TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ARAP BAHARI SONRASI ORTA DOĞU'DA SU SORUNU MISIR VE SURİYE ÖRNEKLERİ

Nurefşen KAMARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI

ARAP BAHARI SONRASI ORTA DOĞU'DA SU SORUNU: MISIR VE SURİYE ÖRNEKLERİ

Nurefşen KAMARI

Danışman: **Doç. Dr. Aslı ILGIT**
Jüri Üyesi: **Dr. Öğr. Üyesi Aslı Emine ÇOMU**
Jüri Üyesi: **Dr. Öğr. Üyesi Sevgi BALKAN ŞAHİN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2018

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Aslı ILGIT
(Danışman)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Aslı Emine ÇOMU

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Sevgi BALKAN ŞAHİN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2018

Prof. Dr. H. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım tez çalışmasında;

- Tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim …/…/2018

Nurefşen KAMARI

ÖZET

"ARAP BAHARI" SONRASI ORTA DOĞU'DA SU SORUNU: MISIR VE SURİYE ÖRNEKLERİ

Nurefşen KAMARI

Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı
Danışman: Doç. Dr. Aslı ILGIT
Ekim/2018, 98 sayfa

Bu çalışmanın konusu, küresel iklim değişimi ile birlikte "Arap Baharı" sonrasında Orta Doğu Bölgesi'nde yaşanan su sorunlarını Mısır Arap Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti örneklemleri üzerinden incelemektir. Bu çalışmada su sorunu, Arap Baharı sonrasında çalışmanın konusu ülkeler ve halkları nezdinde su kıtlığı, su güvenliği, gıda kıtlığı ve gıda güvenliği çerçevesinde ele alınmıştır. "Arap Baharı"nın Orta Doğu coğrafyasında son derece önemli sosyal, ekonomik, siyasi ve demografik değişiklikler meydana getirdiğine sürekli değinilmektedir. Yalnız bu değişikliklerin neler olduğu, su sorunun bu değişikliklerden ne derece etkilendiği ile ilgili çalışmalar yetersizdir. Bu çalışma, literatürde böyle bir eksikliğin giderilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmada küresel iklim değişimine değinilmiştir. Yalnız bu konu, küresel iklim değişiminin su kaynakları üzerindeki etkisi ile sınırlı tutulmuştur. Aynı zamanda Orta Doğu bölgesi denildiğinde çok geniş bir coğrafya kastedilmektedir. Bu bakımından bölgenin iki önemli ve birbirinden farklı su sorunu yaşayan devletleri olan Mısır Arap Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti incelenmiştir. Bu çalışmanın sonucunda küresel iklim değişimi ve buna bağlı oluşan su sorununun bahsi geçen ülkelerde mevcut durumu daha da tırmandırdığı/kötüleştirdiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişimi, Su Sorunu, Arap Baharı, Suriye, Mısır.

ABSTRACT

WATER PROBLEMS IN THE MIDDLE EAST AFTER THE "ARAB SPRING": THE CASES OF EGYPT AND SYRIA

Nurefşen KAMARI

Master's Thesis, Department of International Relations
Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Aslı ILGIT
October/2018, 98 Pages

The aim of this study is to examine the global climate change and its effects on the water sources in the Middle East Region, particularly the Arab Republic of Egypt and the Syrian Arab Republic, after the "Arab Spring". This thesis focuses on the "water problems" in terms of water scarcity, water safety, food shortages and food safety. It is often said that the Arab Spring has brought many important social, economic and demographic changes to the region. But the changes in the aftermath of the Arab Spring regarding the water problems are understudied. This study aims to help better understand these issues and fill that void. Global warming and its effects on the water sources are also included in the analysis of the region's two countries facing different water problems, the Arab Republic of Egypt and Syrian Arab Republic, have been studied. This study argues that the global climate change has further exacerbated the water problems in the aforementioned countries.

Key Words: Climate Change, Water Problem, Arab Spring, Egypt, Syria

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecim boyunca çalışmalarımı takip edip bana yardımcı olan tez danışmanım Doç. Dr. Aslı ILGIT'a çok teşekkür ederim. Ayrıca benden desteğini esirgemeyen sevgili aileme ve çok kıymetli arkadaşlarım Emre GARİP ve Meryem ÖZGÜR'e de şükranlarımı sunarım. Bu tez, 7146 numaralı proje başlığı ile Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırmaları Destekleme Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir.

Nurefşen KAMARI

Ekim/2018

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANI iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
ÖNSÖZ vi
KISALTMALAR x
TABLOLAR LİSTESİ xiii

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1.Problem 2
1.2.Araştırmanın Amacı 2
1.3.Araştırmanın Önemi 3
1.4.Sınırlılıklar 4
1.5.Tezin Organizasyonu 4

BÖLÜM II
KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİMİ, SU VE ARAP BAHARI

2.1.Dünyada Küresel İklim Değişimi 6
2.2.Küresel İklim Değişiminin Nedenleri 7
2.3.Dünyada Suyun Kullanımı 8
2.4.Tarım 8
2.5.Yeraltı Sularının Fazla Kullanılması 10
2.6.Ekonomi 12
2.7.Dünyada Su-Gıda Kıtlığı ve Güvenliği 12
2.8.Küresel İklim Değişiminin Sonuçları 15
2.9.Orta Doğu'da İklim Değişimi 19
2.9.1.Orta Doğu Coğrafyasının Genel Özellikleri 19
2.9.2.Orta Doğu'da Su Kaynakları ve Suyun Kullanımı 22
2.9.3.Orta Doğu'da Su-Gıda Kıtlığı ve Güvenliği 26
2.10.Arap Baharı ve Nedenleri 30

2.11.Su Kıtlığı ve Gıda Kıtlığının Arap Baharına Etkileri 32
2.12.Değerlendirme 34

BÖLÜM III
MISIR ARAP CUMHURİYETİ

3.1.Mısır'ın Siyasi Tarihi 36
3.1.1.Bağımsızlık Öncesi Mısır 37
3.1.2.Bağımsızlık Dönemi Mısır 37
3.1.2.1.Cemal Abdül Nasır Dönemi (1952-1970) 37
3.1.2.2.Enver Sedat Dönemi (1970-1981) 39
3.1.2.3.Hüsnü Mübarek Dönemi (1981-2011) 40
3.2.Mısır'ın Etnik ve Dini Yapısı 41
3.3.Mısır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı 41
3.4.Mısır'ın Su Kaynakları 43
3.5.Arap Baharına Giden Süreçte Toplumsal Dönüşüm 45
3.6.İklim Değişimi ve Kuraklık 51
3.7.İsyancıların Yapısı ve Mısır Hükümeti'nin Olaylara Yaklaşımı Arap Bahar'ının Gelişimi 52
3.8.2015'e Kadar Yaşanan Gelişmelerin Mısır'a Etkileri 53
3.9.Değerlendirme 56

BÖLÜM IV
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ

4.1.Suriye'nin Siyasi Tarihi 58
4.1.1.Bağımsızlık Öncesi Suriye 58
4.1.2.Bağımsızlık Dönemi Suriye 59
4.1.2.1.Askeri Darbeler Dönemi (1946-1970) 60
4.1.2.2.Esad Ailesi Dönemi (1970-?) 60
4.2.Suriye'nin Etnik ve Dini Yapısı 62
4.3.Suriye'de Sosyal ve Ekonomik Yapı 63
4.4.Suriye'nin Su Kaynakları 64
4.5.Arap Baharına Giden Süreçte Toplumsal Dönüşüm 66

4.6.İklim Değişimi ve Kuraklık 67
4.7.İsyancıların Yapısı ve Suriye Hükümetinin Olaylara Yaklaşımı: Arap Baharı'nın Gelişimi 70
4.8. 2015'e Kadar Yaşanan Çatışmalar ve Suriye'ye Etkileri 75
4.9.Değerlendirme 81

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1.Sonuçlar 83
5.2.Öneriler 87
KAYNAKÇA 89
ÖZ GEÇMİŞ 98

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AL : Arap Ligi
BAAS : Arap Sosyalist Diriliş Partisi
BAC : Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
BM : Birleşmiş Milletler
BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DB : Dünya Bankası
CRED : Centre for Research on the Epidemology of Disasters (Afetlerin Epidemolojisi Üzerine Araştırma Merkezi)
FAO : Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
FKÖ : Filistin Kurtuluş Örgütü
GAR : Growth Analysis and Review (Büyüme Analizi ve Gözden Geçirme)
GSMH : Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
HDI : Human Development Index (İnsani Gelişmişlik İndeksi)
IŞİD : Irak Şam İslam Devleti
IFI : International Financial Institution (Uluslararası Finans Kurumu)
IFPR : Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (International Food Policy Research Institute)
IHS : İngiliz Düşünce Kuruluşu
IMF : International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPCC : Intergovermental Panel on Climate Change (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)
km^2 : Kilometrekare
km^3 : Kilometreküp
MK : Müslüman Kardeşler
m : Metre
mm : Milimetre
m^2 : Metre kare
m^3 : Metre küp
MUKH : Mısır Ulusal Kurtuluş Hareketi

NOAA : National Oceanic Atmosphere Organization (Milli Okyanus Atmosfer Örgütü)

NATO : North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)

OFDA : Office of Foreign Disaster Assistance (Yabancı Ülkeler Afet Yardım Bürosu)

ODKA : Orta Doğu ve Kuzey Afrika

ORSAM : Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Merkezi

ÖSO : Özgür Suriye Ordusu

RF : Rusya Federasyonu

SFG : Strategic Foresight Group (Stratejik Öngörü Grubu)

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

STK : Sivil Toplum Kuruluşu

SUK : Suriye Ulusal Konseyi

UAEK : Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

UGK : Ulusal Geçiş Konseyi

UKK : Ulusal Koordinasyon Komitesi

UNDP : United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

UNEP : United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)

UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

UNHCR : United Nations High Commissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)

UNICEF : United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu)

UNRWA : United Nations Relief and Work Agency for Palestine Refugees in the Near East (Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecileri İçin Yardım ve Bayındırlık Ajansı)

USDA : United States Department of Agriculture (Amerika Birleşik Devletler Tarım Bakanlığı)

WHO : World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)

WMO : World Meteorological Organization (Dünya Meteoroloji Örgütü)

WRIR : World Research Institute (Dünya Araştırma Enstitüsü)

YPG **:** Halk Savunma Birlikleri

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Akiferlerini Fazla Tüketen Ülkeler 11
Tablo 2. Sağlıklı Suya Erişen Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı 13
Tablo 3. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Gıda Fiyat İndeksi 33
Tablo 4. Ekonomik Sektörler: Katma Değer (GSMH Yüzdesi)..... 46
Tablo 5. Tarım Dışı Ücretli İstihdamın Toplam İstihdama Oranı, 1980-2007..... 47
Tablo 6. İhracat ve İthalat mallarının yükselişi (1980-2010) (Amerikan Doları Milyar)..... 48
Tablo 7. Toplam İşgücündeki Ücretli Çalışanlar ve Diğerlerinin Oranı Yüzde..... 49
Tablo 8. Özel Sektörün Büyümesi, 1980-2004 (Toplam İşgücü Kapasitesi Yüzde) 49
Tablo 9. Protestoların Analizi: Şubat-Mayıs 2013 53

BÖLÜM I

GİRİŞ

Su hayatın ana kaynağı, evrendeki tüm canlıların vazgeçilmezidir. Tüm medeniyetler nehir ve deniz kenarlarına kurulmuştur. Mısır, Nil'siz; Mezopotamya, Fırat ve Dicle'siz düşünülemez. Mısırlılar Nil Nehri taşkınlarını önlemek için geometriyi geliştirmişlerdir. 500 sene önce insanlar su kanalları ve suyu depolayan hendekler kazmışlar, Atina ve Pompei gibi Grek-Roma uygarlıkları sudan yararlanmak için bugünün insanını bile şaşırtacak teknolojiler kullanmışlardır (Yalçın,2008, s. 16). Yukarıda insanlığın ortak gelişimine katkısı sıralanan su, aynı zamanda çatışmaların, savaşların ya da uzlaşı arayışlarının ve anlaşmaların başlıca konusu olmuştur. Su kaynakları için meydana gelen çatışmaların tarihi Sümerlere kadar dayanmaktadır. Asurlu Sennacherib, MÖ yedinci yy.da Babil'i cezalandırmak için şehrin su kanallarını yıkmış, Fırat Nehri üzerine önce baraj inşa ettirmiş ve daha sonra barajı yıktırarak şehri yerle bir etmiştir (Karakılçık, 2008, 32-33). Orta Doğu'da 2010 yılı ve sonrası yaşanan gelişmeler dikkate alındığında aynı coğrafyada bu tarz eylemlerin hala devam etmekte olduğunu görmekteyiz.

On binlerce yıllık geçmişimiz, yaşanan iklim değişimleri ve sürekli artan dünya nüfusu göz önünde bulundurulduğunda yer yüzeyindeki su kaynaklarının giderek azaldığı gerçeği ile yüzleşmek durumunda kalmaktayız. Dünya yüzeyinde tahmini su miktarı 1,386 milyon km^3'tür. Bu miktarın yüzde 2,5'i tatlı sudur. Toplam su miktarı 35,2 milyon km^3 tekabül etmektedir. Tatlı suyun yüzde 68,7'si buzullarda (yüzde 0,8'i Tiyal Tabakasında), yüzde 30,1'i yeraltı suyu olarak, yüzde 0,4'ü ise atmosfer ve yüzeyde bulunmaktadır. Söz konusu 0,4'lük oranın yüzde 67,4'ü tatlı su göllerinde, yüzde 8,5'i sulak alanlarda, yüzde 12,2'si toprak nemi olarak, yüzde1,6'sı nehirlerde, yüzde 9,5'i atmosferde ve yüzde 0,8'i bitki ve hayvanlarda bulunmaktadır (Gonzalez & Yanes, 2015, s. 8, Maden, 2012a, s. 88).

Üstelik su miktarı yer yüzeyine eşit olarak dağılmamıştır. Bazı bölgeler su kaynakları bakımından yeterli iken; bazı bölgelerde su kıtlığı yaşanmaktadır. Su kıtlığının en çok hissedildiği bölgelerden biri olarak bilinen Orta Doğu yarı kurak-kurak iklim kuşağında bulunmaktadır. Bu yüzden yıllık toplam yağışın en az yüzde 80'i buharlaşarak yok olmakta ve de su kaynakları bireylerin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Yaşanan hızlı nüfus artışı, tarımsal sulamalara fazla yönelme,

yeraltı kaynaklarının uzun süre kullanılmasından ötürü tükenmeye yüz tutması gibi nedenler bölgedeki birçok ülkenin yakın gelecekte su yoksunu ülkeler arasına gireceği öngörülmektedir (Starr,1991, 2-6). Üstelik 2050 yılı için yapılan iklim değişimi tahminlerine göre Orta Doğu ve Kuzey Afrika Bölgesi'nde yüzey suyu akışında yüzde 20 ile yüzde 30 oranında ve yağışlarda yüzde 20 oranında azalma gerçekleşeceği hesaplanmıştır (Maden, 2014a, s. 62).

Arap Baharı sonrası Orta Doğu'daki su sorununu Mısır ve Suriye örnekleri üzerinden ele alan bu çalışmanın giriş bölümünde, problem, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, sınırlılıklar ve tezin organizasyonu başlıkları ile amaç, yöntem ve metodolojik çerçevesinin sınırları belirtilmiştir.

1.1.Problem

Arap halkları için 2010 yılı sonu oldukça önemlidir. Çünkü bu tarihlerde yönetim karşıtı halk hareketler başlamıştır. Arap halkları otoriter ve baskıcı yönetimlere başkaldırmışlardır. Bu başkaldırı Tunus'ta başlamıştır. Üniversite mezunu olmasına rağmen işsiz olan Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan isyan ve değişim talebi Orta Doğu'daki ülkelerin çoğunu etkilemiştir. Tunus, Mısır Libya ve Yemen'de yönetim değişmiştir. Suriye'de ise 2011'den beri devam eden bir iç savaşa neden olmuştur. Bu araştırma küresel iklim değişikliği ile beraber "Arap Baharı" sonrasında Orta Doğu Bölgesi'nde yaşanan su sorunlarını Mısır Arap Cumhuriyeti ve Suriye Arap Cumhuriyeti örneklemleri üzerinden incelemektedir. Bu çalışmanın odaklandığı "su sorunu", Arap Baharı sonrasında çalışmanın konusu ülkeler ve halkları nezdinde suyun kullanımı ile ilgili neler yaşandığı ve ne tür değişikliklerin meydana geldiği ve bu durumun bahsi geçen ülkelerdeki; su kıtlığı, su güvenliği, gıda kıtlığı ve gıda güvenliği üzerine etkilerini kapsamaktadır.

Bu bağlamda bu çalışma iki temel soruya cevap aramaktadır: 1. Küresel iklim değişiminin Mısır ve Suriye üzerindeki etkileri nelerdir? 2. Suriye ve Mısır'da Arap Baharı sonrasında su sorunları yaşanmış mıdır? Yaşanmışsa ne şekilde ortaya çıkmış ve ne yönde değişiklikler meydana gelmiştir?

1.2.Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Orta Doğu bölgesinde Arap Baharı sonrasındaki dönemde pek de gündeme gelmeyen bir konu olan "su sorunu" başlığını ele alarak bölgedeki son

dönemde yaşanmakta olan gelişmelere farklı bir açıdan bakmaktır. Böylelikle hem Orta Doğu özelinde yaşanan iklim değişimi ve etkileri, hem de Arap Baharı sonrası bölgede iki önemli ülke olan Mısır ve Suriye ülkelerindeki gelişmeler birlikte değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın amacı yukarıda sıralanan araştırma sorularına yanıt aranırken Mısır özelinde Nil havzasına, Arap Baharı sonrasında ülke içinde su tüketimindeki değişikliklere, yer altı ve yerüstü su kaynaklarına ve Mısır ile kıyıdaş ülkeler arasındaki ilişkilerde suyun rolüne odaklanılmıştır. Suriye özelinde ise, Fırat Nehri, Dicle Nehri, Asi Nehri, Ürdün (Şeria) Nehri ve bu nehirler üzerinde kurulan barajlar ve sulama kanallarına ve Golan Tepeleri'nin statüsüne yer verilmiştir. Ayrıca ülkedeki diğer su kaynakları ve sınır aşan su kaynaklarının mevcut durumuna da değinilmiştir. Mısır örneğinde olduğu gibi suyun kullanımında ülke içinde ne gibi sorunlar yaşadığı ve halkın bu sorunlardan nasıl etkilendiği de ele alınmıştır. Bütün bu unsurlar neticesinde, söz konusu çalışmanın amacı Mısır ve Suriye'de küresel iklim değişikliğinin etkilerini ve Arap Baharı sonrasında yaşanan su sorunlarını incelemektir.

1.3.Araştırmanın Önemi

Bu çalışma, uluslararası politikada çok da üzerinde durulmayan daha çok bir takım ulusal ve uluslararası kuruluşların dikkat çekmeye çalıştığı kabul edilen iklim değişimi, kuraklık, su sorunu, su güvenliği, gıda yetersizliği, gıda güvenliği gibi konuların aslında uluslararası sistem ve ülkelerin gelecekleri hakkında ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Gerek Arap Baharı sonrası yaşananlar; gerekse çalışmada seçilen ülkeler Mısır ve Suriye üzerindeki etkilerini gösterecektir. Böylelikle su sorununun uluslararası ilişkilerle doğrudan bağlantılı olduğu savı tartışılacaktır. Bu perspektif ilgili diğer çalışmalara da ışık tutacak ekosistemdeki değişimin aslında nasıl bir toplumsal infiale sebep olduğu ve sonrası meydana gelen gelişmelerde nasıl birincil rol oynadığı tartışılacaktır. Böylelikle yukarıda bahsedilen çevreyle ilgili sorunların önemine vurgu yapılacak ve bu sorunların uluslararası ilişkilerden müstakil düşünülemeyeceğine dikkat çekilecektir. Ayrıca çalışma, bahsi geçen ülkelerde toplumsal refahın su sorunu ile bağlantısı konusunda da katkı sağlayacaktır. Tüm bunları gerçekleştirirken; çalışmanın literatürdeki bu konular hakkında eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacağı hedeflenmektedir.

Bu tez çalışması Arap Baharı ve iklim değişimi arasındaki ilişki üzerine yazılmış

akademik çalışmaları başlangıç almıştır. Bu tez çalışmasının diğer çalışmalardan farkı iklim değişimin etkilerini daha uzun dönemli incelemesidir. Bu çalışmada 2015 yılına kadar meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Arap Baharı ile ilgili hazırlanan diğer tez çalışmalarında bu toplumsal hareketin nedenleri üzerinde durulmuştur. İklim değişimi ve etkileri göz ardı edilmiştir.

1.4.Sınırlılıklar

Bu çalışmanın odak noktası, Arap Baharı ile birlikte Orta Doğu'da meydana gelen su sorunları olmasından dolayı özellikle 2010-2015 yılları arasında meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmada küresel iklim değişimine de değinilmiştir. Fakat bu konu küresel iklim değişiminin su kaynakları üzerindeki etkisi ile sınırlı tutulmuştur. Nitekim bu çalışma özellikle su sorunu ve su sorununun etkileri üzerinde durmaktadır. Aynı zamanda Orta Doğu bölgesi denildiğinde çok geniş bir coğrafya düşünülmektedir. Bu bakımından bölgenin iki önemli ve su konusunda birbirinden farklı sorunların yaşandığı Mısır ve Suriye devletleri incelenmiştir. Ancak çalışmanın konusu ülkeler ve bulundukları bölge incelendiğinde ikisinde de ulusal sınırlar içinde kalan su kaynağı yoktur. Mısır'ın hayat kaynağı Nil Nehri'nin 10 devlet ile sınırı vardır. Suriye ise hayati önem taşıyan Fırat, Dicle, Ürdün ve Asi nehirlerini Türkiye, Irak, İsrail, Ürdün ve Lübnan ile paylaşmaktadır. Bu çalışma, Arap Baharı ve sonrasını kapsadığı için ve bu süreçte devletler bazında resmi bir mutabakata varılamadığı için uluslararası sularının kullanımı araştırma dışı tutulmuştur. Son olarak bölge dili olan Arapçaya hâkim olmamamız nedeniyle bu çalışmada İngilizce ve Türkçe kaynaklar üzerinden araştırma gerçekleşmiştir.

1.5.Tezin Organizasyonu

Çalışmanın ikinci bölümünde küresel iklim değişimi ile ilgili kuramsal açıklamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda küresel iklim değişimi ve bu değişimin nedenleri ve dünya genelinde suyun kullanımı ile ilgili verilere yer verilmiştir. Bununla birlikte dünya genelinde tarım politikaları ve bu tarım politikalarının ekonomi ilişkilerine etkisi üzerinde durulmuştur. Ayrıca dünyada su sorunu bağlamında gıda güvenliği, su güvenliği, gıda kıtlığı ve su kıtlığı olguları üzerinde durulmuştur ve küresel iklim değişiminin dünya genelinde sonuçlarına yer verilmiştir. Daha sonra Orta Doğu coğrafyası ve temel dinamikleri ele alınmış Orta Doğu'da su kaynakları ve suyun

kullanımına yer verilmiştir. Buna bağlı olarak Orta Doğu'da gıda güvenliği, su güvenliği, gıda kıtlığı ve su kıtlığı olguları üzerinde durulmuştur. Sonrasında Orta Doğu'da Arap Baharı'nın sebepleri ve Arap Baharı sonrası yaşananlara genel çerçevesiyle değinilmiştir. Son olarak küresel iklim değişimine bağlı su sorununun Arap Baharı ile ilişkisi incelenmiş ve ilerleyen bölümlerde seçilen örneklem ülkeleri üzerinden analiz edileceğinden bahsedilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde örneklem ülkelerinden Mısır Arap Cumhuriyeti incelenmiştir. Ülkenin tarihsel geçmişi, toplum yapısı, demografisi, sosyal ve ekonomik özellikleri, Arap Baharı'na sebep olan gelişmeler, bu gelişmelerin ülkenin genel su varlığı ve su politikası ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Son olarak 2010-2015 yılları arasında mevcut su politikaları ve su kaynaklarının ülke içerisindeki dağılımı üzerinde durulmuş, gelişmelerin mevcut su varlığı, temiz suya erişim, su güvenliği, gıda yetersizliği ve gıda fiyatları üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde örneklem ülkelerinden Suriye Arap Cumhuriyeti incelenmiştir. Mısır Arap Cumhuriyeti örnekleminde olduğu gibi ülkenin tarihsel geçmişi, toplum yapısı, demografisi, sosyal ve ekonomik özellikleri, Arap Baharı'na sebep olan gelişmeler, bu gelişmelerin ülkenin genel su varlığı ve su politikası ile ilişkisi üzerinde durulmuştur. Son olarak 2010-2015 yılları arasında mevcut su politikaları ve su kaynaklarının ülke içerisinde dağılımına değinilmiş, gelişmelerin mevcut su varlığı, temiz suya erişim, su güvenliği, gıda yetersizliği ve gıda fiyatları üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise çalışmanın konusu ile ilgili elde edilen veriler doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca çalışmaya konu olan iki ülke arasındaki benzerlikler ve farklılıklar arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

BÖLÜM II

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİMİ, SU VE ARAP BAHARI

2.1.Dünyada Küresel İklim Değişimi

2050 yılında 20. yy sonu ve 21. yy başı hakkında bir yazı yazdığımızı hayal edelim. Hiç şüphesiz yazdıklarımızda büyük durgunluk öne çıkacak ve 1930'lardaki Büyük Buhran ile karşılaştırılacaktır. Çin'in yükselişi, İran ile nükleer mücadele, Arap Baharı ve İslami devletlerin yükselişinin tüm boyutları ile ele alınacaktır (Helm, 2015, s. 1). Fakat insanlık ilk büyük küresel çevresel tehditle karşılaştığı vakit diğer tüm uluslararası meseleler önemini kaybedecek ve dünya genelinde liderler bu çevresel tehdit ve sonuçları ile baş edebilmek için çeşitli politikalar başlatacaklardır (Atıcı, 2007)

Meydana gelecek bu küresel çevresel tehdit, küresel iklim değişimi ve sonuçları ile alakalıdır. Bu noktada öncelikle küresel iklim değişiminden kasıt dile getirilmelidir. Kavram ilk defa Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından ortaklaşa yürütülen Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 1996 yılında hazırladığı ikinci değerlendirme raporunda, "Kıyaslatılabilir bir zaman diliminde gözlenen doğal iklim değişiklikleri ile küresel atmosferin doğal yapısına doğrudan ya da dolaylı bir biçimde bozan insan etkileri sonucunda iklimde oluşan değişikliklerin bütünü" (Saraçoğlu, 2010, s. 23) olarak ifade edilmiştir. Küresel ısınmadan insanların sorumlu olduğundan ilk bahseden Birleşmiş Milletler'in 2007 tarihli küresel ısınma raporudur. Raporda küresel ısınmadan yüzde 90 oranında insanların sorumlu olduğu belirtilmiştir (Atıcı, 2007).

Yerküredeki iklim değişimi aslında binlerce yıldır söz konusudur. Yaklaşık 18 bin yıl önce Dünya buzul çağını yaşamaktaydı. Kuzey Amerika ve Avrupa gibi çok büyük alanlar buzullarla kaplıydı. Günümüzde ise buzullar dünyanın sadece onda birini kaplamaktadır (Kadıoğlu, 2007, s. 62). Bahsedildiği üzere geçmişte de iklim değişimleri yaşanmıştır; fakat bugünküyle aynı değildir. Bunun nedeni bugün yaşananın çok büyük oranda insan eli ile olmasıdır (Hansen, 2009, s. 170).

Yaşanan iklim değişimleri geçmişe oranla sıklaşmıştır. Bu duruma kanıt olarak 1500'lerde Amerika kıtasının güneybatısındaki sürekli kuraklık, 1700'lerde Avrupa'daki soğuma, 1800'lerde Arizona'da sürekli ve şiddetli kuraklık dışında iklimin belli bir kararlılığı olmuştur. Yakın tarihle ilgili olarak, 1900 ve 1928'de etkili kasırga ve seller, 1930'larda Amerika'da yanlış uygulamalar sonucu oluşan çölleşme, 1940 ve

1941'de Çin'de çok şiddetli kuraklık, 1958'de Vera Tayfunu, 1960'da Camille Kasırgası, 1971'de Vietnam sel felaketi, 1982 ve 1983'te Pasifik Okyanusundaki ısınma ile El Nino Afeti yaşanmıştır. 1987'de Brezilya'da, 1988'de Kuzey Çin-SSCB'de bugüne kadarki en büyük orman ve çayır yangınları yaşanmıştır. Bu felaketlerin neden olduğu sera gazı salınımları, 1988'deki toplam kentsel ve endüstriyel salınımın eşit düzeyde seyretmesi sonucunu doğurmuştur (Aysu, 2015, 34-41). Tüm bu verilerden anlaşılacağı üzere son iki yüzyılda iklim değişiminin neden olduğu felaketler geçmişe oranla sıklaşmıştır. Özellikle 1960'lardan sonra yoğun olarak yaşandığı söylenilebilir (Christoff & Eckersley, 2013, s. 34).

Küresel ölçekte bir ortalama alındığında 1910'lardan 1940'lara dek geçen sürede sıcaklıklar yaklaşık 0,35 C° artmıştır. Bu tarihten sonra yaklaşık 0,1 C°'lik bir soğuma yaşanmış ve 1970'ten sonra dünya 0,55 C° ısınmıştır (Walker & King, 2010,s. 24). Bu değişim bizlere çok fazla gelmeyebilir ya da yaşadığımız yerde gün içerinde sıcaklık bu derecelerden çok daha fazla değişiklik gösterebilir; ancak küresel yıllık sıcaklık ortalamalarında sürekli bir artma eğilimi bu değişimlerden çok daha fazla endişe vericidir. Çünkü küresel ortalama sıcaklıkta çok küçük bir değişim, uzun vadeli iklim değişikliklerinde daha büyük bir dönüşüme sebep olmaktadır (Karakaya, 2008, s. 260). IPCC 2013 raporuna göre son otuz yılın sıcaklık ortalamaları, bilebildiğimiz son 1400 yıl içerisindeki en sıcak dönem olduğudur. Yaklaşık her on yıl bir önceki on yıldan daha sıcak olacağı da araştırmalar arasında yer almaktadır (Aysu, 2015, s. 39).

2.2.Küresel İklim Değişiminin Nedenleri

İklim değişimi oldukça karmaşık ve çok yönlü bir meseledir. Hem doğal hem de insan eli ile yerelden küresele çok geniş bir yelpazede sebepleri vardır (Marouli & Duroy, 2014, s. 132). Fakat iklim değişiminin birçok nedeni içinde bilim insanları genellikle bu duruma yol açan en önemli sebebin sera gazlarındaki artış olduğunu belirtmektedir. "Sanayi Devrimi ile beraber atmosferde birikmeye başlayan başta CO2 olmak üzere, öteki sera gazlarının (metan –CH4, azot oksit – N2O ve flora clora karbonlar –CFC5, vb.) yerden verilen uzun dalgalı ışınları tutması nedeniyle ortalama yüzey sıcaklıklarında belirgin bir artma eğilimi gözlenmektedir. Bu gazlar çoğunlukla fosil yakıt kullanımından, sanayi, ulaştırma, enerji üretiminden ve çeşitli atıklarından ve tarımsal etkinliklerden kaynaklanmaktadır" (Öztürk, 2002, 51-53). Atmosferde daha fazla ısı tutulmasına sebep olan sera gazı artışına insanlar çeşitli şekillerde sebep

olmaktadır. Örneğin, fosil yakıtlar; -kömür, petrol, gaz- kullanan fabrikalar ve endüstriyel tarım yapan çiftçiler havaya karbondioksit salmaktadır. Konut ve tarım alanları açmak için ormanlar yakılmaktadır. Araç kullanımının neden olduğu egzoz ve tarımda kullanılan kimyasal gübreler havaya diazotmonoksit gazı yaymaktadır. Kentleşme ile artan çöpler ve büyük çöplüklerde çürüyen çöpler de metan gazı açığa çıkarmaktadır (Aysu,2015, s. 128; Barkdull & Harris, 2014, s. 120).

Sanayi devrimi öncesi zamanlardan beri küresel sıcaklık ortalaması kısa sürede 1 C° yükselmiştir. Bu küçük yükselme bile doğal yaşamı ve sosyal hayatı olumsuz etkilemiştir. İklim değişimine insan etkisinin daha yaygın ve geniş kapsamlı olduğunu benzer çalışmalar da göstermektedir (Barkdull&Harris, 2014, s. 119). Bu duruma yukarıda bahsedilen Sanayi Devrimi ile başlayan süreç ve gelişmeler kanıt olarak gösterilebilir. Birçok insan küresel iklim değişimi konusunda gerekli farkındalığa sahip olmadıklarından, iklim değişiminin önlenmesi ya da yavaşlatılması konusunda isteksizdir (Kashambizu, 2014, s. 148).

2.3.Dünyada Suyun Kullanımı

Dünya genelindeki toplam su tüketiminde tarımsal sulamanın oranı yüzde 70, sanayinin oranı yüzde 25, içme ve kullanma suyunun oranı yüzde 5'dir. Ancak suyun sektörler arası kullanımı gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde büyük oranda farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkeler suyun yüzde 30'unu sulamada, yüzde 59'unu sanayide, yüzde 11'ini de içme ve kullanma suyu olarak kullanırken, az gelişmiş ülkeler suyun yüzde 72'sini sulamada, yüzde 10'unu sanayide, yüzde 8'ini de içme ve kullanma suyu olarak kullanılır (Gonzalez &Yanes, 2015, s. 17). Bu oranlar sanayi kullanımı içinde çeşitlilik göstermektedir. Dünya genelinde sanayi için kullanılan su yüzde 25'dir. Çin'de yüzde 23, Hindistan'da yüzde 2, Meksika'da yüzde 9, Kanada'da yüzde 69, ABD'de yüzde 46'dır (Gonzalez & Yanes, 2015, s. 83). Suyun sektörel bazda dağılımının gösterdiği bu değişim, gelişmiş ve az gelişmişlik ülkelerde kullanım farklılıklarını gözler önüne sermektedir.

2.4.Tarım

Dünya Araştırma Enstitüsü (WRI) raporuna göre (2013-2015) dünya genelinde tarımsal üretime ayrılan alanlar giderek artmaktadır. Karaların yüzde 37'si tarım için kullanılmaktadır. Ve de, dünya genelinde kullanılan suyun yüzde 70'i tarım için

kullanılmaktadır. Buna rağmen, dünya genelinde 870 milyon kişi sağlıksız beslenmektedir. Üstelik sulama amacıyla kullanılan su, sulama kanalları boyunca nehirlere ve akiferlere - yer kabuğundaki su depolarına- dönerek suların kirlenmesine ve su krizlerine neden olmaktadır. Aynı enstitünün hesaplamalarına göre dünya nüfusunun 2050'de 9,6 milyar olacağı tahmin edilmektedir. Bu tahmin gıda arzı ve gıda talebi arasında boşluk oluşacağını göstermektedir. Tüm bunlar dünya genelinde tarım politikalarının sürdürülemez hale geleceğini göstermektedir.

Tarım, cilalı taş devrinden bu yana ticarete konu olmuştur. Uluslararası ticaretteki yeri de çok eskilere dayanmaktadır. Beslenme bakımında eksikliği duyulan, ülkede farklı sebeplerden dolayı üretilmeyen, ülke dışından temin edilmesi zorunlu gıdalar uluslararası ticaretin kapsamındadır. Bugün dünyada işlenebilir toprakların yüzde 15'i ihracat amaçlı tarımsal ürün üretimine ayrılmıştır. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) verilerine göre, üretilen besinin tüketiciye ulaşıncaya kadar yüzde 25-50'si bozulmakta ve besin değerini kaybetmektedir. Taze meyve ve sebzelerdeki kayıp oranı yüzde 30-40 civarındadır (Aysu, 2015, 268-271). Sayılan bu durumlara ek olarak sanal su ithali de su kaybını derinleştirmektedir. Örneğin pamuk Hindistan ve Çin'de yetişmekte ve Malezya'da tekstil sanayinde kullanılıp giyecek olarak üretilerek ihraç edilmektedir. Bu ürünler de, örneğin, tişört olarak Avrupa, ABD, Mısır, Sudan, Pakistan ve Orta Asya Cumhuriyetleri'nde satın alınmaktadır. Artık Aral Gölü ve İndus Nehri pamuk ticaretinin yarattığı zayiat yüzünden denize ulaşamamaktadır. Diğer bir örnek, Rift Vadisi Kenya'da çiçek ihracatı için kullanılmaktadır. İsrail ve İspanya portakal ihracatı, Meksika çilek, Etiyopya domates ihraç etmektedir. Kısaca dünya genelinde en çok sulu tarıma dayalı ihracat yapan ülkeler kuraklıktan etkilenmektedir. Tüm bu ürünler kurak bölgelerde yetiştirilir ve su kaynakları bakımından zengin olan ülkelere gönderilir. Ve bu durum bu ülkelerde su krizini şiddetlendirmektedir (Gonzalez& Yanes, 2015, s. 60).

Orta Doğu, Kuzey Afrika ve çoğu Sahra Altı Afrika ülkeleri kendi sularını ihraç ederler. Bu durum sürekli ve eşitsiz bir değiş tokuştur. Asya ve Latin Amerika'da ekonomik olarak gelişmemiş çoğu ülke, ekonomik olarak gelişmiş Avrupa ülkeleri ve Kuzey Amerika'ya sanal su ihraç etmektedir. Bu durum suyun ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerden ekonomik olarak gelişmiş ülkelere aktığını göstermektedir (Gonzalez & Yanes, 2015, s. 99).

2.5.Yeraltı Sularının Fazla Kullanılması

Dünyanın çoğu yerinde suya olan talep yeraltı sularının ve nehirlerin sürdürülebilir verimini aşmaktadır. Sürekli artan su kullanımı ile sürdürülebilir arz arasındaki açık her geçen yıl daha da artmakta ve besin üretimindeki hızlı büyümeyi desteklemesi gittikçe zorlaşmaktadır. Sonuç itibariyle su için talep, çoğu yeraltı su kaynağının doğal dolum hızını aşmış durumdadır. Artık dünya nüfusunun yarısını oluşturan ülkelerde su düzeyi düşüş göstermektedir. Bu ülkeler; Meksika, ABD, Suudi Arabistan, İran, Yemen, İsrail olarak sıralanabilirken, bunlar arasında dünya tahılının yaklaşık yarısını üreten Hindistan, Çin ve ABD'de yer almaktadır (Brown, 2009, s. 92).

Dünyadaki önemli tahıl ithalatçısı ülkelerde –ABD, Çin, Hindistan- yer altı suyu oranları düşmektedir. Örneğin bütün suyun üçte birinin yeraltından geldiği Meksika'da kuzeydeki kurak ve yarı kurak bölgede akiferler tüketilmektedir. Sulanan arazinin yağmurla beslenen araziden üç misli daha fazla verimli olduğu bir ülkede, akifer verimi nedeniyle sulama suyunun yitirilmesi pahalıya mal olacaktır. ABD'de fazla pompalama çok yaygındır ve Güney Dakota'nın güneyinden Nebraska, Kansas, Doğu Kolorado, Oklahoma ve Teksas'a kadar uzanan yeraltı su kaynağının fazla pompalanması ulusal bir endişe kaynağıdır. Büyük Plato'nun güneyinde 1980'lerden beri sulanan arazi, kuyular kuruduğu için yüzde 24 azalmıştır. Bir başka örnek olarak Hindistan'da ülkenin buğday fazlasını üreten Pencap ve Haryana dâhil birçok eyalette su düzeyleri düşmektedir. Her yıl kuruyan binlerce sulama kuyusu nedeniyle Hintli çiftçiler her yıl eklenen 18 milyon insanı beslemenin gittikçe zorlaştığını düşünmektedir. Yine Asya'da başka bir örnek olarak Çin'in kuzeyinde su düzeyleri düşmektedir. Bu duruma bağlı olarak Çin'in buğday üretiminde düşüş gözlemlenmektedir. 2002'den 2004'e kadar Çin buğdayda kendine yeterli olmaktan dünyanın en büyük ithalatçısı olmaya geçmiştir (Brown, 2009, 93-94).

Dünya genelinde aşırı su çıkarımı, kaynakların ekonomik büyüme amaçlı iyi yönetilmediği ve gerekli kontrollerin uygulanmadığı, ekstansif tarım ile doğal kaynakların yanlış kullanımının sonucudur. Bu durumda dünyadaki akiferlerin yaklaşık yüzde 20'si aşırı kullanım yoluyla istismar edilmekte ve yeraltı suyu kaynakları azalmaktadır (BM Dünya Su Gelişim Raporu, 2015). 2025 tahminlerine göre sanayileşme dünya genelinde toplam yeraltı suyunun yüzde 24'ünü tüketecektir (Gonzalez&Yanes, 2015, s. 84).

Tablo 1.

Akiferlerini Fazla Tüketen Ülkeler

Ülke	nüfus (milyon)
Afganistan	33
Çin	1.354
Hindistan	1.258
İran	76
Irak	34
İsrail	8
Ürdün	6
Lübnan	4
Meksika	116
Fas	33
Pakistan	180
Suudi Arabistan	29
Güney Kore	49
İspanya	47
Suriye	21
Tunus	11
ABD	316
Yemen	26
Toplam nüfus	3.599

Kaynak**:** Brown, 2012, s.61

Tablo 1, Dünya Araştırma Enstitüsü'nün Birleşmiş Milletler (BM) nüfus popülasyonu dağılımı hesaplamalarından alarak oluşturduğu yeraltı sularını fazla tüketen ülkelerin listesini göstermektedir. Tabloda gösterilen 18 ülke dünya nüfusunun yaklaşık yarısıdır. Tabloda yer alan ABD, Çin ve Hindistan'ın nüfus miktarı diğer ülkelere göre fazladır. Bu ülkelerin sanayilerinin gelişmiş olması ve suyun diğer alanlarda kullanımını- sanayi ve evsel- da göz önünde bulundurarak, nüfus miktarına göre dünyanın en büyük gıda üreticileri konumundadırlar. Bu durum gelecekte – yukarıda da değinildiği gibi- su kaynaklarının azalmasına bağlı olarak tüm sektörleri etkileyebileceği gibi gıda sektörünü de etkileyecektir.

2.6.Ekonomi

Tarımda istikrarsızlığın tüm ekonomiyi etkilemesi, milli gelirde tarımsal gelirin ve/veya ihracat gelirinin yüksek bir oranı oluşturduğu ihracatı belli başlı birkaç ürüne bağlı geri kalmış ülkelerde söz konusudur (Uzmen, 2007, s. 90). Ürün miktarı değişmeleri, tarımın üretim ve fiyat istikrarsızlığı bütün ekonomiye yayılır; reel milli gelir ve istihdam ile genel fiyat seviyesinde değişimlere yol açar. Oysa iç üretim yapısı çeşitlenmiş ileri sanayi ekonomilerinde, tarımsal üretimdeki yıllık verim değişimlerinin milli gelire etkisi ihmal edilebilecek kadar küçüktür; aynı durum dış ticaret hadleri ve ihracat değişimleri için de söz konusudur (Kazgan, 2013, s. 269).

1970'li yıllardan itibaren dünyanın her yerinde ekonomik, politik, kültürel ve bilhassa toplumsal boyutlarda çarpıcı değişimler söz konusu olmuştur. Özellikle 1990'lı yıllarla birlikte hissedilirliği daha çok artan bu yeni süreç, kapitalizmin yeni bir biçimi olarak ifade edilen yeni liberalizm olarak adlandırılmıştır. Bu akım ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar küreselleşmeyle beslenmiş ve toplumların yaşam biçimlerini etkisi altına alarak dünya ölçeğinde tek ve mutlak bir siyaset ve ekonomi biçimi olarak yaygınlık kazanmıştır (Köse & Maltaş, 2014, s. 3). Bununla beraber, devletlerin küresel düzeyde girdikleri ve kabullendikleri ilişkiler yeni kapitalizm (neoliberal) düzen için gayri resmi bir anayasallaşma anlamına gelmektedir. Artık devletler kendi bünyelerinde istedikleri gibi kurumsal yasal düzenleme yapamamakta; hükümranlıklarından taviz verdiklerini kabullenmişlerdir (Kayder & Yenal, 2013, s. 193).

Ekonomi, sanayileşmiş ülkeler yönünde gelişmeye devam etmektedir. Yoksulluk verileri gösteriyor ki büyümenin faydaları aşağı doğru damlamıyor. Özellikle en kırılgan gruplar bu durumdan en çok zarar gören gruplardır. Su ve yoksulluk arasında ekonomik gelişmeler ile doğal kaynaklar arasında zayıf bir bağlantı görmekteyiz. Bu bağlamda tarım üretiminin de gittikçe sanayileşmiş ülkelere kaydığı belirtilmektedir (Harrington & Fisher, 2014, 33-34).

2.7.Dünyada Su-Gıda Kıtlığı ve Güvenliği

Su kıtlığı: Su kıtlığına kıtlık indeksi verileri üzerinden ulaşılır. Kıtlık indeksi dört değişkeni yansıtan dört ayrı indeksten meydana gelir. Bu indeksler; su talebinin su arzına olan oranı, nüfus artışı ile ilişkili bir şekilde kişi başına düşen su miktarı, kişi başına yılda 1000 $m^{3'}$den fazla tüketilebilir suya sahip olma, ülke dışından gelen su

arzının yerli su arzına oranıdır.

Birinci indeks; bir ülkede su talebi neticesinde tüketilen su miktarı toplam yenilenebilir su kaynağının 1/3'ünden fazla ise o ülkede su kıtlığı vardır. Ya da su kıtlığı tehlikesi artmaktadır. İkinci indeks; kullanılan suyun nüfusa oranını ölçü almaktadır. Üçüncü indeks; kişi başına kullanılabilen 1000 m^3'ten az su tüketen ülkelerin su kıtlığı çekmekte olduğu anlaşılır. Dördüncü indeks; kullanılabilir sular içinde sınır aşan suların oranıdır (Tomambay, 1998, 99-101).

Her gün yediğimiz besinleri üretebilmek için iki bin litre suya ihtiyaç vardır. Dolayısıyla dünyadaki suyun yüzde 70'inin tarımda kullanılması doğaldır. Yaşanacak su kıtlığı besin kıtlığını da beraberinde getirecektir (Brown, 2009, s. 91). Dünya şimdiden ciddi bir su krizi ile karşı karşıyadır. Dünya nüfusunun neredeyse yüzde 80'i yüksek oranda su kıtlığı tehdidi ile karşı karşıyadır. Ayrıca, yaklaşık 1,5 milyar insan temiz içme suyuna erişememektedir.

Tablo 2.

Sağlıklı Suya Erişen Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı

	Yüzde
Dünya geneli	82
Sanayileşmiş ülkeler	99
Gelişmekte olan ülkeler	66
Afrika Ülkeleri	38
Asya ve Pasifik ülkeleri	63
Latin Amerika ve Karayip ülkeleri	77
Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleri	77
Türkiye	93

Kaynak: Aysu, 2015, 120

Tablo 2'de belirtildiği üzere sağlıklı suya erişen nüfusun toplam nüfusa oranı sanayileşmiş ülkelerde dünya ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, Afrika Ülkeleri, Asya ve Pasifik ülkeleri ve Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde ise dünya ortalamasının altındadır. Bu tezin konusu olan Orta Doğu ülkelerinde de dünya ortalamasının altındadır ve bu durumun sonuçlarına tezin ilerleyen bölümlerinde değinilmektedir.

Yaklaşık olarak 2,4 milyar insan temel sağlık hizmetlerine erişememektedir. Bu

durumun birçok politik ve sosyal sebebi vardır. Fakat küresel ısınma bu durumu daha da kötüleştirmektedir. Nüfusun artması şimdiden su stresinde yaşayan insan sayısını arttırmıştır. İklim değişimi senaryolarına göre, 2055 yılına kadar iki milyar insanın daha su stresi yaşayacağı beklenmektedir. 2050 yılına kadar dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 59'u su kıtlığı ile karşı karşıya kalacaktır. Suyun buharlaşması dikkate alındığında ki zaten alınmaktadır bu rakam daha da yükselecektir. Stolhom Çevre Enstitüsü tarafından daha erken tahminler de ayrıca ortaya koyulmaktadır. Buna göre, dünya nüfusunun yüzde 63'ü -takriben 6 milyar kişi- 2025 yılına kadar kayda değer bir oranda su stresi yaşayacaktır. Üstelik bu veriler sadece iklim değişiminin ılımlı bir izdüşümü olarak yansıtılmaktadır (Reid, 2014, 55-56).

Gıda Kıtlığı: Gıda kıtlığı genel olarak şu şekilde tanımlanmaktadır: Gıda dağıtımı ya da gıda dağıtımındaki zorluklardan dolayı, iklimsel, çevresel veya sosyo ekonomik nedenlerle ya da savaş gibi aşırı politik durumlar neticesinde çok sayıda insanı etkileyen felaket bir yiyecek sıkıntısıdır. Yapılan araştırmalar büyüme mevsiminde ısıda 1 C° artışın, tarımsal verimi yüzde 10 düşürdüğünü göstermektedir. Son yıllarda kilit besin üreticisi ülkelerde yaşanan sıcak dalgaları, 2002'de rekor sıcaklık ve buna bağlı kuraklık, Hindistan, ABD ve Kanada'da tahıl rekoltesini -yıllık ürün- tüketimin 89 milyon ton altına düşürmüştür. 2003'te yüksek sıcaklık Avrupa'yı vurmuş ve rekor kıran yaz sıcağı sekiz ülkeden 35 milyon insanın ölümüne yol açmıştır. Bu durum, Fransa'nın doğusundan Ukrayna'ya kadar her ülkede tahıl rekoltesini düşürmüştür. O yıl dünya tahıl üretimi 94 milyon tona gerilemiştir. Bu rakam dünya tüketiminin yüzde 5'ine karşılık gelmektedir. Dolayısıyla, dünya ısısı yükseldikçe, çiftçiler için her yıl eklenen 70 milyonun üzerindeki insanı beslemek daha da zorlaşacaktır (Brown, 2009, s. 109).

Su Güvenliği: Su güvenliğinin pek çok tanımı mevcuttur. UNESCO'nun Uluslararası Hidrolojik Programı 8. Stratejik Plan'da yer alan "Bir toplumun yaşamını sürdürebilmek, sosyo ekonomik gelişimi sağlamak, su kirliliğinden ve su ile ilgili felaketlerden korunmak, ekosistemi korumak için barış ve politik istikrar içinde uygun kalitede ve uygun miktardaki suya sürdürülebilir olarak ulaşması" tanım baz alınır (Zeitoun, 2011). Suyun ticari amaçla kullanılması artmakta ve yoksul kesimleri etkilemektedir. Bir sorun da bazı yerler deniz seviyesinin altında kalırken bazı yerlerde kuraklık artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin beşte birinde temiz suya erişim yoktur. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) verilerine göre, susuzluk nedeniyle temizlenemeyen insan sayısı 2,6 milyar kişidir. Dolayısıyla, su insan hayatının daha

hijyenik ve sağlıklı bir şekilde devam edebilmesinde birincil öneme sahiptir. Ayrıca BM verilerine göre dünya genelinde 10 milyon insan su sebepli hastalıklardan ölmektedir (Gonzalez& Yanes, 2015, s.60).

Küresel su talebi büyük oranda kentleşme, nüfus artışı, enerji ve gıda güvenliği politikaları ve ticari kentleşme, değişen beslenme biçimleri ve artan tüketim gibi makro-ekonomik süreçlerden etkilenmektedir. Küresel su talebinin, 2050'ye kadar, başlıca artan imalat talepleri, termal elektrik üretimi ve evsel kullanımı nedeniyle yüzde 55 oranında artacağı öngörülmektedir (BM Dünya Su Gelişim Raporu, 2015).

Gıda Güvenliği: Gıda güvenliği esas olarak gıdanın sağlıklılığı ve kalitesi ile birlikte yeterli gıdaya erişim ile ilgili bir terimdir. Bu kavram insanların, toplumların ülkelerin gıda konusunda yeterliliğini güvence altına alamadığı gibi, insanların ne üretip ne üretemeyeceğine ve nasıl üreteceğine karar verme /belirleme özgürlüğü ile de ilgili değildir. Siyasiler ve gıda tarım şirketleri gıda güvenliğini gıda egemenliği yerine kullanmaktadırlar. Bu durum kafa karışıklığı oluşturmak ve yanılsama amaçlıdır. Fakat kafa karışıklığına mahal vermemek ekoloji ve insanlığın yararınadır. Gıda sağlık ve kalite ile doğrudan ilgili olduğu için öncelikle sık sık kontrol edilmesi gerekir. Ayrıca bir gıdanın güvenli gıda olabilmesi, gıdanın sağlıklı ve besin değeri bakımından zengin olmasına bağlıdır. Bu da toprağa atılan tohum türüne, yerelliğine, tarımsal üretim modeline ve hane halkına ulaşıncaya kadar geçen sürecin bilinmesine bağlıdır (Aysu, 2015, s. 149; Artam, 1992,s. 12).

2007 yılında tahıl fiyatlarının hızla artışının gelişmekte olan ülkelere maliyeti 324 milyar dolar olduğu gözlemlenmiştir. Artan nüfusu doyurabilmek için 2050 yılında dünya gıda üretiminin iki katına çıkması gerekmektedir. Ne var ki, artan kentleşme ve tarım arazilerinin küresel ısınmadan olumsuz etkilenmesi, gıda güvenliğini tehdit eden önemli unsurlar olarak yer almaktadır (Kaypak, 2011, s. 26).

2.8.Küresel İklim Değişiminin Sonuçları

Küresel ısınma yüksek sıcaklık artışı aşırı buharlaşma yaratarak göl ve ırmak sularının yüzde 20'lere varan bir azalmayı beraberinde getirerek, bu duruma doğal uyum sağlayamayan bitki ve hayvan türlerinin azalması ya da yok olması tehlikesi demektir (Atıcı, 2007).

Küresel ısınmanın engellenmesinde devletlere de önemli bir görev düşmektedir. Tabii ki devletlerin daha çok ekonomik ve teknolojik gelişmişliği ile ilgili olan bu

durum daha az gelişmiş ülkeler ya da ekonomisi daha düşük ülkeler açısından farklılık oluşturmaktadır. Bu nedenle uluslararası sistemde yer alan ülkelerin 'ortak sahası' ve dolayısıyla da 'ortak sorun' olarak tanımlanabilecek iklim değişikliğine yönelik devletlerin bir takım 'ortak' çözümler doğrultusunda az gelişmiş olan ülkelere gerekli ekonomik ve teknolojik yardımı sağlamaları gerekmektedir. Cengiz Yalçın'ın (2008) da değindiği gibi, bilim ve teknoloji bakımında gelişmiş olan ülkeler silahlanmaya ayırdıkları payın yüzde 1'ini az gelişmiş ülkeler için ayırmış olsalar dünya daha yaşanılası bir yer olurdu.

Dünyada sıcaklığın artarak buzulların eridiği düşünüldüğünde, okyanusların yaklaşık 65 metre (m.) yükseleceği ve New York, Tokyo ve İngiltere'nin tamamı gibi birçok önemli alanın sular altında kalacağı tahmin edilmektedir. Dünya sıcaklığının yalnızca birkaç C° artması bile deniz seviyesini birkaç m. yükselmesi için yeterli olabilmektedir. Bu durum kimi sahil yerleşimlerinin sular altında kalabileceği anlamına gelmektedir (Kadıoğlu, 2007, s. 162).

Ekim 1999'da Hadley Merkezi tarafından yapılan iklim modellemesinde üç farklı senaryo üzerinde durulmuştur. Buna göre, birinci senaryo, her şeyin 'geldiği gibi gitmesi' anlamında yani karbondioksit emisyonuna bir denetim, kısıtlama getirilmemesini öngörmektedir. İkinci senaryo, karbondioksit emisyonunun sanayi öncesi zamanların iki katı seviyesinde (milyonda 550) ve üçüncü senaryoda ise, üç katı seviyesinde (milyonda 750) sabitleneceği varsayımı üzerinde kurulmuştur.

Su kıtlığı konusunda vardıkları sonuçlar insanı gerçek anlamda korkutmaktadır. Birinci senaryoda her şeyin geldiği gibi gitmesi durumunda üç milyar insanın daha büyük bir su sıkıntısı çekeceği söylenirken, bu durumumdan en çok etkilenecek bölgeler ise, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve hinterlant olarak görülmektedir. İkinci senaryoda (milyonda 550) bu rakam bir milyar kişiye düşmektedir. Birinci ve üçüncü senaryo (milyonda 750) arasında bu rakamda çok az değişim görülmektedir. Bütün bu senaryolarda hali hazırda dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen kuraklıklar göz önünde bulundurularak değerlendirilmektedir. Üstelik günümüzde yaşanan tüm bu kuraklıkların politik mevzular haline geldiği düşünülürse şimdiye kadar yeterli seviyede bir olumlu gelişme olduğunu söylemek mümkün değildir.

Gıda üretimi konusunda tahmin yapan bilim adamları bu üç farklı senaryo için üç farklı sonuca ulaşmışlardır. Bu senaryoların hepsinde de alçak enlemlerde, özellikle kurak ve yarı kurak tropik bölgelerde (bu bölgelerde tarım yapmak bu gün de zordur), ürün rekoltesinde düşüşler yaşanacağı ve bu durumun da açlık tehlikesini arttıracağı

öngörülmüştür (Godrej, 2003, s. 63).

Küresel ısınmanın artması büyük oranda insan aktivitesinden kaynaklanıp, ekonomik büyümeyi tehdit etmekte ve şayet kontrol edilmezse sadece insanlığı değil; doğal dünyanın geri kalan kısmını da (yaşam alanını) radikal olarak değiştirecek ve yok olmayı hızlandıracaktır (Helm, 2015, s. 1).

İkinci Dünya Savaşı sonucu yoğunlaşan sanayileşme dünya için çevresel sorunlar üretmiştir. Bu durum başlangıçta kalkınma adına göz ardı edilse de sorun yerel olmaktan çıkıp önce bölgesel sonra da küresel bir boyut kazanmıştır. Bu da sürdürülebilir kalkınmayı gündeme getirmiştir. İlk defa 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunda gündeme gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma "kalkınmanın her şeye rağmen olmaması gerektiğine", "kaynakların aşırı tüketilmeden kullanılması gerektiğine vurgulanmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler küresel iklim değişiminin yol açtığı durumların tehdidi altındadır. Hızlı ekonomik gelişme sürecinde yatırımlar dünya ekolojik dengesini gözetmeksizin gerçekleşmiş; su ve gıda güvenliği gözetilmemiş, sınırlı miktarda fosil yakıtlara alternatif ve yenilenebilir enerji arayışına gerektiği kadar destek sağlamamaktadır. Brundtland Raporu'nda, sürdürebilir kalkınma "günümüz ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılama olanaklarından fedakârlık yapılmaksızın karşılanabilmesi süreci" olarak tanımlanmaktadır. Bu kalkınma gelişmiş ülkelerin yaptıkları hataları yapmamak için gelişmekten vazgeç demek değildir, bunu yaparken gelişmiş ülkelerin yaptıkları hataların tekrarlanmaması için bir nevi kılavuz niteliğindendir. Kalitesiz toprak, yok olmuş ormanlar ve kaybolmuş biyo-çeşitlilik uzun dönem sürdürülebilir kalkınma için uygun bir ortam oluşturmamaktadır. Finansal kriz, petrol, gıda ve su krizi ile birleşmesi sonucu daha da derinleşmekte olup, pek çok insanı açlık ve yoksulluğa düşüreceği öngörülmektedir (Kaypak, 2011, s. 20).

Örneğin sera gazı emisyonunu arttıran benzin tüketimine her yıl yüz milyarlarca dolar sübvansiyon sağlanmaktadır. Bunun bir kısmı yenilenebilir kaynaklara, ekosistemi korumaya ve teknolojik gelişmelere kaydırılabilirse dönüşüm çok daha hızlanabilir (Barlas, 2013, s. 89).

Isı artışı daha fazla suyun buharlaşmasına yol açacak ve tropik bölgelerde yağış artacak; az yağış alan bölgeler daha az yağış alacağından buradaki canlı türleri göç etmeye başlayacaktır. Fırtınalar şiddetlenecek, aralıkları kısalıp sayısı artacak ve birçok hayvan türü yeni iklim koşullarına uyum sağlayamayacaktır. Kuraklığın arttığı bölgelerde susuzlukla birlikte bitki türleri yok olacak ve hayvanlar besin ve su bulmak

için göç edeceklerdir. Böylece birçok hayvan türünün soyu tükenecektir (Aysu, 2015, s. 128).

İklim modellerinin tahminlerine göre; kimi bölgelerde kuraklık, kimi bölgelerde ise sel katlanılabilir boyutların üzerine çıkacaktır. 30-50. kuzey ve güney enlemleri arasındaki bölgeler çölleşme tehlikesi ile karşı karşıya kalırken; bu enlemlerin güneyi ve kuzeyinde kalan ülkeler bugünkünden daha fazla yağış ile karşı karşıya kalacaktır (Yalçın, 2008, s. 15).

İklim değişimi dünyanın her yerinde sadece yağışların artmasına sebep olmayacaktır. Aynı zamanda, gelecekte aşırı sıcak ve soğuk havalara, fırtına ve kasırga gibi hava olaylarının artmasına neden olacaktır. Sayılan bu olaylar yaşanırken gerek gıda ve su yetersizliği, gerekse de anormal havalar nedeniyle küresel çapta salgınlar ve hastalıkların da artmasına neden olacaktır. Temel geçim kaynaklarından tarımsal ürün üretimi, kuraklık sel ve diğer felaketlerden etkilenecek buna bağlı olarak gıda fiyatları artacaktır. Gıda fiyatlarının artması sonucunda ise, gıdaya erişim zorlaşacak ve böylece açlık daha da artacaktır (Reid, 2014, 55-56).

Dünya nüfusu 1950'de 2,5 milyar olarak hesaplanırken, 2050'de 9,6 milyara ulaşacağı hesaplanmaktadır. Şimdiden 7,2 milyar olan nüfusa ek olarak gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmekte ve bu ülkelerin liderleri fosil yakıt kullanmayı planlamaktadırlar. Ayrıca, Çin ve Hindistan gibi yüksek nüfuslu ülkeler ekonomilerinde çevreci politikalar izlememektedir. Sanayileşmiş bir ülke olan ABD'de sera gazı emisyonlarını dikkate almamaktadır. Kısaca küresel iklim değişimini önlemeye yönelik politikalar bu devletler tarafından dikkate alınmamaktadır (DiMento & Doughman, 2014, s.3).

IPPC raporları artan iklim değişimine duyarlı olarak sorunlu/çalkantılı bölgeleri Güney Asya, Orta Doğu ve Sahra Altı Afrika'yı etkilediğini vurgulanmaktadır. İklim değişiminin bu bölgelerde daha yoğun kuraklık, sel, fırtına ve sıcak hava dalgasına neden olacağı görülmektedir. Afganistan, Hindistan, Pakistan, Nepal ve Sri Lanka gibi ülkeler de devasa güvenlik problemlerine ve sosyal çalkantılara kapı açacaktır (Matthew, 2014, 114-115). IPCC 2013 tarihli raporunda, dünyanın 3,5 C° ısınması halinde canlı türlerinin yüzde 40 ile yüzde 70'inin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu belirtilmiştir (Aysu, 2015, s. 38).

2.9.Orta Doğu'da İklim Değişimi

Orta Doğu kurak ve yarı kurak bir iklim coğrafyasıdır. İklim değişiminin evrenin meydana geldiği zamandan beri süregeldiğine çalışmanın ilgili bölümlerinde değinilmiştir. Ancak bu tezde özellikle 2007 yılında meydana gelen ve tüm dünyayı etkileyen büyük kuraklık ve devam eden etkileri incelenmiştir. Bu noktada özellikle iklim değişiminin su kaynakları üzerine etkisi ve buna bağlı meydana gelen su-gıda kıtlığı ve güvenliği ile sınırlıdır. Tez aynı zamanda Arap Baharı ve sonrasını ele almaktadır. Arap Baharı ve sonrası yaşanan gelişmeleri iyi analiz edebilmek için bu coğrafyanın genel özelliklerini de bilmek gerekir. Bu yüzden bu bölüm Orta Doğu coğrafyasının genel özellikleri, Orta Doğu'da su kaynakları ve suyun kullanımı ve Orta Doğu'da su-gıda kıtlığı ve güvenliği başlıkları altında incelenmiştir.

2.9.1.Orta Doğu Coğrafyasının Genel Özellikleri

Orta Doğu'daki Arap devletlerinin çoğunluğu İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Bağımsız bu yeni devletlerin siyasal iktidarı geleneksel ya da anayasal monarşiler, cumhuriyet olmak yönünde bir gelişim meydana getirmişlerdir. Bu toplumlarda siyasi iktidarın el değişmesinin önünü kapalı olması, muhalefetin engellenmesi, siyasi katılımın ya sınırlı ya da hiç olmaması gibi parametreler düzeyinde değerlendirildiğinde, Orta Doğu'daki toplumlarda ortaya çıkan siyasi rejimlerin, otoriter özellikler gösterdiği sonucuna varılabilir (İnanç, 2016, s.83). Üstelik yaklaşık 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti öncesinde ve Osmanlı Devleti gibi döneminin önde gelen imparatorluk yönetimlerinin hâkimiyetinde oldukları ve dolayısıyla devlet kültürü geliştiremedikleri aşikârdır. Bu noktada bölgenin genel itibariyle nüfusu, ekonomisi, sosyo kültürel ve siyasi özelliklerine değinmek gerekir.

Nüfus: Dünya Bankasının (DB) 2017 yılı verilerine göre Arap dünyasının nüfusu 414.491.886 kişidir (data.worldbank.org). Orta Doğu sahip olduğu yüzde 2,5-3 nüfus artış oranı ile dünyada en yüksek nüfus artış oranın sahip bölgelerin başında gelmektedir (Şahin, 2011, s. 86). Bu durum bahsi geçen coğrafyada su ve gıda tüketiminin artacağını göstermektedir.

Ekonomi: 1980'lerden itibaren devletçi ekonomi politikaları yavaş yavaş zayıflamıştır. Bunun nedeni yapılan ekonomik reformlardır. Bu reformlar ile birlikte enerji, turizm alt yapı ve telekomünikasyon gibi sektörlere doğrudan yabancı yatırımı sağlanmıştır. Böylece bölge ekonomileri liberalleşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler

kamu finansmanını güçlendirmiştir. Fakat bu güçlendirme orta sınıfın ekonomik olarak büyümesine yardım edememiştir (Aydın, 2016, s.103).

Orta Doğu'da iki tür ekonomik model mevcuttur. Bunlardan birincisi, devlet gelirlerinin büyük oranda petrol ihracatından sağlandığı *rantçı* modeldir. İkincisi ise, petrol geliri bulunmayıp uzun müddet devlet eli ile üretim yaparak kalkınma çabasına girmiş devletçi modeldir. Fakat son dönemde küreselleşme sürecinin yarattığı baskılar sonucu uygulanmaya başlanan ekonomik reformlarla devlet müdahalesinin azaldığı veya şekil değiştirdiği *neoliberaleşme* model gösterilmektedir. Sübvansiyonlar, bedava sağlık hizmetleri, yüksek memur maaşları vb. gibi vergi ödemeksizin elde edilen hizmetler demokratik talepler için bedel ödemek istemeyen bireylerin Arap Baharı'ndaki gösterilere katılımını azaltmıştır. Petro-devletler olarak tanımlanan Suudi Arabistan, Cezayir, Katar, Kuveyt, Libya ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkelerde değişim şansı öteden beri düşük görülmüştür. Arap Baharı'nda da Libya dışında diğer Körfez ülkelerinde ciddi bir toplumsal hareket gözlemlenmemiştir (Demiralp, 2016, s. 4). Libya'nın durumunda da bahsi geçen diğer petro devletler gibi olmadığı, petrol ihracatından elde edilen gelirin halka yansımadığı ve israf edildiği (insan yapımı nehirler, gösterişli futbol stadyumları, başlayıp yarım bırakılmış ya da yapımı çok uzun sürmüş inşaat projeleri vb.) ekonomik sıkıntılar yaşayan halkta öfke ve isyan uyandırmıştır

Petrol üretemeyen Fas, Tunus, Mısır ve Ürdün gibi ülkelerde neoliberalleşmenin de etkisiyle kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi, yabancı yatırımların özendirilmeye çalışılması, sübvansiyonların kesilmesi, serbest girişimcilere teşvik dağıtılması gibi politikalar izlenmekteydi. Bu politikalarının kazananları da kaybedenleri de olmuştur. Dar gelirli kesimlerde özellikle sübvansiyonların kesilmesinden ötürü ekonomik sıkıntıları artmıştır. Öte yandan bu durum kapitalist kalkınma hedeflerine katkıda bulunmuş ve yeni bir zengin sınıf yaratmıştır. Bunlar özellikle siyasilerin akrabaları olan girişimciler, özelleştirme ve teşvik dağıtımı sürecinde avantajlı muamele görmek suretiyle büyük karlar elde etmişlerdir (Demiralp, 2016, s. 5).

Bu noktada ayrıca ülkelerin gelir düzeylerine bakmak gerekir. Birçok iktisatçı, ekonomik kalkınmanın büyüme ile eş anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Halkın refah seviyesini gösteren Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), DB (2012) verilerine göre, ülkelerdeki kişi başı reel GSMH düzeylerine göre düşük, orta-düşük, orta-yüksek ve yüksek gelir düzeyine göre dörde ayırmaktadır. 2009 yılında dünya kişi başı GSMH

değeri 8491 dolardır. Arap dünyası kişi başı gelir ortalaması ise, dünya değerinin yüzde 59'u düzeyindedir. Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) değerin yüzde 68'idir. Tunus'ta kişi başı gelir hem Arap dünyası hem de ODKA ortalamasının altında olmakla birlikte Mısır, Suriye ve Yemene kıyasla yüksek sayılabilecek düzeydedir. Libya ve Bahreyn ise DB verilerine göre yüksek orta ve yüksek gelir düzeylerindedir. Mısır, Suriye ve Yemen orta düşük gelir düzeyindedir. Çalışmanın ilerleyen bölümünde Arap Baharı ve bunların nedenleri sıralanırken Orta Doğu ülkelerinde gelir dağılımında ki bu farklılığın Arap Baharı'na etkileri gözler önüne serilmiştir.

Siyaset: 1950'lerden itibaren askeri darbelerle yönetime gelen liderlerle idare edilmiştir. Bu liderler halklarına sosyal hizmetler, sağlık ve eğitim hizmetlerinin sağlanabilmesi için güçlü bürokrasi geleneği kurmuşlardır. Genişletilmiş bir güvenlik paradigması ve güçlü bir askeri yapı oluşturulmuştur. Kamu sektörüne ait çok sayıda firma ve fabrika kurulmuştur. Temel gıdalar ve enerji devlet tarafından sübvanse edilmiştir (Güzelipek, 2016, s. 8).

İslamcı partilerin yükselişi 1990'lı yıllara dayanmaktadır. Bu dönemde bir yandan rejimlerin sınırlı da olsa muhalefet -özellikle İslami hareketler- üzerindeki baskıyı gevşetmesi ve seçim yasalarında reforma gitmiştir. 1940'lı yıllardan bu yana sosyal hizmet ağı ile halk arasında itibarını ve meşruiyetini kuran İslamcı partilerin 1990'larda ve 2000 seçimlerinde görünür hale gelmesi sağlanmıştır. Cezayir'de 1991'de İslami Selamet Partisi, Fas'ta 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi, Mısır'da 2005'te tüm baskılara karşın Müslüman kardeşler ve Filistin'de Hamas 2006 seçimlerinde ön plana çıkmıştır (Bilgin, 2016, 126).

Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da bürokrasinin gücünü sınırlandıracak siyasal ve ekonomik bakımdan güçlü bir orta sınıf oluşamamıştır. Bunun sonucunda toplamdaki kaynakların kullanımına ilişkin temel siyasaların saptanması ve bunların uygulanması sürecinde bürokrasi etkin olmuş ve siyasal gücünü daha da arttırmıştır. Sömürge yönetiminden geçmiş ülkelerde siyasi partiler yasama organları işveren ve işçi sendikaları meslek kuruluşları basın gibi güç merkezleri farklı derecelerde olmakla birlikte bürokrasiye oranla zayıf kalmıştır. Orta Doğu ülkelerinde, aslında diktatörler ülke yönetimindeki elitlerin temsilcileridirler (Doster, 2013, s. 183).

İhtilaflı bir konu olmakla beraber, Orta Doğu'da yaşanan krizler, batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda yapay olarak korunan aşiret oluşumları ile ulus devlet ya da laik ulusalcılıkla dinsel gelenekçilik arasında çatışmaların bir ürünü olduğu söylenebilir (Yerasimos, 2000, s. 163; Gülalp, 2007, s. 175).

Sosyo-Kültürel: Orta Doğu coğrafyası çok farklı dillerden, dinlerden hatta mezheplerden ve de farklı etnik gruplardan oluşan bir kültür mozaiğidir (Mardin, 2007, s.13). Her ne kadar bölge İslam dini ile birlikte anılsa da İsrail bir Yahudi devletidir ve diğer Müslüman devletler içinde de Hristiyan gruplar mevcuttur. Bölgede iktidarı elinde tutan elitler adeta kutsal sayılmıştır. Orta Doğu'da bir grup dayanışması olarak tanımlanabilecek "Asabiye" olgusu geçerlidir. Bu olgu sosyal dayanışma ve fedakârlığı sağlar ve bu dayanışma toplumu daha güçlü kılar. Birey için ailesi ve akrabalık duygusu çok önemlidir. Bu durum "kardeşler ortaklığı" düşüncesi içinde şekillenir (Demren, 2008, 121-122). Bu düşüncelerin demokrasi kavramı ile bağdaşamayacağı dile getirilir. Ancak Özdemir (2017)'e göre Bu noktada demokrasi kavramı yerine demokratikleşme kavramının kullanılması daha doğrudur. Çünkü farklı coğrafyalarda özgürlük ve eşitlik adına yaşanan ve yaşanması muhtemel olan her türlü gelişme de, demokratikleşme kavramının bir parçasıdır. Bu noktada Arap toplumları da, birçok toplumun yaşadığı türden hak ve özgürlük yoksunluğu, işsizlik gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Özgürlük ve eşitlik gibi demokratik değerleri savunan birçok sürece dönem dönem tanıklık etmiştir. Gerçekleşen her bir girişim, bekleneni tam olarak verememiş olsa da, birer iz bırakmıştır. En azından otoriter rejimlerin meşruiyetini sürekli zayıflatan bir bilinç oluşturmuştur. Bu minvalde bağımsız oldukları tarihlerden bugüne kadar geçen sürede birçok fırsat yakalayarak tecrübeler elde etmişlerdir. Arap toplumları için demokratikleşme, sadece Arap Baharı süreciyle sınırlı olmayıp oldukça eskiye dayanır. Bu sebeple Arap coğrafyasında özgürlük, eşitlik adına ortaya çıkan her gelişme, bir süreç olan demokratikleşmenin önemli bir adımıdır. Orta Doğu'da demokratikleşme olamayacağı savı gerçeği yansıtmamaktadır.

2.9.2.Orta Doğu'da Su Kaynakları ve Suyun Kullanımı

Orta Doğu bölgesi dünya yüzölçümünün yaklaşık yüzde 10'unu kaplarken, dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 5'ini oluşturmaktadır. Buna karşın bölge, dünya genelinde gerçekleşen yağışın yüzde 2'sine ve dünya yıllık ortalama su potansiyelinin de yüzde 3'üne sahiptir. Yaklaşık olarak 25 nehrin yer aldığı coğrafyada suyun ana kaynağı yağışlar, nehirler ve yer altı sularıdır. Mevcut kurak iklimin etkisiyle bölgenin yüzde 80'i çöldür. Yıllık yağış miktarı 250 milimetre (mm.)'dir. Bu rakam dünya yıllık yağış oranının 1/5'idir. Bölgede buharlaşma oranının da fazla olmasıyla barajlarda depolanan suların yüzey alanlarında büyük kayıplar meydana gelmesine neden

olmaktadır. Suyun mevcut miktar olarak az olduğu bölgede, son yıllarda su kalitesinin bozulması, yaşanan su sıkıntılarını da arttırmıştır. Tuzluluk; sanayi, evsel ve tarımdan dönen sular kirliliğe sebep olmaktadır. Orta Doğu'da su kullanımı ekonomiyi doğrudan etkilemektedir. Su yüzde 60-90 oranında tarımda, yüzde 1-10 oranında sanayide, yüzde 3-10 oranında içme suyu olarak, yüzde 3-20 oranında hijyen amacıyla kullanılmaktadır (Maden, 2014b, s. 45).

Orta Doğu'nun önemli bir bölümünde çöl ya da bozkır kuraklığı yaşanmaktadır. Bölgede bol yağış alan yerler esas olarak, Orta Doğu'nun kuzey-kuzeybatısında yer alan Akdeniz kıyısındaki şeritten müstakildir. Bu şerit İsrail'den kuzeye, Lübnan Suriye ve Türkiye'ye doğru uzanır. Bölgeyi yaşanılabilir kılan yüzey su kaynaklarından nehirler ise kuzeyde Fırat ve Dicle, onların biraz güneybatısında Ürdün (Şeria), Litani ve Asi (Ororntos), daha güneybatısında da Nil Nehri'dir. Bu nehirlerden Fırat, Dicle ve Nil bölge dışından kaynaklanmaktadır (Zehir, 2003, s. 141). Arap coğrafyasında yüzde 66'ının üzerinde su kaynağı bu coğrafyanın sınırları dışından kaynaklanmaktadır (UNWATER, 2015). Orta Doğu coğrafyasında su kaynakları başlıca yağışlar nehirler ve yer altı su kaynaklarıdır.

Yağışlar: Yağış azlığı Orta Doğu ikliminin temel özelliğidir. İstisnaları görülmekle birlikte, Orta Doğu'nun bütününe düşen yağış miktarı yazları kurak ve kışları yağışlı olan Akdeniz ritmini izlemektedir. Doğu Akdeniz kıyı ovalarında ağırlıklı kış aylarında olmak üzere yıllık yağış miktarı 600 mm'yi aşar (Dolukhanov, 1998, s. 74).

Nehirler:

Fırat Nehri: Erzurum yakınlarından doğan Fırat Nehri, Murat ve Karasu kollarının birleşme noktasında, Dicle Nehrine ulaşıncaya kadar yaklaşık 2330 km'lik bir yol kat eder. Güneybatı Asya'nın en uzun nehri olan Fırat Nehrinin toplam uzunluğu 2800 km'dir. Nehir Türkiye topraklarından yaklaşık 900 km akıp küçük ölçekli suları bünyesine kattıktan sonra Suriye'ye geçer. Suriye'de Deyrü'z Zor'da nehrin önemli bir kolunu teşkil edip 'bereketin kaynağı' anlamına gelen 320 km uzunluğundaki Habur ile birleşen Fırat Nehri, Suriye ülke topraklarında 680 km aktıktan sonra, Abu Kamal köyünden Irak'a girer. İran körfezine varıncaya kadar yaklaşık 1200 km Irak sınırı dâhilinde akar. Suriye'de nehir birkaç kanala bölünür. Bir kısmı Hamar Gölü'ne akar kalan kısmı ise Kurna yakınlarından Dicle Nehri'ne katılarak Şattü'l Arap'ı oluşturur. (Kıran, 2005, s. 66).

İklime bağlı su hacmi değişiklik gösteren Fırat Nehri toplam 444 bin km^2'lik bir

havzadır. Bu havzanın yüzde 28'si Türkiye'de, yüzde 17'si Suriye'de, yüzde 40'ı Irak'ta ve yüzde 15'i Suudi Arabistan'dadır. Fırat Nehrinin yıllık su hacminin yüzde 89'u Türkiye'den, yüzde 11'i Suriye'den sağlanmaktadır. (Kıran, 2005, s. 67)

Dicle Nehri: Dicle Nehri 1900 km uzunluğundadır. Bu uzunluğun 523 km'si Türkiye sınırlarındadır. Ortalama maksimum debisi Suriye'de 240 m^3 olan nehrin yıllık su miktarı 48,7 milyar m^3'tür. Bu miktarın 25.24 milyar m^3'ü (yüzde51,8) Türkiye'den, 23.48 m^3'ü (48,2) Irak'tan kaynaklanır. Suriye'nin nehre katkısı bulunmamaktadır. (Yıldız, 2008, s. 177). Fırat'tan farklı olarak Dicle havzası tarımsal faaliyete yeterince elverişli değildir. Çünkü Dicle, Fırat'tan daha süratlidir ve su miktarının düşük olduğu sezonlarda bile oldukça karmaşık bir rejime sahiptir.(Kıran, 2005, 69-70)

Ürdün (Şeria) Nehri: Ürdün Nehri, Orta Doğu'da bulunan en önemli ve tek bölgesel ırmaktır. Yılda 1,5 milyar m^3 su taşır ve havzası 11.500 km^2'lik bir alanı kapsamaktadır. Bu havzanın yüzde 54'ü Ürdün'de, yüzde 29,5'i Suriye'de, yüzde 10,5'i İsrail'de ve yüzde 6'sı Lübnan'da yer almaktadır (Yıldız, 2008, s. 177). Ürdün Nehri'nin başlangıcı Hermon dağının batı ve güney yamacındadır. Hermon dağının eteklerinden doğan Hasbina, Banias ve Dan adlı kaynak suları güneyde Hula Vadisinde İsrail sınırının 6 km içerisinde birleşerek Ürdün Nehrinin yukarı akışını oluştururlar.

İsrail toprakları içinde bulunan Dan, yıllık ortalama akışı 254 milyon m^3'tür. Bu miktarla Dan, Ürdün Nehri'nin yukarı mecrasında en bol sulu kaynak özelliği kazandırır ve kaynağından itibaren Dan nehri adını alır. Ürdün Nehri'nin kaynakları arasında su değişikliği en az olanıdır. Ortalama akış yılda 173 ile 285 milyon m^3 arasında değişir. Bu özelliği ile Dan yukarı Ürdün Nehri'nin yüzde 50'sini oluşturur.

Hermon Dağı'nın Suriye'deki eteklerinden Banias Nehri'nin yıllık ortalama su miktarı 121 milyon m^3 kadardır. Son 20 yıllık süre içinde nehrin su akışında ki değişim 63 ile 190 milyon m^3 arasındadır. Nehre yılda yağışlarla ortalama 140 milyon m^3 kadar daha su eklenir (Tomambay, 2008, 120-121). Nehir, Hula Vadisi'nden geçerek tek çizgi halinde Taberiye Gölü'ne ulaşır. Taberiye Gölü'nde Zerko ve Yarmuk Nehirleri'yle birleşerek, 100 millik bir yol kat ederek Ölü denizde (Lut Gölü) son bulur.

Asi Nehri: Asi Nehri, Lübnan'ın Bekaa Vadisinden doğup, Lübnan sınırı içerisinde 35 km aktıktan sonra Suriye'ye girmektedir. Suriye sınırı içerisinde 120 km akan Asi Nehri, Türkiye- Suriye sınırında 22 km sınır teşkil edip, Türkiye içerisinden 88 km aktıktan sonra Akdeniz'e dökülür. Nehrin yıllık kapasitesi 2,5 milyar m^3 civarındadır. Asi Nehri suyunun yüzde 6'sı Lübnan, yüzde 92 Suriye ve yüzde 2'si Türkiye'den kaynaklanmaktadır.

Asi Nehrinin yıllık su potansiyeli Türkiye ve Suriye kaynaklarında farklılık göstermektedir. Suriye verilerinde nehrin yıllık su potansiyeli 2 milyar 715 milyon m^3 olarak belirtilirken, Türkiye kaynaklı veriler 1,2 milyar m^3'tür (Kıran, 2005, s. 73).

Asi nehrinin yıl içinde su akışı oldukça değişkendir. Ortalama maksimum akış şubat ve mart aylarında 400 $m^{3/}$s'nin üzerinde iken, yaz mevsimi sonunda 10 m^3/s'nin altına düşmektedir. Suriye'nin aşırı kullanımı sebebiyle kirlenmektedir. Nehrin toplam uzunluğu 386 km'dir (Dalar, 2010, s. 107).

Nil Nehri: Nil Nehri, kaynağı olan Burundi'den Mısır'daki delta ağzına kadar uzanan 6695 km'lik mesafe ile dünyanın en uzun nehridir. Nil Nehri, Burundi, Ruanda, Zaire, Kenya, Tanzanya, Uganda, Sudan, Etiyopya ve Mısır ile sınır vardır. Nehri oluşturan iki büyük koldan Beyaz Nil ve Mavi Nil, Sudan sınırı içindeki Hartum şehri yakınlarında birleşir.

Nil Nehri havzasındaki farklı iklimsel özelliklerin egemen olduğu beş bölgeden oluşmaktadır. Kurak ve çöl ikliminin egemen olduğu Mısır ve Sudan'ın bir kesimine düşen yıllık yağış 200 m^3'ün altındadır. Sudan ve Etiyopya'nın küçük bir kesiminde kurak-step iklimin egemen olup buralara düşen yağış 200 ile 400 mm^3 arasındadır. Bu iki bölgenin Nil sularına bir katkısı yoktur. Nil'in asıl kaynağı, Etiyopya'nın büyük bir kesimi ile ekvatoral ülkelerde de hâkim olan tropik yağmur ormanları, tropikal savana iklimdir. Bu bölgelerde yıllık yağış 1.400-1.800 mm^3 arasındadır (Kıran, 2005, 73-75).

Litani Nehri: Litani Nehri, Orta Doğu havzasındaki tek bölgesel kaynaktır. Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nden doğup yine Lübnan'dan Akdeniz'e dökülmektedir. Litani Nehri'nin uzunluğu 170 km, yüzölçümü ise 2.290 km^2'dir. Yıllık yağış miktarı ortalama 700 milyon m^3'tür. Fakat zaman zaman bir milyon m^3'ü geçtiği gözlemlenmektedir. Lübnan dağlarla çevrili bir ülke olarak bölgedeki diğer ülkelere göre daha fazla yağış almaktadır (Yıldız, 2008, s. 178).

Yeraltı suları: Bu coğrafyada yeraltı su kaynakları yağış azlığı, nehirlerin sınır aşan nehirler olması ve bölge ihtiyacını karşılamaktan uzak olası, hızlı nüfus artışı ve sürdürülebilir su ve tarım politikaları olmaması sebebiyle yeraltı suları aşırı tüketilmektedir.

Örneğin Suudi Arabistan'da, Suudiler sulama için kendi büyük taşıl akiferlerine başvurmaktadır. Buğday üretimi 1980'lerdeki 140 bin tondan, 1992'de 4,1 milyar tona çıkmıştır. Ama akiferlerin hızla tükenmesiyle üretim 2004'te 1,6 milyon tona düşmüştür. Sulu tarım yapılarak buğday üretebilme imkânları çok az kalmıştır. İran'da, akiferlerin fazla pompalanması yıllık beş milyar ton olarak tahmin edilmektedir.

Akiferler tüketildiğinde İran'ın tahıl üretimi beş milyon tona düşebilir ya da mevcut üretim 1/3 oranında azalabilir. Yemen, 21 milyon nüfuslu ülke dünyanın en hızla artan nüfusuna ve dünyanın en hızlı düşen su düzeylerine sahiptir. Dünya Bankası Yemen'in çoğunda su düzeylerinin iki metre ya da daha fazla düştüğünü rapor etmektedir. İsrail'in, Filistinlilerle paylaştığı hem deniz kıyısındaki hem de dağdaki akiferler tükenmek üzeredir. Buğday sulanmasının yasaklanmasına varacak su kıtlığı yaşanmakta ve su kaynaklarının sürekli azalması bölgede gerilimi daha da arttırabilir. Ürdün 6 milyonluk tarıma dayalı bir ülkedir ve tarım tehlikededir. 40 yıl önce bu ülkede 300 bin ton tahıl üretilirken, bugün 59 bin ton üretilmektedir. Ülke buğday tüketiminin tahmini yüzde 90'ının ithal etmek zorundadır. Bu bölgede sadece Lübnan tahıl üretimindeki düşüşü önlemeyi başarmıştır (Gonzalez&Yanes, 2015, s. 63).

Sürdürülebilir tüketim ve aşırı temiz su kaynağı kullanılması uzun dönem sürdürülebilir kalkınmayı tehdit etmektedir. Tarım ülkeleri bölgedeki en büyük su tüketicileridir. Nitekim tüketim ülkeler arasında çok büyük çeşitlilik göstermektedir. Buna örnek olarak Cibuti'de temiz suyun sadece yüzde 16'sı çekilirken son on yılda Somali de bu oran yüzde 99'dur. Toplam temiz suyun çekilmesi ile birlikte Mısır, Ürdün, Lübnan, Filistin, Suriye ve Körfez ülkelerinde akiferlerin azalmasını önleme çalışmaları risk altındadır (UNWATER, 2015).

2.9.3.Orta Doğu'da Su-Gıda Kıtlığı ve Güvenliği

Su Kıtlığı: Arap bölgesinde su kıtlığı ön plandadır. Sürdürülemez tüketim ve yüzey ve yeraltı suyunun aşırı kullanımı su kıtlığı meydana getirmekte uzun vadede sürdürülebilir kalkınmayı tehdit etmektedir (BM Dünya Su Gelişim Raporu, 2015).

Çalışmanın 'Dünyada Su Kıtlığı' bölümünde kıtlık indekslere değinilmiştir. Birinci indekse göre; özellikle az yağış alan 12 Orta Doğu ülkesi su kıtlığı içinde yaşamaktadır. Bu ülkeler Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Bahreyn'dir. İkinci indekse göre; bugün su sıkıntısını hissetmeye başlayan Orta Doğu ülkeleri, 2025 yılında nüfusunun iki kata çıkacağı hesap edildiği takdirde büyük bir su kıtlığı tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardır. Üçüncü indekse göre; Orta Doğu ülkeleri açısından bugün için Mısır, İran, Irak, Sudan, Türkiye dışındaki ülkeler su kıtlığı çekmektedir. Yapılan nüfus hesaplarına göre Mısır'ın da çok yakında su kıtlığı çeken ülkelerin arasına gireceği tahmin edilmektedir. Dördüncü indekse göre; Orta Doğu ülkelerinde özellikle Irak,

Suriye, Ürdün, İsrail, Sudan ve Mısır'ın kullandığı suyun 1/3'ünden fazlası sınırları dışından gelmektedir (Tomanbay, 1998, 99-101).

Bu indekslerin hemen hemen hepsi Orta Doğu bölgesinde bulunan her ülkenin su kıtlığı sorunu ile karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir. Bugün ki Orta Doğu; suyun yönetimi, kullanımı ve sahip olunması problemleri ile yüz yüzedir (Morris, 1997, 1-2). Dünya geneline yayıldığında öncelikle Orta Doğu ve Kuzey ve Güney Afrika'daki 19 ülke su kıtlığı ile karşı karşıyadır. Bu sayıya ek olarak nüfus artışı sonucu iki katına çıkacağı tahmin edilmektedir. Su kıtlığı Arap coğrafyasında sürdürülebilir kalkınma ile yakından alakalıdır. Su kıtlığı nüfus artışı ve de sosyo ekonomik baskılar temiz suya erişimi azaltmıştır. Temiz suya erişim Arap coğrafyasında 2002'de kişi başına düşen su miktarı 921 m^3 iken 10 yıl sonra 2012'de bu oran 723 m^3'e düşmüştür. 22 Arap ülkesinin 16'sında suya erişim su kıtlığı seviyesi 1000 m^3'ün altına düşmüştür. 2011'de su seviyesi 292 m^3, 2011 yılının başında ise, neredeyse Arap dünyasının yüzde 75'i aşırı su kıtlığı seviyesi olan 500 m^3'ün altında yaşamaktadır. Su kıtlığı ile ilgili olan kuraklık ise, Arap dünyasında 2/3 seviyesindedir. Dolayısıyla iklim değişimi ve çeşitliliği Arap coğrafyasını kötü etkilemiş ve yeterli önlemler alınmadıkça etkilemeye de devam edecektir.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF)' e göre su arzı ve sağlık hizmetleri için Arap dünyasının toplam nüfusu 2011'de tahmini 355 milyon -yaklaşık yüzde 17'si (60 milyon kişi)- ıslah edilmiş içme suyu kaynaklarına ulaşamamaktadır. Yüzde 20'si (71 milyon insan) ise sağlık hizmetlerine ulaşamamaktadır. Sonuç olarak, bölgenin yüzde 83'ü su kaynaklarına erişebilmektedir. Fakat bu erişebilen nüfusta düzenli tüketim ve güvenli su arzına tam olarak ulaşamamaktadır (UNWATER, 2015). Tüm bunlardan hareketle su güvenliği ve gıda güvenliği bölgenin en temel endişe konuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha fazla gıda üretme isteği, su kaynaklarının verimsiz ve aşırı kullanılmasına neden olmaktadır. Kaynakların sürdürülebilir kullanılması tehdit altındadır (Maden, 2014a, s. 63).

Artan şehirleşme nüfus artışı sanayinin gelişmesi ve artan gıda üretimi, su kaynakları bakımından hem kalite hem de miktar olarak büyük baskı oluşturmaktadır. Yarı kurak ve kurak iklim bölgesinde olan Orta Doğu bu baskıdan özellikle etkilenmektedir. Orta Doğu gibi suyun sınırlı olduğu bir bölgede su, gıda güvenliği ile ilgili bir sorun haline gelmiştir. Dünyada kişi başı düşen su miktarı yaklaşık 7000 m^3 olarak hesaplanmıştır. Bu miktar hesaplanırken teorik olarak dünya yüzeyindeki suyun eşit dağıldığı varsayılmıştır. Orta Doğu'da kişi başına düşen yıllık su miktarı yaklaşık

1200 m^3 olarak hesaplanmıştır. 2015 yılı sonrası yapılan hesaplamalarda, bölge ülkelerinin çoğunda su kıtlığı yaşanacağı belirlenmiştir (Maden, 2014b, s.45).

Küresel iklim değişikliğiyle birlikte, çoğu gelişmekte olan ve kurak bölgelerde yer alan ülkelerin su kıtlığı problemi daha da ciddi bir durum alacaktır. 2 ile 2,5 C° düzeyinde bir sıcaklık artışıyla birlikte, 2,4 ile 3,1 milyar insanın temiz su kaynaklarına ulaşma konusunda risk altında olacağı bildirilmektedir. (Doğan & Tüzer, 2011, s.31). Böylece yaşanacak su kıtlığı besin kıtlığını da beraberinde getirecektir (Brown, 2009, s.91).

Gıda Kıtlığı: Orta Doğu'da nüfus sürekli artmaktadır. Nüfus artışı ve su arzının azalması su kıtlığına sebep olmakta ve bölgenin genelinde tahıl üretiminde düşüş yaşanmaktadır. Bazı ülkelerde gıda açıkları kronik oranlara ulaşmıştır. Örneğin Yemen gibi diğer bazı küçük ülkelerde tahıl üretiminde düşüşler yaşanmaktadır (Brown, 2009, 63-64).

Orta Doğu'daki çocukların neredeyse yüzde 60'ı kronik olarak yetersiz beslenmektedir. Bu fakir Orta Doğu ülkelerinin geleceği çok kötü ve çalkantılıdır (Gonzalez&Yanes, 2015,s. 79). Kendi kendine yeterlilik ulaşılmaz bir hedef olmuştur. Bununla beraber, Orta Doğu ülkelerinin çoğunda şiddetli gıda ihtiyacı problemleriyle de karşı karşıyadırlar. Bu durum düşük ürün rekoltelerinden dolayı gıdada sürekli dışa bağımlıdır ve kalkınmış gıda üreticisi ülkelerden büyük miktarda gıda ithal etmektedirler. Orta Doğu ülkeleri en büyük ticari gıda satın alıcılarıdırlar (Artam,1992, s. 19)

Su Güvenliği: Su güvenliği, su kıtlığından dolayı giderek daha endişe verici boyutlara gelmiştir. Örneğin Yemen'de su kaynakları tükenmektedir. Bu durumun sosyal bir çöküşe neden olacağı söylenebilmektedir. Şimdiden bu bölgelerdeki kabileler yetersiz su kaynakları üzerinde savaşmaktalar ve uluslararası topluma göre yereldeki çatışmanın Suudi Arabistan'a kadar uzanması mümkündür (Gonzalez& Yanes, 2015, s. 99). Bu da bir güvenlik tehdidi algısı yaratabilir. Neredeyse İsrail'in kurulduğu yıldan beri devam eden Arap-İsrail çatışmaları da su güvenliğini tehdit etmektedir. Gazze Şeridi'ndeki Filistinlilere su, temiz olmayan kaynaklardan tankerler vasıtasıyla verilmektedir. Bu durumda Filistinlileri önemli bir haktan -su hakkı- mahrum bırakmaktadır

Su yönetimi halen ekonomik ve çevresel olarak çözülmemiş bir problemdir. Bölge akiferlerinin yoğun kullanılması ve su kaynaklarının kirletilmesi halk sağlığı, ürün kalitesi ve çevresel olarak önemli bir sorundur. Su kaynaklarının büyük oranda

tarımda kullanılması da diğer aktörlerin kullanımını olumsuz etkilemektedir. Su kıtlığı yaşayan ülkelerin bir kısmı fosil akifer kullanmakta, desalinasyon – çözülmüş halde bulunan tuzların sudan uzaklaştırılması- yapmakta ve atık suyu tekrar kullanarak geleneksel olmayan yöntemlerle alternatif çözüm bulmaya çalışmaktadır.

İlerleyen yıllar artan nüfus ve iklim değişiminin olumsuz etkileri göz önüne alındığında Orta Doğu için durum pek içi açıcı değildir. Zaten mevcut olan su kıtlığı sorununun geri dönülemez bir duruma gelmesinden endişe edilmektedir. Bölgede yaşayan nüfus BM tanımı doğrultusunda su güvenliğinden yoksundur (Maden, 2014b, s 46).

Gıda Güvenliği: Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü (IFPR) tarafından hazırlanmış çalışmada, gıda güvenliği olan ve olmayan ülkeler olarak ikiye ayrılmıştır. Gıda güvenliği olan ülkeler Bahreyn, İran, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri iken; gıda güvenliği olmayan ülkeler Cezayir, Cibuti, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Fas, Sudan, Suriye, Tunus, Filistin ve Yemen'dir.

Ayrıca çalışma Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da Sudan, Yemen, Cibuti ve Filistin dışında diğer gıda güvenliği bulunmayan ülkelerin kişi başına harcanan kalori miktarının dünya ortalamasının üstünde olduğu görülse de bu ülkeler, diğer kriterlere göre dünya ortalamalarının altında bulunmaları ve kişi başına düşen gelir kriterine göre yeterince zengin olmamaları sebebiyle, gıda güvensizliği olan ülkeler kategorisinde bulunmaktadır. Bunların yanında yapılan araştırmaya göre Mısır, Fas ve Ürdün'de kişi başına düşen gelirin günlük yarım dolar azalması bu ülkelerdeki yoksul insanların sayısının ikiye katlanması anlamına gelmektedir. Bu durum söz konusu ülkelerdeki insanların uluslararası gıda fiyatlarındaki ufacık bir artıştan bile ne kadar etkilenme olasılığın sahip olduğunu gösterir. Günümüzde gıda fiyatların uluslararası piyasaların belirlediği bir gerçek olsa da fiyatları minimum tutacak yerel piyasaların oluşturulması için gerekli önlemler alınmalı özellikle Orta Doğu gibi ithal gıdaya bağımlı bölgelerde yaşayan halklar için gerekli gıda mümkün mertebede yerel üretimden sağlanarak uluslararası piyasalara bağımlılık en düşük düzeyde tutulmalıdır (Aydın, 2016, 103-106).

Gıda güvensizliği sonucunda oluşan fakirlik, açlık ve yetersiz beslenme gibi nedenlerden dolayı bölgede çatışmaların daha sık ve uzun sürdüğü söylenebilir. Teknik bir konu olan su kaynakları yönetimini, özellikle etnik ve dini kimliklerin çıkarları su yönetimini siyasi bir haline getirir. Su kaynakları kıttır ve ülkelerin bekasını etkileyen bir güvenlik konusudur. Su kaynakları devletlerin, şehirlerin, aşiretlerin ve etnik

grupların ilişkilerini etkilemekte ve bu kaynakların kullanımı da bu ilişkilerden etkilenmekte ve ona göre şekillenmektedir.

2.10.Arap Baharı ve Nedenleri

18 Aralık 2010 yılında Tunus'ta başlayarak Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki diğer ülkelere yayılan halk ayaklanmaları, yirminci yüzyılın ortalarından itibaren, sömürge döneminin sona ermesinden bu yana, Arap dünyasında yaşanan en kapsamlı yönetimsel değişiklikleri gündeme getirmiştir. 2010 yılında Tunus ile birlikte başlayan ve Arap ülkelerine yayılan protesto gösterileri; 25 Ocakta Lübnan ve Mısır, 3 Şubatta Yemen'e, 14 Şubatta Bahreyn'e, 18 Şubatta Libya'ya, 25 Şubatta Ürdün, Irak ve Suriye'ye sıçramıştır (Sabra, 2013, s. 67).

Arap Baharı'ndan etkilenen diğer ülkelerde de devrim etkisi kısa sürmüş, yönetimlerde istikrarsızlık hâkimiyet kurmuştur (Doster, 2014, s. 168). Oğuzlu'ya (2011) göre, asıl Arap Baharı'nın temelinde yatan ana sebep *meşruiyet* sorunudur. Bölgedeki temsili ve demokratik olmayan iktidarlar ya askeri darbelerle ya da monarşik geçmişe dayanmaktadır. Meşruiyet, ideolojilerden, zengin doğal kaynakların ulufe dağıtılır gibi dağıtılmasından, baskıcı devlet kurumlarının mevcudiyetinden ve dış düşman yaratmaktan kaynaklıdır. Monarşik ülkelerin halkları ile ilişkisi otoriter rejimlere göre daha güçlüdür. Meşruiyetin en az olduğu ülkeler Tunus, Mısır, Suriye, Libya ve Yemen'dir. Bunların ortak noktaları askeri darbe ile yönetime gelmeleri ve rejimin devamını garantiye almak için baskıcı devlet kurumlarının tesis edilmesidir.

Halk hareketlerinin nedeni çoğu zaman tetikleyici somut olayın kendisi değil; yönetimlerin takip ettikleri politikalarla dezavantajlı duruma gelenlerin mevcut durumda kendilerine bir gelecek görememesidir. Genç işsizliği bu duruma örnektir. Tunus, Katar ve Bahreyn nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ı; Irak, Yemen, Filistin, Umman ve Suriye'de yüzde 75'i 35 yaşın altındadır. İşsizlikten etkilenen dolayısıyla bahsi geçen halk hareketine yoğunluklu olarak katılan da bu genç işsiz kesimdir. Özellikle 2008 ekonomik krizi durumu tetiklemiştir. Tunus, Mısır ve Libya'da yiyecek, barınma ve enerjinin daha yüksek oranda sübvanse edilmesi; kamu sağlığı hizmetlerinin iyileştirilmesi, istihdam imkânlarının arttırılması, siyasal sistemin reforme edilmesi talep edilmiştir. Olaylar reforma inanmayan ülkelerde Tunus, Mısır, Yemen, Libya ve Suriye'de gerçekleşmiştir. Yönetimler muhalefeti bölme ve itibarsızlaştırma yoluna gitmiştirler. Mısır, Bahreyn ve Suudi Arabistan'da 'yabancı güçlerin ajanları' Suriye'de

sabotajcı ve terörist, Libya'da fare ve böcek olarak nitelendirilmişlerdir (Gün&Koçak, 2012, 8-22)

1996-2006 yılları arasında Orta Doğu coğrafyasında işgücü yıllık olarak dünyanın diğer gelişmekte olan ülkelerine kıyasla üç kat artmış ve dünyanın en yüksek işsizlik oranı ile karşı karşıya kalınmıştır. Bölgede işsizlik yüzde 10'unda altına düşmemektedir. Orta Doğu ülkelerinde yaşayan halkların yüzde 20'sinden fazlası yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Ayrıca uzun yıllar korumacı milli politikalar yerine liberal politikalar ümit ışığı olsa da bekleneni verememiş, küresel politikaların olumsuz etkilediği Orta Doğu'da üretimin küreselleşmesi ile yabancı sermayeyi ülkelerine çekmek için ucuz işgücü ön planda olan Orta Doğu ülkeleri ne istedikleri sermayeye yakalayabilmişlerdir ne de işsizliği düşürebilmişlerdir. Aksine, asgari ihtiyaçlarını bile karşılayamayan halkın tepkisine yol açmışlardır. Siyasi olarak seçimlerin göstermelik olması, tek parti ve tek adam yönetiminde halka seçenek sunmaktan ziyade, tek adama evet mi yoksa hayır mı şeklinde gerçekleştirilen seçimlerde yüzde 99'a varan gerçek dışı oranlarla iktidarların sürekliliği sağlanmıştır. Babadan oğula iktidar devri, ailelerin ülkeyi kendi cumhuriyetlerine dönüştürmeleri tezin inceleme konusu olan Mısır ve Suriye'de de gerçekleşmiştir (Tekek, 2012).

Halkların, temel hak ve özgürlüklerden yararlanma isteği, ahlaki bir toplum ve hükümet yapısı talebi, din ve vicdan hürriyeti ile dini inançlara saygı ve diğer devletlerle olan ilişkilerin eşit koşullarda geliştirilmesi, ifade özgürlüğü istemleri Arap Baharı'nın nedenlerindendir. Arap Baharı, sayılan bu temel hak ve özgürlüklerin yıllar boyunca işbaşına gelen Arap yönetimleri tarafından halklarından esirgenmiş olması ve Arap ülkelerindeki liderlerin demokratikleşme yolunda adım atmamaları, halkın taleplerini karşılayamamalarının bir sonucudur (Turhan, 2012, s. 100). Ayrıca halk ayaklanmalarındaki en önemli etkenlerden biri de ekonomik göstergelerdeki kötü gidişat, rüşvet, yolsuzluk, adam kayırmaların yaygın olması ve zengin fakir arasındaki uçurum olarak görülmektedir.

Arap coğrafyası bu ekonomik ve sosyolojik durumdayken, yönetimde bulunan elitler bu durumun düzeltilmesi için politikalar üretmemişler ve devlet kaynakları üzerinde özel kazançları için tasarrufta bulunmuşlardır. Arap Halkları tarafından gerçekleştirilen protesto hareketlerinin ana ekseninde bu ekonomik durum oluşturmuştur. Ekonomik talepleri ve yolsuzluğa son verilmesi için yapılan çağrının yanında protestocular aynı zamanda daha geniş siyasi haklar da talep etmişlerdir. Bu isteklerinin altında yatan sebep ise Arap ülkelerinin hiçbirinin özgürlükçü bir yapı

içerisinde olmamasıdır. Arap ülkelerinde protesto eylemleri öncesinde zaten varlık mücadelesi içerisinde olan muhalefet partileri için dar bir siyasi alan, yasamada ve temsilde etkisiz bir yapı mevcut olmuştur. Seçimlerin şeffaf olmayışı ve medya üzerindeki sıkı kontrol ile de halklar üzerinde ifade özgürlüğü kısıtlaması mevcut olmuştur. (Turhan, 2012, s. 76).

Orta Doğu'da kentli kesim artan gıda fiyatları sonucu sürekli yükselen hayat pahalılığına karşın geçim düzeyinde ve oldukça yavaş yükselen ücretlerden şikâyetçi iken, kırsal kesimde yaşayanlar topraksızlıktan ve yaşamlarını sürdürecek yeterli bir gelir elde edememekten şikâyetçidir. Bu şikâyetlerinin çözüm yolu olarak ülkelerdeki rejimlerin ve liderlerinin değişmesi için meydanlara çıkmıştırlar. Çünkü bu coğrafyada dünyanın geri kalanından çok daha farklı bir sosyal devlet anlayışı mevcuttur. Genel itibari ile sosyal devletlerde hizmet karşılığı vergi toplanır. Yani hizmetler maddi bedel karşılığı yapılır. Bu durum siyasi ve yasal sorumluluğu beraberinde getirir. Hizmetlerden memnun kalınmaz ise halk değişikliğe gider. Bu coğrafyada ise özellikle petrol ve doğal gaz zengini ülkeler yukarıda bahsedilen düzenin devamı için elde edilen gelirin bir kısmını rüşvet olarak dağıtır (Öztürkler, 2011, s.27).

2.11.Su Kıtlığı ve Gıda Kıtlığının Arap Baharına Etkileri

Su kıtlığı ve gıda kıtlığı gibi faktörler gıda fiyatlarında aşırı artışlara sebep olmuştur. Arap Baharı'nın önemli nedenlerinden biri de gıda fiyatlarındaki aşırı artıştır. Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde yaşanan 2008 olayları ve Arap Baharı'nı başlatan 2011 olayları ile uluslararası gıda fiyatlarının yükseldiği tarihlerin aynı denk gelmesinin rastlantı olduğunu düşünmek zordur. 2000'lerin başından beri dünyada iki kere gıda fiyatlarında aşırı artış yaşanmıştır. Bunlardan ilki 2008'de yaşanmıştır. Uluslararası Gıda Fiyatları Ocak 2007 ile Mart 2008 arasında yüzde 51'lik artış göstermiştir. İkincisi ise 2011'de yaşanmış ve Ocak 2010 ile Şubat 2011 arasında Uluslararası Gıda Fiyatları yüzde 40'lık bir artış göstermiştir. Örneğin 2008 Nisan ayında Uluslararası Piyasalarda pirincin fiyatı 2007 Nisan ayının üç katını aşan rakama ulaşmıştır. Gıda fiyatlarındaki bu artışların o yıllarda Afrika, Asya, Avrupa ve Amerika gibi dünyanın farklı bölgelerinde yaşanmış bazı siyasi kargaşalarla yakından ilgisi olduğunu iddia eden çeşitli çalışmalar da vardır. Özellikle 2011 yılında gıda fiyatlarında yaşanan yükselmenin Arap Baharı'nın tetiklenmesi ile yakından ilişkisi olduğu iddia edilmektedir (Aydın, 2016, s. 105). Bu durum Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü Gıda Fiyat İndeksi

Yıl	Gıda fiyat indeksi
2000	91.1
2001	94.6
2002	89.6
2003	97.7
2004	112.7
2005	118.7
2006	127.2
2007	161.4
2008	201.4
2009	160.3
2010	188.0
2011	229.9
2012	213.3
2013	209.8
2014	201.8

Kaynak: Mcmahon, 2015, s.55

FAO, gıda fiyatları endeksi ile 2004-2011 yılları arasında Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde yaşanan sosyal ayaklanmalar arasındaki korelasyonu göstermektedir. Uluslararası gıda fiyatları yükseldikçe, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde yaşanan sosyal olaylarda ölen insanların sayılarında dramatik artışlar yaşandığı gözlenmektedir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika dünyada ithal gıdaya bağımlılık düzeyi en yüksek olan bölgedir. Buğday ihtiyacının yarısını ithal etmek zorunda olan bölge aynı zamanda küresel gıda fiyatlarındaki dalgalanmadan da sosyal ve ekonomik boyutlarda olumsuz etkilenmektedir (Aydın, 2016, s. 101).

Bölgede nüfusun yarısı hala yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. 2009 yılı uluslararası piyasalarda buğday fiyatlarında yüzde 30'luk artış görüldüğü tarihtir. İthale bağımlı olduklarından bu artış yerel piyasaları da etkilemiştir. Yüksek gıda fiyatları, yeterli gelire sahip olmayan kesimlerin gıda güvenliğini daha da fazla tehlikeye sokmaktadır. Gıda güvenliğinin olumlu seyrettiği dönemde de bunlar yerel düzenlemeler ve yapısal önlemler sayesinde değil, uluslararası piyasalardaki olum seyir ya da dönemsel iklim şartlarının elverişli olmasıyla yaşanmıştır. 2009'da uluslararası

tahıl fiyatlarındaki düşüş ve yerel yönetimdeki yükseliş bölgede gıda güvenliği göstergelerinde olumlu gelişmeler gözlemlenmesine sebep olmuştur. 2009'da uluslararası piyasada tahıl fiyatları yüzde 23 oranında düşerken Cezayir Fas ve Tunus'ta toplam tahıl üretimi ikiye katlanmıştır (Aydın, 2016, s. 103).

Dünyada son zamanlarda en hızlı büyüyen tahıl pazarı Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkeleridir. Bunun sebebi hem nüfusun hem de yükselen refah talebine bağlı olarak tahıl talebinin hızla artmasıdır. Bu talep artışı sonucunda birçok petrol ihracatçı ülke yerel su kaynaklarının sınırlarını zorlamaktadır. Ülke yönetimleri şehirlerdeki su ihtiyacını karşılayabilmek için sürekli tarım suyuna yönelmektedirler.

2040'a kadar tahminler sıcaklığın bu coğrafyada en az iki C° artacağını göstermektedir (Wagner&Weitzman, 2015, s. 14; Held vd., 2011, s. 71). Gıda güvenliğini sağlamak için acil sosyal politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece bunun negatif etkilerinden kaçınılabilir. Arap hükümetleri tarıma bağlı toplum kesimleri olduğu için sürdürülebilir etkin sulama programları, atık suyun geri dönüşümü ve su toplama düzeni gerçekleştirilmelidir. Su kaynaklarının fiyatlandırması, kırılgan toplumlarda genellikle sosyo ekonomik tepkilere yol açabilmektedir. Mısır, Ürdün, Lübnan, Fas, Umman ve Tunus sulama sularını rehabilite etme ve geleneksel su ağlarını geliştirerek tarımda suyu etkin kullanmayı istemelerine rağmen, sulama suyu ihtiyacı artmıştır. Aynı zamanda birçok Arap ülkesi gıda ithalatını ülkedeki gıda açığını kapatabilmek için sürdürmektedir. Ama bölgede petrol ve doğal gaz bakımından zengin birçok Arap ülkesi, suyun tuzdan arındırılmasını tercih etmektedir. Sadece Suudi Arabistan'da 2030 yılına kadar 16 nükleer deniz suyu arıtma tesisi kurulacaktır (UNWATER, 2015)

2.12.Değerlendirme

Küresel iklim değişimi ile ortaya çıkan kuraklık ve diğer problemlerin Arap Baharı'na etkilerini Orta Doğu coğrafyası gibi zaten kurak ve yarı kurak bölgelerde kuraklığı hissedilir bir biçimde arttırmıştır. Orta Doğu coğrafyası genel itibariyle benzer sosyal, siyasi ekonomik ve demografik yapılara sahip devletlerden müteşekkildir. Şüphesiz bu ülkelerin farklı içsel ve dışsal sorunları vardır. Fakat sorun yaşadıkları noktalar birbirine oldukça benzerdir. Demokrasinin yerleşik olamaması, hızlı nüfus artışı, işsizlik, nepotizm ve temel tüketim maddelerine erişimde sorunlar bulunduğu gibi kuraklığa bağlı artan gıda fiyatları gibi ortak sorunları bulunmaktadır. Demokratik

devlet görünümlü monarşiler, etkin bir devlet mekanizmasının olmaması, kuvvetler ayrılığının olmaması gibi dünya üzerinde kabul gören ulus devlet aygıtları bu ülkelerde işlevsizdir. Kabile kültürü ile devlet yönetme, eş dost kapitalizmi bölgedeki devletlerin ortak sorunlarıdır. Elbette bu sorunlar bölge halkları nezdinde demokratikleşme talepleri olmadıkları şeklinde yorumlanamaz. Aksine demokratik bir toplum düzeninde yaşama isteklerine çalışmanın ilgili bölümlerinde değinilmiştir.

Dünya genelinde küresel iklim değişimi etkisini sürdürmektedir. Özellikle tahıl ihracatçısı ülkelerde meydana gelen kuraklık dünya piyasasını etkilemektedir. Bu durumdan en çok muzdarip bölgelerden biri Orta Doğu'dur. Bu durum ileride mevcut ülkeler arasında muhtemel çatışmalara sebep olabilir. Özellikle gıda güvenliği, su güvenliği, gıda kıtlığı ve su kıtlığı gibi sorunların artması beklenmektedir. Bu durumun özellikle bölgedeki ülkelerin etkin ve sürdürülebilir bir tarım ve su politikaları olmaması ve temel tüketim malzemeleri yerine lüks tüketim sayılabilecek ürünlere öncelik vermesi ile de doğru orantılıdır. En nihayetinde Orta Doğu'da hızlı nüfus artışının özellikle bu alanlardaki sorunları daha da tırmandırması beklenmektedir. Sonraki iki bölüm bu konunun Mısır ve Suriye örneklerinde nasıl ortaya çıktığını, Arap Baharı sürecinde nasıl geliştiğini ve sonrasındaki etkilerini ele almaktadır.

BÖLÜM III

MISIR ARAP CUMHURİYETİ

Mısır, yaklaşık altı bin yıllık kadim tarihi boyunca sosyalist, otoriterlik, liberal ve muhafazakârlık gibi geniş bir yelpazede siyasi ve ideolojik düşünceleri siyaset ve toplum hayatında yaşamış bir ülkedir. Mısır'da partileşme süreci 19. yy.ın başlarında başlamasına rağmen, 20. yy'da Cemal Abdülnasır, Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde yönetim halkın istekleri olan demokratik talepleri yerine getirmemiştir. Bu liderler, bazı reform hareketlerinde bulundularsa da arzulanan değişiklikleri tam anlamıyla hayata geçirilememiştir.

Mısır, Arap Dünyası'nın, Orta Doğu'nun ve Afrika'nın en kalabalık ülkelerindendir. Ayrıca, Suudi Arabistan, Cezayir ve Birleşik Arap Emirlikleri'nden sonra, Arap Dünya'sının en büyük dördüncü ekonomisine sahiptir. Mısır'ın bölge coğrafyasına göre nüfusu fazladır. Ekonomisi göreceli olarak daha gelişmiştir. Stratejik bir geçiş noktası olan Süveyş Kanalı'na hâkim olması jeopolitik önemini daha da arttırmıştır (Karaatlı, 2015, s.266).

Mısır Arap Cumhuriyeti, Afrika ve Asya kıtasının kesişim noktasındadır. Ülkenin kuzeyde Akdeniz, güneyde Sudan, batıda Libya, doğuda İsrail, Filistin ve Kızıldeniz yer almaktadır. Mısır'ın yüzölçümü yaklaşık bir milyon -995.450- km^2'dir. Bu alanın yaklaşık yüzde 5'i yaşamaya elverişli olup geri kalan yüzde doksan beşi ise çöldür (Barnes, 2014, s. 171). Dolayısıyla ülkede tarıma elverişli alan azdır. Mısır'ın temel su kaynağı Nil Nehri'dir. Nil Nehri, Mısır üzerinden Akdeniz'e dökülmektedir. Bu nehir ve çevresinin Akdeniz'e döküldüğü bölgede oluşturduğu delta dünyanın en verimli topraklarına sahip olması nedeniyle, tarım bakımından çok önemlidir. Zaten nüfusun büyük bir bölümü de bu alanda yaşamaktadır (Civaner, İyiler & Uyanık, 2005, s. 3; Kaymakçı, 2012, s. 229). Mısır mağrip ve maşrık ülkelerini birleştiren coğrafi konumu ile de önemli bir ülkedir (Duran & Yılmaz, 2012, s. 58).

3.1.Mısır'ın Siyasi Tarihi

Bu bölümde Mısır siyasi tarihi genel olarak bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası olarak incelenmiştir. Bölümde özellikle vurgulanan İngiliz mandasındaki Mısır krallığının 1952'deki "Hür Subaylar Hareketi" ile yıkılması ve Mısır'ın tam bağımsızlığına kavuşmasıdır.

3.1.1.Bağımsızlık Öncesi Mısır

Yavuz Sultan Selim'in 1512 yılından itibaren fethettiği Mısır, Suriye, Filistin ve Hicaz (Mekke ve Medine) 1520 yılından itibaren Osmanlı Devleti yönetimine girmiştir. Kavalalı Mehmet Ali isyanı ile Osmanlı Devleti'nden kopan Mısır'ı 1882'de İngilizler işgal edince bölgede İngiliz politikaları uygulanmaya başlamıştır. 1922 yılından sonra İngiliz mandasında kurulan Mısır'da Kral Fuat bir yıl sonra krallığını ilan etmiş ve 1936'da yerine geçen oğlu Kral Faruk'u Cemal Abdülnasır öncülüğündeki Hür Subaylar Hareketi 1952 yılında devirerek Mısır tarihinde yeni bir dönem başlatmışlardır (Sabra, 2013, s.21).

3.1.2.Bağımsızlık Dönemi Mısır

Bağımsızlık dönemi Mısır bölümünde 1952'den 2011'e kadar yönetimde olan devlet başkanları ele alınmıştır. Bu bakımda bölüm Cemal Abdülnasır dönemi, Enver Sedat dönemi ve Hüsnü Mübarek dönemi olarak incelenmiştir.

3.1.2.1.Cemal Abdül Nasır Dönemi (1952-1970)

Cemal Abdülnasır'ın ortaya çıkmasında 1948-49 Arap-İsrail savaşı etkili olsa da, 1956 Süveyş Savaşı'nın Arap-İsrail meselesi ile doğrudan bağlantısı yoktur. Nasır'ın Arap Dünyası'nın liderliğine oynaması, 'Pan-Arabizm' veya 'Arap milliyetçiliği' politikası ve bu liderliğin ve bu politikaların batılı devletlerin çıkarlarına ters düşmesi, bu savaşın asıl sebebidir (Armaoğlu, 1994, s. 115). Bu noktada Arap Milliyetçiliğine değinmek gerekir. "Siyasal bakımdan Arap milliyetçiliği… Arap çıkarlarını bölünmez bir bütün olarak göz önünde tutar ve başka ülkelerde olan (Arap) ilişkilerini bu temel esas gereğince yürütür" (al-Bazzaz'dan akt. Arsel, 2011, s. 59) şeklinde açıklanabilir. Nasır, "Arap milliyetçiliğinin üzerinde kurulacağı sağlam temelin Arap dayanışması ve bu dayanışmanın Arap devletlerinin ekonomik, askeri, kültürel ve dış politika kapsamına giren alanlarda işbirliği yoluyla onları daha fazla güçlendireceğini 1963 yılında ilan etmiştir" (Davişa, 2004, s. 1).

Arap milliyetçiliği ideolojisini geliştirip uygulamaya koyan Nasır, 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı kamulaştırarak bir anda Batılı devletlerin hedefi haline gelmiştir. Bu uygulamaya Fransa, İngiltere ve İsrail karşı çıkmıştır. Bu olaya karşılık İsrail 1956 yılında Sina'yı işgal etmiş ve Mısır savaşta yenilmiştir. 1956'da ikinci Arap-İsrail Savaşı sonrasında dokuz yıl boyunca iki ülke arasında sorun yaşanmamıştır. Nasır'ın

Sina'da konuşlandırılan BM Barış Gücü askerlerinin çekilmesini istemesi, ardından Mayıs 1967'de Akabe Körfezi'ni deniz ulaşımına kapatması İsrail Savunma Bakanı Moşe Dayan'ı harekete geçirmiştir. Bunu takiben, 1967 yılının Mayıs ayında başlayan Suriye-İsrail gerginliği Gazze ve Sina'yı işgal etmek isteyen İsrail için iyi bir fırsat olmuştur 5 Haziran 1967 yılında ilk defa düzenli Arap orduları ve İsrail askerleri karşı karşıya gelmişlerdir. Mısır Hava Kuvvetleri'ni ani bir saldırıyla imha eden İsrail, Mısır'ın yanı sıra Suriye ve Ürdün'e de saldırmıştır. İsrail, saldırıya geçen Arap ülkeleri arasındaki iletişim kopukluğu ve çıkar ayrılıklarını çok iyi değerlendirerek, Filistin topraklarının geriye kalan yüzde 22'sini (Batı Şeria ve Gazze), Mısır topraklarının yüzde 6'sını (Sina Yarımadası), Suriye topraklarının yüzde 1'ini (Golan Tepeleri) işgal etmiştir. Altı gün süren bu savaş ile İsrail, kendi kontrolündeki toprağı, üç kattan daha fazla büyütmüş ve Müslümanlara ait kutsal mekânlar ile birlikte Kudüs'ün tamamını kontrolü altına almıştır. Arapların Altı Gün Savaşları yenilgisi sonrasında ülkede başlayan siyasi ve ekonomik krize, 1970'lerdeki petrol krizi de eklenince, Mısır önemli kısıtlamalara gitmek zorunda kalmıştır (Sabra, 2013, s. 14).

Türkmen (2012)'e göre Arap-İsrail savaşlarının Arap güçlerinin mağlubiyeti ile sonuçlanması Mısır'da milliyetçi kesimler ve İngilizlerin desteklediği Monarşi arasındaki iktidar krizine sebep olmuştur. Mısır'da iktidara gelen "Hür Subaylar" içerisinde farklı siyasi görüşler olsa da ortak noktaları İngilizlerin hegemonyasına karşı olmalarıdır. Aynı zamanda Mısır ekonomisini ve siyasetini bağımsızlaştırmak arzularıdır. Nasır yönetimi de Mısır ekonomisini sanayileştirmeyi amaçlamaktadır ve Nasır'ın bu konudaki planı ise öncelikle alt yapıyı oluşturmak ve devlet eliyle büyük projeler gerçekleştirmektir. Bu amaçlar doğrultusunda 1952, 1961 ve 1969 yıllarında gerçekleştirilen toprak reformları sayesinde nüfusun önemli bir kısmı toprak sahibi olmuştur. Nasır'ın daha fazla yatırım için yabancı kaynaklar arayışına gitmesi ayrıca Süveyş Krizi'ni tetikleyen etkenlerden biridir. 1952 darbesinin ardından Mısır'ın ekonomistleri, Asvan'da yani Nil üzerinde ikinci bir baraj inşası fikrini tekrar gündeme getirdiler. Fakat inşaat maliyeti bir milyar dolar olarak hesaplanan bütçe, Mısır'ın mali kapasitesini aşmaktadır. Dış yardım arayışındaki Mısır'a 1955 sonlarına doğru Dünya Bankası'ndan yanıt gelmiştir. ABD ve İngiltere'nin de katıldığı bir kredi paketi onaylanmıştır. Fakat bu iki ülkenin Mısır'la olan gergin ilişkileri nedeniyle birtakım koşullar öne sürdüler ve Nasır bu kredi teklifini değerlendirirken 1956 Temmuz'unda ABD aniden bu teklifi geri çektiğini duyurmuştur. Bunun ardından Nasır, Süveyş Kanalı'nı millîleştirdi. Mısır'da büyük coşkuyla karşılanan bu haber, sömürgeciliğin

sembolü olan Süveyş Kanalı yüzünden Batılı devletlerin tepkisini çekmiştir.

Süveyş Krizi'nin ardından Sovyetlerle ilişkisi daha da kuvvetlenen Mısır, Orta Doğu'daki Sovyet-ABD rekabetinden faydalanmıştır. Nasır ekonomide "Devletçi modelini" uygulayarak tüketici ürünlerinde kendi kendine yeterlik, "ithal ikamecilik" gibi prensipleri benimsemiş, bu politikalarla bir yanda muhalifleri kontrol altında tutarken diğer yandan askeri elitin kazanımlarını korumuştur. Nasır döneminde Mısır, sadece pamuk ihracatçısı olan bir ülke olmaktan çıkarak sanayileşme hamlesi yapmış, devletçi politikalarla orta sınıf yararına bir gelir bölüşümü gerçekleştirmiştir.

3.1.2.2.Enver Sedat Dönemi (1970-1981)

Nasır'ın başkan yardımcısı ve 'Hür Subaylar'ın sonuncularından biri olan Enver Sedat, Nasır'ın ölümünden sonra devlet başkanı seçilmiştir. Enver Sedat'ın uzun süre yönetimde kalacağı düşünülmemiştir. Diğer Nasır destekleyicileri de Enver Sedat'a ve birbirlerine karşı mücadeleye girmişlerdir. Fakat 15 Mayıs 1971'de Enver Sedat muhalifleri bertaraf edip hükümetin tüm kontrolünü ele geçirmiştir. Nasır'ın ilkelerine sadıkmış gibi görünen Sedat, kapsamlı değişikliklere başlamıştır. Nasır'ın gelişkin iç güvenlik sistemi dağıtılmıştır. Yabancı sermayeyi ülkesine yatırım yapmaya davet etmiştir. Bu durum sosyalizmden geri çekilmek anlamı gelecektir. Ülkenin Suriye ile ayrıldıktan sonra Birleşik Arap Cumhuriyeti olarak kalan adı Mısır Arap Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir (Goldschmidt & Davidson, 2007, 448-449).

Enver Sedat'ın iktisadi politikaları Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan Yapısal Uyum Programı ile kırsal kesimdeki toplumsal ilişkileri değiştirmeyi hedeflemiştir. Böylelikle toprak ağalarının despot yönetimlerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Fakat artan işsizlik ve niteliksiz yatırımlar toplum nazarında huzursuzluk yaratmaya başlamıştır (Sabra, 2013, s. 44).

Bununla birlikte, Ekim 1973'te Mısır ve onu destekleyen Suriye ile İsrail arasında Ekim savaşı yaşanmış ve savaşla birlikte krizler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ocak 1977 yılında ülke genelinde çıkan açlık isyanlarında yaklaşık 70 kişi öldürülmüş, 600'den fazla insan yaralanmış ve binlerce kişi gözaltına alınmıştır. 26 Mart 1979'da Mısır ile İsrail arasında Washington'da Barış Antlaşması imzalanmıştır. 6 Ekim 1981'de Enver Sedat'ın öldürülmesinin ardından iktidara gelen Mareşal Hüsnü Mübarek, Sedat'ın liberal politikalarına devam etmiştir (Arı, 2005, s. 265).

3.1.2.3.Hüsnü Mübarek Dönemi (1981-2011)

1981'de düzenlenen suikast neticesinde hayatını kaybeden Enver Sedat yerine Hüsnü Mübarek gelmiştir. İktidara gelmesiyle birlikte Hüsnü Mübarek ekonomik olarak açılma politikalarının yanında yer almıştır. Fakat bu açılım alt ve orta sınıfın durumlarını etkilemeden yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir.

1980'ler bir taraftan yurt dışından gelen 'stratejik rantlar' açısından önemlidir. Zaten 1979 yılında imzalanan Camp David anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile ABD 815 milyon doları askeri yardım olmak üzere toplam 1,3 milyar dolar ekonomik yardımda bulunmuştur. Bu yardımlar ve rantlar statükonun devam etmesini sağlamıştır. Seksenlerin ikinci yarısı Mısır'ın kendisine borç veren devletlerle yaptığı anlaşmalar açısından önemlidir. Mısır, 1987'de ülkenin 6,9 milyar dolar borcunu on sene içinde ödeyecek şekilde yapılandırmıştır. Fakat problemin temeline inecek adımlar atılmamıştır. 1990'lar Körfez Savaşı'yla birlikte Mısır için yeni kredi olanakları doğmuş ve devlet borçlarının silinmesine olanak sağlanmıştır. Batı ve Körfez ülkelerinden alınan borcun 50 milyar doları silinmiştir. Bu durum Mübarek'in yeni reformlar için elini kuvvetlendirmiştir. Uzun görüşmeler sonunda IMF ve DB ile 1991 yılında anlaşmalar imzalanmıştır. Ekonomik istikrar ve yeniden yapılandırma için reform programları uygulanmıştır. Ancak devlet elini ekonomiden tamamen çekmemiş önemli olan dört temel tüketim maddesi; ekmek, un, şeker ve yağ sübvanse edilmiştir. Gerek kamu sektörünün gerekse de yeni oluşmaya başlayan özel sektörün çıkarlarını koruyarak özellikle turizm gibi sektörlerde açılıma giden yönetim var olan grupları yok etmeden kendini destekleyecek yeni gruplar oluşturmak istemiştir. Bu durum yeni bir burjuva sınıfı ortaya çıkararak, devlet kendisini destekleyen yeni grupları sosyal aktörler arasına ekleyecek ve rejimin bekasını garanti altına almaya çalışacaktır (Tür, 2009, 191-192).

Mübarek döneminde artan rüşvet ve yolsuzluk, arkasından gelen siyasi baskılar ve belli zümrelerin ekonomik hayata hâkim olmaya başlamaları ile toplumda derin uçurumlar oluşmuştur. Böylece toplumda yönetime ve servete hâkim küçük bir azınlık ile yoksulluktan hatta açlık sınırında yaşayan iki farklı kesim ortaya çıkmıştır. Ülkedeki en büyük sorunlardan bir tanesi de, parlamento üyelerinin aynı zamanda iş adamı olmasıdır. Üstelik bu kişiler çoğunlukla ülkeyi yöneten aileye mensuptur. Örneğin, Sanayi ve Enerji İşleri Başkanı olan iş adamı Emin Mübarek Hüsnü Mübarek'in kuzenidir (Turgut, 2015, s. 44). Hüsnü Mübarek dış politikada da, Arap İsrail

çatışmasında görüşmeler yoluyla çözüm bulunmasını desteklemiştir. İsrail ile yapılan barış anlaşmalarına sadık kalmış, ABD ile yakınlaşmış ve Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmede başarılı olmuştur (Efegil, 2013, s. 24).

Mübarek dönemi tarım sektöründe ise, 1980'li yıllardan beri reforma gidilmiştir. Devlet sektördeki verimliliği arttırmak için bu sektördeki kontrolünü ve payını azaltmak istemektedir. Tüm bunlara rağmen ülke, net tarım ürünleri ve gıda ürünleri ithalatçısı olmaktan kurtulamamıştır. Mısır toprak ihyasına –yeniden canlandırma- da önem vermiştir. Örneğin, Kahire'nin 404 mil güneybatısındaki Abu Minqar önceleri boş iken, 1987 yılında ülkenin Nubian Sandstone Akiferinden bölgeye su getirilmiş ve bu alana limon ağaçları dikilmiş ve buğday yetiştirilmeye başlanmıştır.

Mısır'da son 50 yılda ihya edilen topraklarda günümüzde iki milyon kişi yaşamaktadır. Bu toprakların sekiz milyon acre'lik (bir dönümün yaklaşık dört katı) kısmında tarımsal faaliyetler yapılmaktadır. Mübarek başkanlığı zamanında 2017 yılına kadar 27 milyon dönümlük alanı ihya etmek için bütçeden 70 milyar dolar ayırmaya karar vermiştir (Sertyeşilışık, 2015, s. 68).

3.2.Mısır'ın Etnik ve Dini Yapısı

Mısır'ın nüfusu yaklaşık 84 milyondur. Mısır nüfusunun yaklaşık yüzde 90'ı Müslümandır. Çoğu Mısırlı için Mısır kültürü Arap İslamidir. Yaklaşık olarak nüfusun yüzde 10'unu oluşturan Kıptiler ise Hristiyan dinini temsil eden gruptur. Bu grup ülkedeki ikinci büyük dini grubu meydana getirmektedir. Kiptiler Orta Doğu'daki en büyük Hristiyan grup olması sebebiyle sadece Mısır için değil bölge için de dikkate alınması gereken önemli bir topluluktur (Efegil, 2013, s. 22).

3.3.Mısır'ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı

Mısır toplumunun sosyo-ekonomik yapısı tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde üç kırılma noktası dikkat çeker: Bunlardan birincisi, Mısırlıların İngiliz işgalini sona erdirmek amacıyla kitlesel gösteriler düzenledikleri '1919 Devrimi'dir. Bu hareket Mısır bağımsızlığında çok önemli bir yere sahiptir. İkincisi, 1977 yılında Enver Sedat'ın neoliberal ekonomi politikalarının yoksul kitleler üzerinde yarattığı tahribattan ötürü ortaya çıkan 'Ekmek İsyanı'dır. Enver Sedat'ın ekmek, pirinç ve şeker gibi temel gıda maddeleri üzerindeki sübvansiyonları kaldırması, isyana sebep olmuştur. Üçüncü kırılma noktası ise, 2011'de Mısırlıların 'Mısır Devrimi' olarak

adlandırdıkları süreçtir. (Yıldırım & Atlıoğlu, 2014, 48-53). Bu süreçlerden özellikle "Ekmek İsyanı" ve "Mısır Devrimi" gıda kıtlığı ile yakından ilgilidir.

Mısır'da ekonomik dönüşümde önemli bir nokta Enver Sedat'ın, 1974'te infitah –açıklık- politikasını başlatmasıdır. Enver Sedat 1973 savaşında İsrail'e karşı artan prestijinden yararlanarak Mısır ekonomisinde bir devrim başlatmıştır. Devrim, yabancı sermayenin yerel ekonomiye yatırımını teşvik eden bir yasanın çıkması ile başlamıştır. Bu devrim, millileştirme ve kamulaşmadan muaf tutulmayı, beş yıllık vergi tatilini ve önceleri milli olan projelerin özelleştirilmesini içermektedir. Ancak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)'daki büyüme, nüfustaki büyüme oranında küçük olunca kriz ortaya çıkmıştır. Bu durum 1970'li yıllarda enflasyona yol açmıştır; enflasyon yüzde 10'dan yüzde 30'a çıkmıştır ki bu yüzde Mısır tarihinin en yüksek oranlarındandır. Bu orana bağlı olarak işsizlikte yükselmiş ve yüzde 15'e çıkmıştır. Tüm bu olumsuzluklarla birlikte ödemeler dengesindeki açıkla birlikte ağır dış borçlar yeni politikanın başarısızlığını ortaya koymuştur (Pappé, 2011, s. 62).

1990'ların başında Hüsnü Mübarek yönetimi neoliberal politikalara ayak uydurmaya başlamıştır. Ülkede uzun dönem devam eden ekonomik durağanlıktan sonra bu durum ilk başlarda olumlu neticeler vermiştir. Ancak kötü yönetim, yoksuzluk yoksunluk, kayırmacılık ve yanlış dağıtım vb. neticesinde sorunlar baş göstermiştir. Neoliberal politikaların kaybedeni çok kazananı az olmuştur. Kaybeden kesim, yoksullar, işçiler, orta sınıf ve kırsalda yaşayanlardır. Bu kesimler gelirlerindeki az miktarda artış ile temel tüketim maddelerindeki aşırı artışı dengelemek için mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Yani iş adamları zenginleşirken, yoksullar orta sınıf ve işçiler yüksek enflasyon işsizlik ve umutsuzlukla baş etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum da sosyal parçalanmalara sebep olmuştur (Larémont, 2014, s. 56).

Hüsnü Mübarek ekonomik açılma politikalarının yanında yer almıştır. Mısır ekonomisi seçilen liberal politikalara adım atarken zengin kesimin desteğini etkilememeye çalışmıştır. Bu anlamda da ekonomik reformlar sınırlı kalmıştır. Kötü yönetim sosyal ve ekonomik sorunları daha da derinleştirmiştir. Baskı, yoksulluk yoksunluk ve işsizlik artmıştır. Hüsnü Mübarek yönetiminin son 20 yılında ekonomik dışa açılmayı öngören anlayış ile beraber, ihlaller ve adam kayırma gibi yollarla yeni bir tekelci burjuvazi ortaya çıkmıştır (Uysal, 2011, s. 58).

Mısır'da siyasetin ekonomiyi yönettiği ve siyasi kaygıların ve rejimin bekası sorununun ekonomik açılma ve reformların önüne geçmiştir (Tür, 2009, s.184). Bu sav son derece yerindedir. Bu çalışmada Mısır'ın hizmet sektörü ve tarım sektöründe

kaynaklara sahip olduğu fakat gelirin ülke geneline yayılmasından doğan toplumsal adaletsizliğin aslında devrime neden olduğunu ortaya çıkmıştır (Öztürkler, 2012, 50-57).

Mısır'da sermaye, sanayi yerine turizme aktarılmıştır. Mısır, işçileri ülkede kalmaya ikna etmek için yetersizdir; birçoğu önceden de olduğu gibi Mısır dışında göçmen işçi olarak çalışmayı daha karlı görmüşlerdir (Pappé, 2011, 62-63).

3.4.Mısır'ın Su Kaynakları

Uganda'daki kaynağından Akdeniz'deki ağzına kadar bugünkü Nil Nehri 6.625 km. uzunluğu ile dünyanın en uzun nehridir. Neredeyse tamamı kuzeye doğru akar. Sularının büyük bir kısmı iki ayrı kaynaktan gelir: Suların yüzde 83'ünü Mavi Nil Etiyopya Platosu'nun yükseklerinde yer alan Tana Gölü'nden gelir. Yılda bir, yaz mevsiminde muson yağmurları gölü doldurur, suyu taşırır ve Mavi Nil'i alüvyonla doldurur. Her yıl tekrarlanan bu yağışlar, taşkınlara neden olur ve Mısır tarım alanlarının zengin alüvyonlarla dolmasını sağlar. İkinci büyük kaynak ise, Beyaz Nil suyunun Uganda'dan taşımaktadır. Mavi Nil'e göre taşıdığı su oranı daha azdır. Bu oran yaklaşık olarak suların yüzde 16'sıdır. Yalnız Beyaz Nil, daha düzenli bir su kaynağına sahiptir. Beyaz Nil'den gelen su olmasaydı Mısır'daki Nil havzası mayıs ve haziran aylarında tümüyle kuruyacaktır (Brewer, 2011, s. 26).

Nasır bölümünde de bahsedilen Asvan Barajı inşası ile Mısır Sudan ve Etiyopya'dan daha fazla su alarak Nil Nehri'nin aslan payını (akışın yüzde 77'sini) almıştır. Bu bölgede pamuk en önemli üründür. Ancak bölgede Nasır Nehri, sıcaklıkların gideren artmasından ötürü artan buharlaşma ve metan gazı salınımı ile mevcut su hacminin yüzde 15'ini kaybetmektedir. Bunun gibi tüm nehirler alüvyal birikimi sonucu delta ovası oluşturmuştur. Bu oluşum da Nasır Gölü'nde olduğu gibi göllerin kapasitesini düşürür Büyük bütçeli kazılan direnaj kanalları birikmeyi önlemektedir. Buharlaşmadan ötürü kayıplar yaşandığı gibi Nil Nehri'nde yaşanan taşkınlardan dolayı her yıl yaklaşık yüzde 15 su kaybı meydana gelmektedir (Gonzalez&Yanes, 2015, s.76).

Nil, Orta Doğu'daki önemli nehirlerden biridir. Geçmişte şimdi ve gelecekte Nil Mısır'ın başlıca su kaynağıdır. Daha önce dünyanın en uzun nehri olduğundan bahsedilmiştir fakat akış sistemi büyük bir nehir değildir. Önemli kolları Hartum'a katılmaktadır. Her yıl yaklaşık sekiz milyar m^3 akışı vardır. Nil'e komşu 10 ülke vardır

ve bu ülkeler Afrika Kıtası alanının yüzde 29'unu oluşturmaktadır. Nil havzasının yaklaşık yüzde 12'si Afrika Kıtası'ndan geçmektedir. Tropik ve ekvatoral alan üzerinde yüzde 50'nin üzerinde Etiyopya dağlık arazi nemli bölgelerden kaynaklanmaktadır. Yıllık yağış 1000 mm. üzerindedir yalnız kurak alanlardaki buharlaşma yüzünden yağış sularının 2/3'ü yok olmaktadır. Buharlaşmanın en yüksek olduğu alan Nasır Nehri'dir ki bu alan Sudan'ın kuzeyi ve Mısır'ın güneyindedir. Afrika boyunca çevresel ve ekonomik etkilerden dolayı yağış miktarı düşüktür çünkü potansiyel kuraklık ve buharlaşma oranı yüksektir. Tüm bu çevresel faktörler Nil Nehri'nin uzun fakat düşük su hacmine sahip bir nehir olduğunu gösterir (Allan & Tauris, 2012, s.61).

Su yönetimi ile ilgili politika yapım süreçleriyle, mühendisler ve su kullanıcıları Nil'in su hacmini ve Nil'in kaynak bölgelerine düşen yağış miktarı ile çalışmalar yapmaktadırlar. Nil, Mısır'a gelene kadar genişleyip karmaşık bir dağıtım bağı oluşturmaktadır. Nehrin bu uzun akışı boyunca kıyıdaş ülkeler kaynakları yönetmek ve manipüle etmek istiyorlar. Nehrin kollarını (dalları) dağıtım ağı boyunca daha fazla yararlanmak amacındalardır. Tüm bu sebeplerden dolayı üretim miktarı, suyun en önemli anahtar parametresidir. Nil'e kıyıdaş ülkelerin bakanlıkları barajlar yaparak akışın nereye olacağını belirlemek ve böylelikle hangi bölgelerde kıtlık hangi bölgelerde fazlalık olacağını belirlemek Nil havzasının merkezini oluşturur (Barnes, 2014, s.172).

Mısır'a yağmur ender düştüğü için ülkenin varlığı tamamen Nil'e bağımlıdır. Mısır nüfusunun 2050'de 127 milyona, Sudan'ın nüfusunun yaklaşık iki kat artarak 60 milyona, Etiyopya'nın nüfusunun ise 171 milyona çıkması beklenmektedir. Yani bu ülkelerde nüfus yoğun olarak artıyor fakat nehrin iklim değişimine bağlı olarak taşıdığı su miktarı giderek azalmaktadır. Hükümetlerin mevcut suyu miktarına göre nüfus politikaları oluşturmaları beklenmekte, fakat pratikte bu şekilde politikalar uygulanmamaktadır.

Etiyopya'dan çok daha önce geliştiği için Mısır, Nil suyundan aslan payını almaktadır. Ama Etiyopya gelişmeye başladıkça yukarı Nil havzasına barajlar yapmayı planlamaktadır. Bu barajlar suyun aşağı Nil havzasına daha az bırakılmasına sebep olacaktır. Bu da Mısır'ın durumunu zorlaşacaktır. Mısır günümüzde, havzadaki suyun tamamını kullanmaktadır. Dolayısıyla, 2050'de 358 milyona çıkacak olan havza nüfusunun su kaynaklarını tüketme potansiyeli hızlanacağı ve havzada çatışmalar meydana geleceği açıktır. Bu tahminler doğru çıkarsa nehir takip eden 10 yılda kuruma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır (Brown, 2009, s. 98; Brown, 2012, s. 68).

Mısır Nil Nehri'nin aşağı çığır ülkesi (alt kademe) ülkesidir. Su ihtiyacın karşılamak için suyu ya ithal etmek ya da Nil'den karşılamak zorundadır. Mısır yoğun miktarda ekmek tüketen bir ulus olduğundan buğday arzı bir kamu menfaati meselesidir. Nil suları hakkında anlaşma 1959'da Mısır ve Sudan arasında yapılmıştır. Akışın yüzde 75'i Mısır'a yüzde 25'i Sudan'a tahsis edilmektedir. Etiyopya ise bu anlaşmada yoktur. Mısır hem Etiyopya hem de Sudan'ın Nil havzasındaki hakkının dörtte üçünü işgal etmiş durumdadır. Üstelik bağımsızlığına yeni kavuşmuş Güney Sudan'ın da Nil ile ilgili talepleri vardır. Tüm bunlar Mısır' kısa vadede su kaynakları yönetiminde zora sokacaktır. Ayrıca havzanın yukarı çağır ülkelerinde Etiyopya'nın Mavi Nil Üzerinde Rönesans Barajı inşa etmesi Mısır'ı daha kırılgan yapacaktır (UNWATER, 2015).

Mısır'ın bir diğer su kaynağı yeraltı sularıdır. Toplam hacmi 40 milyar m^3 olan bu kaynaklarlar yeterli su ile beslenemediğinden yenilenebilir değildir. Ülkedeki yenilenebilir yeraltı suyu varlığında da Nil Nehri'nin önemi büyüktür. Ülkedeki yenilenebilir akiferler Nil Nehri'nden sızan sularla beslenmektedir. Ancak Mısır'da su sorununu çözmek adına akiferlere yönelmek başlıca iki soruna neden olabilir. Bunlardan birincisi, akiferlerin büyük çoğunluğunun yenilenemez olması, ikincisi ise akiferlerin çok derinde olması sebebiyle su çıkarma maliyetinin yüksek olmasıdır (Sertyeşilışık, 2015, s. 70).

3.5.Arap Baharına Giden Süreçte Toplumsal Dönüşüm

"Bir şeylerin gerçekten değiştiğini anladığımda 2010 yazıydı. İnsanlarda, sokaklarda, sohbetlerde başka bir şey vardı. Yıllar önce terk ettiğim ve 2008'de Kahire'den farklı bir Kahire'de olduğum apaçıktı. Kötü başlayan yıl ölüm saçan bir yıla dönüşmüştü. Her şey, 6 Ocak gününün ayazında, tetikçilerin Noel ayininden sonra kiliseden ayrılan sekiz Kıpti Hıristiyanı vurup öldürmesi ile başladı. Polis raporuna göre, olaya karışan üç tetikçinin yargılanması için yeterli delil yoktu ve bütün yıl boyunca yargılama defalarca ertelendi. Bu olaydan beş ay kadar sonra, arkadaşlarıyla sokaklarda ve internetteki oyun sitelerde dolaşmaktan öte bir özgeçmişi olmayan genç bir adam, evinin yakınlarında bir yerden bir internet kafeden alındı ve vahşice dövülerek öldürüldü. Halid Said 28 yaşındaydı. Morgda çekilen fotoğraflarda, şekli bozulmuş, şiş bir yüz görünüyordu: yara bere içinde, kanlı, dişleri kırık. Polis raporunda, solunumunun uyuşturucu kullanımına bağlı olarak durduğu iddia

ediliyordu. Kendi türünde ilk dava değildi bu, sonuncuda olmayacaktı" (Al-Zubaidi, Cassel & Roderick, 2014, s. 63) şeklinde ifade edilmesi Mısır'da yaşananları açıkça ortaya koymaktadır.

Arap Baharı öncesinde Mısır'da yaşanan siyasi çıkmazın; son on yılda sistemin düşünce ve ifade özgürlüğünü baskı altına alması, 2000'li yılların başından itibaren sistemin çatlamaya başladığının bir göstergesi olmuştur. Mısır'da muhalefetin gelişmeye başlaması ile birlikte 2005 yılında yapılan parlamento seçimlerinde, 458 sandalyeden 88'ini Müslüman Kardeşlerin kazanması ile Mısır'da yeni bir dönem başlamıştır. Müslüman Kardeşlere karşı başlatılan keyfi baskı uygulamaları ve karalama kampanyaları Mısır'da rejimin kolay kolay değişemeyeceğini ve demokrasi ortamının oluşmayacağını göstermektedir. Ancak, 25 Ocak 2011 yılında Mısır'a sıçrayan olaylar bu kez dikkatleri Tahrir Meydanı'na çevirmiştir. Aynı şekilde Mısır'ı 30 yıldır yöneten Hüsnü Mübarek de bu ayaklanmalar karşısında fazla dayananmış ve iki hafta sonra yönetimi bırakmak zorunda kalmıştır (Sabra,2013, s.75).

Bahsi geçen siyasi çıkmaz ile birlikte Mısır hane halkının kötü yaşam koşulları da Arap Baharı'na giden süreçte etkilidir. Örneğin, 2005'te Mısır halkının yüzde 40 yoksulluk sınırının altında yaşarken bu grubun yüzde 20'si mutlak yoksulluk sınırı altında yaşamaktadır. Yani en temel ihtiyaçlar bile karşılanamamaktadır. Aslında Arap Baharı'nın bu yılında başladığının göstergesidir. (Aydın, 2016, 101-107).

Politik kargaşa ve kötü ekonomik koşullar altında olan Mısır'ın durumu, uluslararası buğday talebini doğrudan etkilemektedir. Dünyanın en önemli buğday ithalatçısı olan Mısır, ülkesinin ekmek programında büyük miktarda sübvansiyon sağlamakta ve bu durum ülkenin politik istikrarını da etkilemektedir (Maden, 2014a, s.62).

Tablo 4.

Ekonomik Sektörler: Katma Değer (GSMH Yüzdesi)

	Tarım	**Sanayi**	**Hizmet**
1982	20	32	48
1992	17	33	50
2002	16	34	49
2011	14	37	?

Kaynak: Alexander & Bassiouny, 2014, s. 67

Tablo 4'te, tarımın katma değer içerisinde yıllara göre değer kaybettiğini görmekteyiz. Yukarıda bahsi geçen buğday ithalatının bu kadar yüksek olmasının sebeplerinden biri tarım sektörünün Mısır GSMH yüzdesinde düşüş meydana gelmesidir. Tabloda tarım sektöründen 1982'den 2011'e yüzde 6'lık bir kayıp yaşandığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5.

Tarım Dışı Ücretli İstihdamın Toplam İstihdama Oranı, 1980-2007

	1980	**1990**	**2000**	**2007**
Toplam Ücretli İstihdam (Milyon)	5,5	8,0	10,3	12,7
Toplam Tarım Dışı Ücretli İstihdam (Milyon)	4,1	6,9	9,3	11,3
Tarım Dışı İstihdamın Toplam İstihdama Oranı	73	87	90	89

Kaynak: Alexander & Bassiouny, 2014, s. 68

Tarım sektörünün Mısır GSMH'sindeki yüzdesinin düşmesine ek olarak tarım dışı ücretli istihdamın oranında da yıllar içinde artış meydana gelmiştir. Tablo 5'de, tarım dışı istihdamın toplam istihdama oranının yıllar içerisinde yükseldiğini görmekteyiz. Mısır gibi ekmek tüketen bir ülkenin tarım dışı çalışanların oranının yükselmesi ücretlilerin tarım dışı sektörlere yöneldiğini gösterir.

Arap Baharı'nı incelediğimizde Arap Baharı'nın temel nedeni yolsuzluk kayırmacılık ve eşitsizliktir. Bu ülkelerdeki tüm sınıflar ve sosyal kesimler bu durumdan şikâyetçidir. Kentli kesim artan gıda fiyatları sonucu sürekli yükselen hayat pahalılığına karşın geçimlik düzeyinde ve oldukça yavaş yükselen ücretlerden şikâyetçi

iken, kırsal kesimde yaşayanlar topraksızlıktan ve yaşamlarını sürdürecek yeterli bir gelir elde edememekten şikâyetçidir. Bu şikâyetlerinin çözüm yolu olarak ülkelerdeki rejimlerin ve liderlerinin değişmesi içim meydanlara çıkma yoluna gitmişlerdir. Çünkü bu coğrafyada dünyanın geri kalanından çok daha farklı bir sosyal devlet anlayışı mevcuttu. Genel itibari ile sosyal devletlerde hizmet karşılığı vergi toplanır. Yani hizmetler maddi bedel karşılığı yapılır. Bu durum siyasi ve yasal sorumluluğu beraberinde getirir. Hizmetlerden memnun kalınmaz ise halk değişikliğe gider. Bu coğrafyada ise özellikle petrol ve doğal gaz zengini ülkeler yukarıda bahsedilen düzenin devamı için elde edilen gelirin bir kısmını rüşvet olarak dağıtır (Öztürkler, 2011, s. 27).

Tablo 6.

İhracat ve İthalat Mallarının Yükselişi (1980-2010) (Amerikan Doları Milyar)

Yıl	**İhracat**	**İthalat**
1980	3,85	6,81
1990	3,92	10,30
2000	7,06	15,38
2010	25,02	45,14

Kaynak: Alexander & Bassiouny, 2014, s. 82

Tablo 6'de görüldüğü üzere Mısır'ın dış ticaret hacminde artış yaşanmıştır. Bu artışın daha çok ithalatta yaşanması ülkenin aleyhine bir durumdur. Tablodan da anlaşılacağı üzere ülke dış ticaret açığı vermektedir. Bahsedilen aleyhte durum –ülke ekonomisinin kötüye gitmesi- Arap Baharı'nın sebeplerindendir.

Mısır özelinde işsizlik, 1981-2010 yılları arasında ortalama yüzde 9,4'ü bulmuştur. Ancak bu işsizlik oranı içerisinde değişen önemli bir parametre olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren işsiz kesimin yüzde 90'ı eğitimli genç nüfustan oluşmaya başlamıştır. Ancak Arap yöneticilerin bu tabloyu gerçekleştirecek politikalardan uzak bir tutum içinde olduğunu söylemek mümkündür (Turhan, 2012, s.75).

Tablo 7.

Toplam İşgücündeki Ücretli Çalışanlar ve Diğerlerinin Oranı Yüzde

	1980	**1984**	**1989**	**1992**	**1995**	**2000**	**2004**	**2007**
Ücretliler	5,6	6,4	7,3	7,9	8,7	10,3	10,6	12,7
İş gücü	9,8	11,8	14,9	14,4	15,3	17,2	18,7	21,7
Toplam İş Gücündeki Ücretli Oranı Yüzde	56,8	53,9	49,1	59,9	56,8	59,9	56,4	58,5

Kaynak: Alexander & Bassiouny, 2014, s. 62

Tablo 7, tüm sektörlerde tarım sektörü de dâhil toplam aktif çalışması gereken nüfus ile iş gücüne katılabilen nüfusu göstermektedir. Ücretlilerin oranında çok büyük bir artış görülmemektedir. Bu artışın süreklilik arz etmediği ve 1980'den 2007'ye kadar geçen süre zarfında 1,7 gibi bir artış gözlemlenmiştir.

Tablo 8.

Özel Sektörün Büyümesi, 1980-2004 (toplam işgücü kapasitesi yüzde)

	Kamu sektörü	**Özel sektör**
1981/2	40	32
2003/4	32	68

Kaynak: Alexander & Bassiouny, 2014, s. 66

Tablo 8'te görüldüğü üzere, 1980'lerin başından itibaren kamu sektörü özel sektör karşısında gerilemiş ve özel sektör toplam işgücündeki payını arttırmıştır. Özel sektörün işgücündeki payının ülkedeki 1980'lerden gelen ekonomik dönüşümle olduğuna zaten değinilmiştir. Bu liberal dönüşümler ekonomide devlet müdahalesinin azaldığını göstermektedir. Bu durumda zengin fakir uçurumunu derinleştirdiğine tezin ilgili bölümlerinde değinilmiştir.

Mısır'da Arap Baharı'nın sebeplerinden bir Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek

kendinden sonra göreve oğlu Cemal'i getirmek istemesidir (Tandoğan, 2013, s.42). Ülkede aslında Mübarek karşıtlığı 2005 seçimleri öncesinde yaşanan olaylarla başlamıştır. Özellikle 2006 sonrası dönemde tekstil işçileri tarafından ekonomik koşulların iyileştirilmesi için düzenlenen genel grevler düzenlemiştir. Bu eylemler 1946'dan sonraki en önemli sivil grevler olmuş ve yaklaşık 30 bin kişi eylemlere katılmıştır. Üstelik yine 2007'de organize edilen "6 Nisan Hareketi" önemlidir. Bir internet grubu olarak ortaya çıkmasına karşın 6 Nisan Hareketi'nin de çağrısıyla 6 Nisan 2008'de düzenlenen mitinge sendikaların da destek vermiştir. Nihayetinde binlerce insan ekonomik koşulların değiştirilmesinin yanı sıra siyasal taleplerle de meydanlara dökülmüştür. Ayrıca avukatların, öğretim üyelerinin de yönetimin uygulamalarını protesto eden eylemler düzenlemesi halkın yönetim karşıtı sokağa dökülmesini sağlamada önemlidir. Sonuç olarak Ocak 2011'de bir kez daha yoğun katılımlarla düzenlenmeye başlayan sokak gösterilerinin tarihsel bir geçmişe sahip olduğunu belirmek gerekir.

Tüm bunların üstüne bir de seçimlerde uygulanan baskı ve usulsüzlükler halkın sözde demokratik olan surece olan güveninin büsbütün çökmesine sebep olmuştur. Bu durum Mısırlıların demokratik yöntemlerle değişim olacağına olan inançlarının tüketmiştir. Nitekim artan işsizlik oranları, düşen ekonomik gelirler ve tüm bunlara rağmen ülke içinde anti demokratik uygulamaların sürmesi halkın rejim karşıtı eylemler içerisinde yer almasında önemli bir neden olmuştur. 25 milyon internet kullanıcısının bulunduğu Mısır'da ağırlıklı olarak gençlerin daha iyi bir gelir ve daha fazla demokrasi söylemlerini desteklemesi ve bu taleplerini internet aracılığıyla sosyal muhalefet ağına dönüştürmeleri dikkat çekicidir. Yarın Partisi tarafından organize edilen "Yeter Hareketi"nin yanı sıra Halid Said gibi hiçbir partiye üye olmayan bireylerin sokak ortasında güvenlik kuvvetleri tarafından dövülerek öldürülmesi halkın tepkisinin genişlemesine yol açmıştır (Ayhan, 2011, s. 22).

Mısır'da yargı ve sendikal federasyonları gelişmiş bir muhalefet hareketi vardır. Toplumsal alanda muhalefetin farklı şekilde örgütlenmesine izin verilmiştir. Yasaklı olan Müslüman kardeşleri bile Mısır'da vakıf ve dernek adı altında bine yakın kuruluşu bulunmaktadır. Ve bu kuruluşlar doğrudan İçişleri Bakanlığının onayı ile kurulmuştur. Her ne kadar demokratik ol masada ülkede seçimler düzenli olarak yapılmış ve muhalefet gruplarının seçime katılmasına kısmi olarak sağlanmıştır (Ayhan, 2011, s.22).

3.6.İklim Değişimi ve Kuraklık

Mısır'da, 2008 yılında FAO Gıda Fiyat İndeksleri'nde meydana gelen artışa dikkat çekmiştir. Yüzde 3,4 oranında artan gıda fiyatları dünyanın en önemli buğday ithalatçısı Mısır'da sokaklarda protestoların başlanmasında önemli bir role sahiptir. İhracatçı ülkelerdeki üretim azalmasına paralel olarak dünyanın en önemli tahıl ithalatçısı Mısır'da ekmek fiyatları birden yükselmeye başlamıştır. Mısır'da derinleşen fakirlik, ekmek ve diğer temel gıda ürünlerinin kıtlığı ile mevcut yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluğun dile getirildiği protestolar, 2011 yılında ülkede hızlı bir şekilde yayılmıştır. Arap Baharı sürecinde de, Gıda Fiyat Endeksi'nde 2010 yılında meydana gelen artış, 2011 yılında da büyük bir hızla devam etmiştir. 2012 ortalama değerleri, 2011 yılı değerlerine göre düşük olsa da, 2012 Ağustos ayında ABD'de yaşanan kuraklık nedeniyle uzun dönem ortalamalarının çok üstünde gıda fiyatları ile karşı karşıya kalınmıştır. 2013 yılı rakamları ise 2011 ve 2012'ye göre daha düşük bir şekilde seyretmiştir. 2013 yılının ilk çeyreği ise Ocak, Şubat aylarında geçen yılların ortalamasına göre düşük olsa da Mart ayından itibaren bu yılın kurak geçecek olma ihtimali nedeniyle yükselme eğilimindedir (Maden, 2014a, s.62). Bu durum Arap Baharı öncesi ve sonrasında Mısır'da yaşanan yoksunluğun en çarpıcı göstergelerindendir.

2006-2011 yılları arasında dünyanın birçok bölgesinde yaşanan kuraklık buğday ihracatçısı ülkeleri üretim anlamında sıkıntı içine sokarken, ithal eden ülkelerde ise gıda fiyatlarının yüksek enflasyonu olarak karşımıza çıkmıştır. 2010 kışından itibaren, özellikle Çin'de yaşanan kurak dönem, küresel anlamda buğday arzı stresi yaşanmasına neden olmuştur. Haziran 2010'da 1000 kg ekmek 157 ABD doları iken, bu rakam Şubat 2011'de 326 ABD dolarına yükselmiştir. Bu durum ülkede gıda arzını etkilemiş ve elde edilebilmesini zorlaştırmıştır. Mısır'da derinleşen fakirlik, ekmek ve diğer temel gıda ürünlerinin kıtlığı ve mevcut yönetime karşı duyulan hoşnutsuzluğun dile getirildiği protestolar 2011 yılında hızlı bir şekilde ülkede yayılmış ve Mübarek'in istifasına neden olmuştur (Maden, 2014b, s.46). Yukarıda belirtildiği gibi Mısır tarım sektöründe uluslararası fiyatlardaki dalgalanmalardan oldukça etkilenmektedir. Çünkü ülke tarım sektöründe yüzde 99 sulamaya dayalıdır ve bu ihtiyacını karşılayamamaktadır (Sertyeşilışık, 2015, s. 70).

3.7.İsyancıların Yapısı ve Mısır Hükümeti'nin Olaylara Yaklaşımı Arap Bahar'ının Gelişimi

Arap Baharı'nın Mısır'da 18 günde sona ermesi ülke hane halkını umutlandırmıştır. Ülkedeki mevcut iktidar ve uzantıları tutuklanmış ve yargılanmıştır. Ordu ve anayasa konseyi halkın talepleri doğrultusunda belli bir süre ülkeyi yönetmişlerdir. Serbest seçimler yapılarak, bu seçimlere 13 siyasi parti üç blok halinde- dini blok, liberal blok, sol- katılmıştır. Seçimlerin kazananı Mursi olmuştur. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiş olmasına rağmen 2 Temmuz 2013'te askeri darbe ile yönetimde uzaklaştırıldı ve tutuklanmıştır. Mursi ve demokrasi yanlılarının bu duruma karşı başlattıkları gösteriler kanlı bir şekilde bastırılmış ve süreç aynı şekilde devam etmektedir (Duran, 2015, s. 10).

Demokrasiye geçiş sürecinde halkın seçtiği bir yönetimin iktidara geldiği Mısır, bölgede süreç ile birlikte askeri darbeyi yaşayan tek ülkedir. Mübarek yönetiminin devrildiği ve seçimle iktidara Mursi'nin iktidar olduğu Mısır'dır Mursi askeri darbe ile devrilmiştir. Bu durum da aslında Mübarek yönetiminden geriye kalan elit kadronun yerini koruduğunu göstermektedir (Uysal, 2014, s. 58). Arap Baharı'ndan etkilenen diğer ülkelerde de devrim etkisi kısa sürmüş, yönetimlerde istikrarsızlık hâkimiyet kurmuştur. (Doster, 2014, s. 168)

Yukarıda bahsedilen durumun sebebi Mübarek'in yönetimi terk etmeden önce etkiyi orduya devretmesidir. Seçimler yapılarak sivil bir yönetim iş başına gelinceye kadar askeri yönetim; Mısır'ın imzalamış olduğu bütün anlaşmalara sadık kalacağını, İsrail ve ABD'ye bu konu hakkında güvence vereceğini de taahhüt etmiştir. Muhammed Mursi, 2012 yılında yapılan seçimleri kazanmıştır. Mısır'ın halk tarafından seçilen ilk Cumhurbaşkanı olmuştur. Fakat Mursi kendisinden beklenen reformları gerçekleştirmemiş ve halkın hak, özgürlük ve demokrasi taleplerini yanıtsız bırakmıştır. Tüm bu yaşananlar neticesinde 3 Temmuz 2013 yılında tekrar başlayan sokak gösterileri başlamıştır. Takip eden süreçte Mısır ordusunun askeri müdahalesi ile Mısır'ın seçilmiş cumhurbaşkanı Mursi'yi görevden almıştır. Genel Kurmay Başkanı Abdulfettah El-Sisi Cumhurbaşkanı olmuştur (Sabra, 2013, s. 112)

Mısır'daki Mübarek yönetiminin ABD'nin Orta Doğu'daki en yakın müttefiklerinden biri olması aynı zamanda İran karşıtı ittifakta Suudi Arabistan ile beraber öncülük ediyor olması, ABD'nin Mısır yönetiminin görevde kalması için çaba göstermesi, Mısır'ın İsrail ile barış anlaşması imzalamasından ötürü İran, Mısır ayaklanmalarını desteklediğini ifade etmiştir (Elik & Yaşar, 2016, s. 32).

Tablo 9.

Protestoların Analizi: Şubat-Mayıs 2013

	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs
İşçilerin Protestoları	359	334	461	450
Ekonomik Ve Sosyal Protestolar	113	350	312	369
Toplam Protesto Sayısı	864	1345	1462	1300

Kaynak: Alexander & Bassiouny, 2014, s. 221

Tablo 9, Bu tablo protestoların ekonomi temelli olduğunu göstermektedir. Protestoların neredeyse yarısı işçi protestoları ve ekonomik ve sosyal protestolardır.

3.8.2015'e Kadar Yaşanan Gelişmelerin Mısır'a Etkileri

Tezin ilgili bölümünde FAO'nun Gıda Fiyat İndeksi incelendiğinde, fiyatlarının 2000-2014 arası iki katında fazla arttığını ve Arap Baharı sürecinde 2010-2011'deki dramatik artışın Arap Baharının başlamasında gıda fiyatlarındaki artışı gözler önüne sermektedir. Ayrıca tezin konusu yıllar boyunca da 2010 öncesine -Arap Baharı- nazaran çok yüksek seyrettiği görülmektedir.

Nisan ve Mayıs 2011 boyunca IMF görevlileri ülkeyi ziyaret etmiştir. Mısır'daki geniş sosyal mobilizasyon sorunsalı etrafında borçlar, sosyal adalet, personel seviyesi anlaşmaları öncelikli olarak sonuçlanmıştır. Haziran 2011 hükümet ve üç milyar dolar borç/kredi planlaması yapılmış fakat sadece iki hafta sonra Mısır ekonomi planın düştüğünü duyurmuştur. Gerekçe halk çıkarlarına baskı yapıldığıdır. Ağustos 2012 Mursi'nin cumhurbaşkanı seçildiği Haziran 2012 ertesi Mısır resmi olarak başvurdu. İMF ile kredi için yaklaşık 4,8 milyar dolar başlangıç anlaşması Kasım 2012 imzalandı fakat sonuç anlaşması ilerlemedi. Devam eden protestolar, yeni vergiler, azaltılan sosyal harcamalar ve daha fazla genel hoşnutsuzluk yaşanmasına sebep olmuştur.

Mursi Temmuz 2013'te askeri darbe ile devrilmiştir. IFI (Uluslararası Finans Kurumu) bu durumu ülkede yaşanan tüm gelişmelerin bir çıktısı olarak değerlendirmiştir. IMF'nin 2013 raporlarına göre, orta vade stratejiler gerekmektedir: Mısır özel sektörden istifade etmelidir. Acil olarak külfetli düzenlenmeler kolaylaştırılmalı, finansal erişim geliştirilmeli, ödeme aczi toprak yönetim hukuku

yeniden düzenlenmelidir. Elektrik ve taşımacılık sektör yatırımlarındaki dar boğaz kamusal harcamalar reform içermeli, enerji sürdürülebilirliği sağlanmalıdır (Rivetti &De Peri, 2016, s. 59).

2011'de Mısır'daki protestoların merkezinde politik ve ekonomik memnuniyetsizlikler ile bastırıcı ve sert rejim yer almaktadır. Yüksek gıda fiyatları protestoların simgesi olmuştur. Ülkede yoksulluk sınırı yüzde 40'tır. Bu ekonomik baskılarda buğday fiyatı iki katından fazla artmıştır. Haziran 2010'da 157 dolar iken Şubat 2011'de 326 dolar olmuştur. 2010'da dünyada buğday hasatında kuraklık sebebiyle kıtlık yaşanmış ve ürünler azalmıştır. Bu oran Rusya'da yüzde 32,7 kadar, Ukrayna'da yüzde 19,3 kadar, Kanada'da 13,7 kadar Avustralya'da 8,7 kadardır. Bu durumun sonucunda, küresel arz azalmış ve fiyatlar artmıştır. Aynı zamanda Çin'deki buğday üretimi yüzde 0,5 düşer iken; tüketim yüzde 1,68 arttı. Tüm bunlar Arap Baharı'na katkı sağlayan faktörlerdir.

Çin, dünyadaki en geniş buğday üreticisi ve tüketicisidir. Kasım 2010'da kuraklık Çin'in doğusunu -buğday yetiştirilen bölgesini- vurmuştur. Potansiyel ürün kaybetme korkusu hükümeti, uluslararası piyasada buğday satışı ile ilgili olarak önlem almaya götürmüştür. Bunun sonucu olarak, ürün arzındaki azalma ve fiyatlardaki keskin artış, Mısır gibi büyük oranda buğday ithal eden ülkeleri etkilemiştir -2010'da 9,8 milyon metrik ton buğday ithalatı ile dünyadaki en büyük buğday ithalatçısı olmuştur-. Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki diğer ülkeler de bu fiyat artışından etkilenmiştir. Bu durum, buğday fiyatları üzerine piyasa baskısı yaratmış ve Çin'de yağış eksikliği ile beraber Çin'in 2011-2011 kışlık buğday mahsulünü tehdit etmiştir.

Çin, ürettiği buğdayın yüzde 22'sini ihraç etmektedir. Çin gibi önemli tahıl ürünleri ihracatçısı ülkelerde potansiyel ürün kaybı bu ürünleri ithal eden devletlerin yeterli hane halkı ürün arzında bulunamamasına sebep olmaktadır. Dünyadaki en büyük buğday ithal eden ülkesi Mısır, bu fiyat şoklarına karşı son derece kırılgan bir durumdadır. Fiyatların 2011'in başlarında yüzde 300'den fazla artmıştır. 1 Şubat 2011'de Business İnsider dergisinde "*Non Political Bread Riots Are Breking Out İn Egypt, Killing Three*" başlıklı değerlendirmede, Mısır'daki ayaklanmanın dünya genelinde yaşanan gıda fiyatlarındaki artıştan kaynaklandığı dile getirilmiştir. Özellikle Mısır kırsalında yaşayan halk bu artıştan etkilenmiştir. Ve bu durum kentinde sosyo ekonomik düzeyini etkilemiştir. Mısır'ın bir diğer buğday ithal ettiği ülke olan Rusya'da da buğday arzının azalması Mısır'daki isyanı kuvvetlendirmiştir.

Küresel iklim değişimi ile oluşan sıcaklık dalgası Rusya'yı 2010 yılında vurmuştur. 1980'lerden beri Rusya'da böyle bir sıcaklık artışı yaşanmamıştır. Bu oran yaklaşık yüze 70-80 arasında bir sıcaklık dalgasıdır. İklimsel dinamiklerdeki değişimler, serinlik/sıcaklık, El Nino, mevsimsellik-yağış ve sıcaklık dalgalanmaları yoğun olarak yaşanmaktadır. Bu durum çevreyi, tarımı, su arzını ve geçim kaynaklarını etkileyecektir. Rusya'daki bu durum Mısır'ı da etkilemiştir. Çünkü Rusya Mısır'ın en büyük buğday ihracatçısıdır.

Mısır'ın yeterli tarım hasat yapamamasının birkaç sebebi vardır. Ülkenin büyük oranda çöl olması, geniş ve büyüyen nüfusu ve ülkedeki tarım elitinin üretimde temel tüketim maddeleri yerine yüksek fiyatlı ürünleri– çiçekler ve mango gibi- tercih etmektedirler (Femia, Sternberg & Werrell, 2014, s. 82).

2015'e kadar yaşanan gelişmelerin tarım dışındaki alanlara değinmek gerekirse Mursi bölgedeki demokratikleşme taleplerini desteklemiştir. Amerikalı, Türk, Katar ve Suudi firmalar Mısır'a yatırım sözü vermiştir. ABD 450 milyon dolar mali yardım sözü vermiştir. IMF'den de altı milyar dolar kredi verilmesi beklenmiştir (Efegil, 2013, s.25).

Arap Baharı ile Mısır halkı tarihi bir fırsat yakalamıştır. Mısır bu fırsatın ilk sınavını da 2011 yılında yapılan referanduma sunulan anayasa değişikliği ile vermiştir. Değişikliklerin kabul edilmesi, ülkenin çok uzun yıllardır beklediği değişim taleplerini kapsaması bakımından son derece önemlidir. Fakat ordunun referandum sürecini aceleye getirmesi, siyasal sistenim hükümet tarafından istismar edilmesine yatkın olması, başkanın geniş yetkilere sahip olması gibi siyasal sistemin asıl sorunlarının değişmemesidir (Yılmaz, 2011, 17-18).

Arap baharı ile birlikte Tahrir Meydanı'ndaki iradenin siyasi hayata yansımasına ilk engel yüksek askeri Konsey'in (YAK) 11 Şubat 2011'de yönetime sessizce el koymasıdır. Üstelik ABD'nin de buna destek vermesi bu durumun bugün de değişmediğini göstermektedir (Duran &Yılmaz, 2012, s. 61).

28 Kasım 2011 tarihindeki parlamento seçimlerinde Müslüman Kardeşler yüzde 71,5'lik bir oy oranı ile milletvekillerinin üçte ikisine sahiptir. 2012 yılında 23-24 Mayıs tarihlerinde ilk tur cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Ortaya çıkan tablo bir hayli ilginçtir. Müslüman Kardeşler'in temsilcisi Mursi ve devrik lider Mübarek'in sonuncu başbakanı Ahmet Şefik, ikinci tura kalan iki adaydır. 16-17 Haziran 2012 tarihlerinde yapılan ikinci turdaki katılım yalnızca yüzde 46'ydır. Seçimleri Mursi kazanmıştı fakat Şefik ile arasında çok az oy farkı vardır. Mursi'nin seçilmesiyle beraber devletin yeniden şekillendirilmesi hakkında endişeler artmıştır. Kısaca, Mısır'da

eski-yeni mücadelesi hala devam etmektedir (Tandoğan, 2013, s.53). Mısır'da hal böyleyken çalışmanın diğer örneklem ülkesi Suriye'de 2011'den beri çatışmalar durulmamıştır.

3.9.Değerlendirme

Mısır'ın dünya medeniyetleri için ne kadar önemli olduğu su götürmez bir gerçektir. Ülke birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, içerisinde birçok etnik dini, milli ve mezhepsel unsurları barındırmıştır. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yaptıktan sonra İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden süreçte "Hür Subaylar" darbesiyle ülkede Nasır dönemi başlamış ve Arap milliyetçiliği önem kazanmıştır. BAC döneminde Suriye ile kısa süreli bir birlik yaşanmıştır. Nasır'ın geliştirdiği Arap sosyalizmi Enver Sedat'la birlikte yavaş yavaş yerini liberal politikalara bırakmıştır. Bu durum da ülkedeki zengin fakir ayrımını derinleştirmiştir. Mübarek döneminde de bu ekonomik derinleşme artarak devam etmiştir. Derinleşen bu gelir dağılımı farklılıkları Arap Baharı'nın çıkmasına etkendir. Neredeyse hiç yağış almayan ve yaklaşık yüzde 95'i çöl olan ülkenin çok büyük bir su sıkıntısı vardır. Tek yüzey suyu kaynağı Nil Nehri'dir. Ve bu nehir dünyanın en uzun nehridir. Ancak Mısır'a gelene kadar dokuz ülkeden geçmektedir. Üstelik kıyıdaş ola Sudan ve Etiyopya'da nüfus sürekli artmaktadır. Dahası nehir yağışlarla beslenememektedir ve de nehrin bulunduğu coğrafya itibariyle zaman zaman aşırı sıcaklık artışıyla yoğun buharlaşma şiddeti yaşanmakta zaman zamanda Muson yağmurları nedeniyle taşkınlar meydana gelmekte ve bu iki doğa olayı çift yönlü baskı oluşturup nehrin kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuzluklar 2050'lerde çok ciddi su sıkıntılara neden olacaktır. Arap Baharı sonrası Nil Nehri'ne kıyıdaş ülkeler arasında resmi bir mutabakat yoktur. Arap Baharı'na giden süreçte gıda fiyatları aşırı artmıştır. Bu durum Arap Baharı'nı tetiklemiştir. 'Ekmek özgürlük ve sosyal adalet' gösterilerin simgesidir. Halkın yüzde 40'ı açlık sınırının altında yaşamaktadır. Ülke temel tüketim mallarını ithal ederken tarımda daha çok gelir getiren bitki, sebze ve meyveleri ihraç etmektedirler. Arap Baharı Mısır'da 18 günde sona ermiştir. Fakat ülkedeki askeri elit bertaraf edilememiştir. Devremi asıl gerçekleştirenler sistemin dışına atılmıştır. 2013 askeri darbe sonrası tüm dünya kamuoyunun takip ettiği acımasız bir yargı süreci başlamıştır. Mübarek kendisine isnat edilen suçlardan beraat etmiştir. Ülkedeki askeri yönetim sürmektedir. Sonuç olarak, Mısır'da 18 günde sonuçlanan ve yönetim değişikliğine

sebep olan Arap Baharı Mısır halkının özgürlük, adalet, eşitlik gibi taleplerini karşılamaktan uzak kalmıştır

BÖLÜM IV

SURİYE ARAP CUMHURİYETİ

Suriye eski çağlardan beri, doğuda Fırat, güneyde Arap Çölü ve batıda Akdeniz ile çevrili Güneybatı Asya'da bulunan bölgedir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde ise Suriye, kuzeyde Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, güneybatıda Filistin, batıda Lübnan ve Akdeniz'e komşudur. Suriye, Asya ve Afrika kıtaları arasında geçiş noktası olması dolayısıyla stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir bölgede bulunmaktadır. Bölge bu özelliği sebebiyle geçmişten günümüze değin birçok devletin ilgi odağı olmuş ve bu nedenle de elde edinmek istenmiştir (İshakoğlu, 2012, s. 23).

4.1.Suriye'nin Siyasi Tarihi

Suriye siyasi tarihi bağımsızlık öncesi ve bağımsızlık sonrası olarak incelenmiştir. Bu bakımdan İkinci dünya Savaşı'na kadar olan süreç bağımsızlık öncesi olarak ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde askeri darbeler dönemi ve Esad ailesi dönemi olarak ele alınmıştır.

4.1.1.Bağımsızlık Öncesi Suriye

Suriye, 634 yılında İslam topraklarına katılmış, aradan geçen yüzyıllar nihayetinde Yavuz Sultan Selim, 24 Ağustos 1516'da, Mercidabık Savaşı'nda Memlük ordusunu yenerek Suriye'yi Osmanlı topraklarına katmıştır ve Suriye'de Osmanlı yönetimi yaklaşık dört yüzyıl sürmüştür. Osmanlı yönetimi sonrası Suriye, 1918 yılında imzalanan Mondros Antlaşmasına göre önce İngilizlere, daha sonra da Fransızlara bırakılmıştır Fransız işgali zamanında Halep, Şam, Lazkiye, Cebel-i Druz ve İskenderun'da özerk yönetimler kurulmuştur. Çoğu Türk halkından oluşan İskenderun sancağı, Türkiye'ye 1939 yılında dâhil olup Hatay ili olarak dâhil olmuştur. Fransız kuvvetlerinin ülkeden çekilmesiyle 1946 yılında Suriye bağımsızlığını kazanmıştır (Yavuz, 2005, 54-55).

1946 yılına kadar Suriye coğrafyasında Osmanlı devleti öncesi ve sonrası hâkim devletlerin yönetim anlayışları farklılık göstermiştir. Osmanlı Devleti, Arap kökenli değildir ve gelecekteki Orta Doğulu yöneticiler gibi etnik esas üzerinden egemenlik

kurmaya çalışmamışlardır. Osmanlıların bu kadar uzun süre iktidarda kalmasına en iyi açıklama etnik kökenlerine önem vermemeleridir. Osmanlı yönetimi, "Başkanları'nın etnik kökenine ve dinine hoşgörülüydü. Hoşgörü, hem dini bir hükümdü hem de siyasal yaşamın bir parçasıydı" (Pappé, 2011, s. 19). Osmanlı sonrası bu coğrafyada etkin olan İngiltere, Araplara vaat edilen Arap devleti fikrinden uzaklaşarak hem kendi çıkarları hem de müttefiki Fransa'nın çıkarlarını dikkate almaktaydı. Bağdat ve Basra'nın kuzeyinde kalan topraklarda, Halep, Hama, Humus ve Şam'ın batısında kalan toprakların tamamını Araplar oluşturmadığı için istenilen Arabistan'a dâhil edilemeyeceğini ifade eden İngiltere'nin asıl amacı olan Bağdat ve Basra'daki (ve Musul'daki) kendi çıkarları ile ve Suriye ve Lübnan üzerinde iddiaları olan Fransa'nın çıkarlarını güvence altına almaktı (Arı, 2005,155).

Bu durum Suriye'de I. Dünya Savaşı sırasında 1919 yılı Haziran ayı boyunca özellikle Urfa, Mardin ve Diyarbakır çevresinde alabildiğine yoğunlaşan Arap devleti propagandasının başarısız olduğunu göstermektedir (Kılınçkaya, 2008, s. 146). Bölge İngilizlerden sonra Fransızların yönetimi altına girmiştir. Fransızlar ise, Suriye'de tüm yönetim kademelerine Fransızları yerleştirerek doğrudan bir yönetim uygulamaya başlamış ve yerli haklın bürokraside yer almasına izin vermemişlerdir. Fransa, geçici bir manda yönetimi uygulamak yerine, bölgede kalıcı egemenlik elde etmek amacıyla 'böl-yönet' politikasını takip ederek bölgede etnik, dini ve mezhepsel bölünmeyi derinleştirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Lübnan'ı Suriye'den ayırarak; Trablus, Sayda, Sur, Beyrut ve Bekaa Vadisini Lübnan sınırlarına dâhil edip bu ülkeyi ayrı bir devlet yapmıştır. Suriye'nin geri kalan bölgeleri, Halep, Şam, Cebal-i Dürziyi ayrı eyalet haline getirerek her birine ayrı hükümet kurdurmuş ve Fransız danışmanlar atanmıştır. İskenderun sancağı ise özerk konumdaydı. Bu şekilde Lazkiye'de Nusayri (Alevi), Cebal-i Dürzi'de Dürziler ayrı yönetime sahip olmuşlardır. Fransa 1925 yılında Şam ve Halep'i Suriye Devleti olarak birleştirmiştir. Daha sonra bu devlete 1936 yılında Nusayri (Alevi) ve Dürzi bölgeleri de katılmıştır (Yılmaz, 2009, 230-232). Ancak Fransa'nın oluşturduğu bu parçalı yapı İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve sonrasında Fransa'nın savaş nedeniyle ağır kayıplar yaşaması bölgeden çekilmesine neden olmuştur.

4.1.2.Bağımsızlık Dönemi Suriye

Bağımsızlık dönemi Suriye'de önemli kırılma noktaları askeri darbelerle geçen

yaklaşık 26 yıl ve bu süreç sonrasında yönetime gelen Esad ailesi dönemidir. Bu bakımdan bölüm askeri darbeler dönemi ve Esad ailesi dönemi şeklinde incelenmiştir.

4.1.2.1.Askeri Darbeler Dönemi (1946-1970)

Suriye'nin bağımsızlığına kavuşması ile birlikte, Suriye'de siyasi partilerin ortaya çıkması özellikle 1950'li yıllardan itibaren bölünmüşlüğü derinleştirmiştir. Müslüman Kardeşler Örgütü, Suriye Komünist Partisi ve BAAS Partisi bu dönemde ortaya çıkmış ve etkili olmuştur (Arı, 2005, s.272). BAAS partisi 1943 yılında Suriye'de ortaya çıkmıştır. Kurucuları Hristiyan Mişel Eflak ve Sünni Müslüman Salah Bitar'dır. Özellikle Mişel Eflak 'bölünmez bir Arap milleti' fikrini savunmuştur. Kurulduğu anda BAAS partisi Suriye milliyetçisi değil, Arap milliyetçisidir (Şahin, 2011, s.86)

1958 yılında Suriye, Mısır Devleti ile birleşmiş ve BAAS partisi bu birleşmeyi desteklemiştir. Çünkü BAASçıların ülkeyi sosyalist politikalardan ziyade milliyetçi politikalarla yönetmek istemeleridir. Zaten Arap milliyetçiliğine yatkın olan halkı var olan büyük Nasır sevgisi, planları için gerekli zemini oluşturmaktadır (Gerger, 2012, s. 202). Ancak kısa bir süre sonra Nasır ile anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Nasırın aşırı merkeziyetçi yapısı sadece BAASlıları değil muhafazakâr siyasetçilerin de tepkisine neden olmuştur. 28 Eylül 1961'de Suriye Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrılmıştır (Armaoğlu, 2010, s.620). Bu tarihten sonra ülkedeki kaotik yapı devam etmiştir. Darbeler ve karşı darbeler dönemi devam etmiştir. Hafız Esad yönetime gelene kadar Suriye'de hedefine ulaşan ya da ulaşamayan on beşten fazla darbe yaşamıştır.

Bu noktada Suriye iç politikasında 1967 savaşı bir dönüm noktasıdır. Savaşta Suriye Hava Kuvvetlerinin yok edilmesi ve Suriye toprağı olan Golan Tepeleri'nin işgal edilmesi özellikle savunma bakanını gözden düşürmüş ve Hafız Esad'ı iktidara taşıyan süreci başlatmıştır. Hafız Esad öncülüğünde milliyetçiler 16 Kasım 1970 tarihinde yaptıkları bir darbe ile devlet başkanlığına Ahmet Habib'i getirirken, Hafız Esad başbakanlık ve parti genel sekreterliği görevini üstlenmiştir. Yaklaşık dört ay sonra 12 Mart 1971 tarihinde yapılan referandum ile ülkedeki ilk Nusayri devlet başkanı olmuştur (Arı, 2005, s.278).

4.1.2.2.Esad Ailesi Dönemi (1970-?)

Hafız Esad dış politikada özellikle İsrail karşıtı politikalar izlemiştir. Zaten İsrail

karşıtlığı kendisini iktidara taşımıştır. Öncelikli hedef olarak, 1967 savaşı ile kaybettiği Golan Tepeleri'ni geri almak maksadıyla Mısır Devleti ile ittifak yaparak, 1973 yılında İsrail ile savaştı ancak başarılı olamadı (Armaoğlu, 2010, s.927). Yine de Hafız Esad'ın İsrail karşıtı tutumu hem iç politikada hem de dış politikada desteklenmesini sağlamıştır. Fakat Lübnan iç savaşına müdahil olması ve FKÖ yerine Hristiyan Marunîleri desteklemesi hem Suriye'de hem de Arap dünyasında tepkiye neden olmuştur. Ayrıca sekiz yıl suren İran Irak savaşında Arap devletlerin büyük bir çoğunluğu Irak'ı desteklerken, Suriye Arap olmayan Şii İran'ın yanında yer almıştır (Armaoğlu, 2010, s.928). Hafız Esad, İran'ın ABD ve İsrail karşıtı bir devlet olduğu dolayısı ile savaşta desteklenmesi gereken tarafın İran olması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu politikaları sebebiyle Arap dünyasından tecrit edilmiş ve mensubu olduğu BAAS partisinin Arap milliyetçisi çizgisinden uzaklaşmıştır.

Suriye halkı nezdinde bu politikalar özellikle Sünni Müslüman ve muhafazakâr kesimin tepkisini çekmiştir. Yine bu kesim Hafız Esad yönetimi ile birlikte ülkedeki sekülerleşmeden de rahatsızdır. Bu minvalde Mart 1980'de Sünni Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Cisr El Şukur'da gösteriler düzenlenmiş ve rejim bu gösterilere şiddetle muhalefet etmiştir. Yaşanan olaylarda 200 sivil hayatını kaybetmiştir. Devam eden süreçte Şubat 1982'de Hama'da Müslüman Kardeşler Örgütü'nün başını çektiği bir ayaklanma yaşanmış ve rejim bu ayaklanmayı çok kanlı bir şekilde bastırmıştır. Kent yerle bir edilmiş ve kesin olmayan sonuçlara göre 10 bin ile 30 bin arası insan hayatını kaybetmiştir. Katliamdan sonra Müslüman Kardeşler Örgütü Suriye'den sürülmüştür (Arı, 2005, s.460). Hafız Esad'ın uyguladığı politikalar, hayatını kaybettiği 10 Haziran 2000 tarihine kadar devam etmiştir. Ülkeyi tek başına askeri rejim ile yönetmiş, ölümünden sonra oğlu Beşar Esad 10 Temmuz 2000'de devlet başkanı seçilmiştir.

Beşar Esad iktidara gelir gelmez halk reform taleplerini dile getirmiştir. Toplumun farklı kesimlerinden katılımlarıyla görüşlerin bir araya getirilmesiyle çeşitli talepler oluşturulmuştur. Bu taleplerden ilki, 1963'ten beri uygulanmakta olan olağanüstü halin kaldırılmasıdır. İkincisi, sürgün de dâhil tüm siyasi suçlulara af çıkarılmasıdır. Üçüncüsü, toplantı hakkı, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğünün yasal düzenlemelerle güvence altına alınmasıdır. Siyasi, fikri ve iktisadi farklılıklara saygı duyulmasıdır. Beşar Esad başta bu taleplere olumlu yaklaşmıştır (Yılmaz,2009, s. 17). Fakat kısa sürede bu ılımlı ortam tersine dönmüştür. Beşar Esad muhalefetin taleplerinin babası Hafız Esad'tan beri süre gelen düzeni 2001 yılında muhaliflere tekrar baskı uygulanmıştır. Reform talep eden sivil toplum kuruluşları kapatılmıştır. Yani

rejim Hafız Esad dönemine geri dönmüştür.

Dış politikada ise 11 Eylül saldırıları ve ABD'nin Irak'a müdahalesi Suriye açısından önemli dönüm noktalarıdır. O dönem Suriye'de " sıranın kendilerinde olduğu" endişesi mevcuttu. Üstelik Avrupa Birliği ve ABD'nin Suriye'ye, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması ve muhaliflere yönelik reform yapılması yönünde baskıları vardır. Fakat Suriye yönetimi bu durumu rejime karşı olarak algılamıştır. (Ayhan, 2011, s. 22-24)

4.2.Suriye'nin Etnik ve Dini Yapısı

Suriye'nin nüfusu 22,4 milyondur (UNDP, 2015). Suriye'de halkın yüzde 70'inden fazlası Sünni iken, yaklaşık yüzde 12'si Nusayridir. Ülkedeki ikinci büyük azınlık Hristiyanların oranı yüzde 9, Dürzilerin oranı yüzde 3 ve İsmaillileri oranı yüzde 3'tür. Geri kalan muhtelif din ve mezhep gruplarına mensuptur. Hristiyanlar ekseri Arap iken, Yunan Ortodoks kilisesine mensuptur. Ancak Hristiyanların az bir kısmı Ermeni'dir. Suriye'nin toplum yapısını sadece etnik ve mezhepsel bölünme üzerinden okumak yanlıştır. Nüfusun büyük bir kısmı Arap'tır ve bu etnik guruba dâhil olmak onları Türkmenler, Kürtler, Ermeniler ve başlıca diğer karşısında üstün kılmaktadır. Türkmenlerin ve Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Sünni olmalarına rağmen şehirde ve kırsalda ekonomik eşitsizliğe maruz kalırlar. Dolayısıyla Arap çoğunluk ile farklılaşma etnik ve mezhepsel ayırıma yeni boyutlar kazandırmaktadır (İnanç, 2016, s. 80).

Suriye'nin etnik ve dini yapısını analiz edebilmek için hâkim olan inanç sistemi Nusayriliği ve Nusayrilerin nasıl askeriyede ve BAAS Partisi'nde etkin olduklarını tarihsel süreçte değerlendirmek gerekir. Tarih boyunca Antakya, Adana ve Lazkiye bölgesinde yaşamışlardır. 1920'de Lazkiye, Antakya ve İskenderun'u kapsayan bölgede Fransızların desteği ile devlet kurmuşlardır. Günümüzde de Suriye yönetiminde etkinlerdir. (Keser, 2005, s. 15). Nusayrilerin BAAS Partisi ve orduya girme nedenleri öncelikle Orduyu kariyer yapabilecekleri ve eşit haklara sahip olabilecekleri güvenli bir liman olarak görmeleridir. İkinci olarak, hem ordunun hem BAAS'ın Arap milliyetçisi ve seküler olması, hâkim olan dini çoğunluktan farklı olmalarını önemsizleştirmekteydi. Üçüncü olarak, bu kurumların kırsal ile şehir arası eşitsizliği gidermek isteyen politikalarıdır. Son olarak ise, asker olmak istemeyen Sünnilerin bunun bedelini ödeyebilirken, kırsalda yaşayan Nusayri (Alevi) ve diğer azınlıkların ödemekte

zorlanmalarıdır. Tüm bu sebeplerle Nusayriler, Dürziler ve İsmailliler hem orduya hem de BAAS Partisi'ne kaydolmuşlardır (İnanç, 2016, s.82).

4.3.Suriye'de Sosyal ve Ekonomik Yapı

Suriye'de 1960'lardaki devletçi ekonomi politikaları yerini 1980'lerden itibaren infitah adı verilen ekonomik liberalizasyon politikalarına bırakmış ve toplumsal eşitsizlikte artış görülmüştür. Devletçi politikalar her mezhepten olan çiftçiyi ve köylüyü BAAS Partisi destekçisi yaparken, şehirli Sünni elitleri partiye ve rejime karşı tavır almaya itmiştir. Ekonomik liberalleşme ve Beşar Esad döneminde devletin ekonomiden büyük oranda çekilmesi ise hem rejime sadık hem de büyük oranda Nusayrilerden oluşan şehirli bir tabaka yaratırken kırsal kesimde yaşayan halkın devlete sırt çevirmesine yol açmıştır (İnanç, 2016, s. 80).

Sonraki yıllarda ekonomik reform sürecinin en dikkat çeken özelliklerinden birisi sanayileşme odaklı gelişmeden ziyade bankacılık, turizm ve ticaret gibi hizmet sektörü üzerinden gelişmesidir. Süreç daha çok Esad ailesinden olmak üzere kendi kapitalistlerini yaratmış ve 'eş-dost' kapitalizmi şeklinde ilerlemiştir. Bu yeni kapitalist sınıf için özel okullar, hasta haneler yapılırken kamusal hizmetin kalitesi düşmüştür.

Böylece Hafız Esad dönemimde rejimin kökleşmesinde önemli rol oynayan kırsal kalkınma politikası tersine dönmüştür. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimin gelir kaynakları kesilmiştir. BAAS rejiminin en önemli destekçisi olan ekonomi politikaları sonucu fakirleşme ve zorunlu göçle karşı karsıya kalmıştır. Mesela son yıllarda 1,3 milyon insan, ülkenin tahıl ve ambarı olarak tanınan Cezire bölgesini 2007-2010 yıları arası yaşanan kuraklığın da etkisi ile terk etmek zorunda kalmıştır (Süer, 2012, s. 14). Bunun kaçınılmaz bir sonucunda gecekondulaşmadır. Son dönemde bu oran yüzde 42'ye kadar çıkmıştır. Ayrıca liberal ekonomi politikaları sonucu kira bedellerinin kontrollerinin sona ermesi ile barınma maliyetleri artmış ve orta ve alt sınıfta 'barınma krizi' le karşı karşıya kalmıştır.

Halkın alım gücü ekonomi politikalarından dolayı yüzde 24 daralmış ve hayat standartlarında düşüş yaşanmıştır. Avrupa birliğinin 2010 yılı raporlarında Suriye nüfusunun yüzde 70'lik kısmı 30 yaşın altındadır. Bu büyük iş gücü her yıl 250 bin ile 300 bin arası genişlemeye devam etmektedir. Genişlemeye devam edecek önümüzde ki 25 yıl boyunca genişlemeye devam edecektir. Suriye hükümeti şu ana kadar sürekli artan genç nüfus ve buna bağlı problemlerle yüzleşmemiştir. Fakat kesinlikle yüzleşmek

zorunda kalacaklardır (Starr, 2015, s. 137).

Yukarıda Suriye'de toplumsal dönüşümden bahsedilirken özellikle ekonomik dönüşüm vurgulanmıştır. Bunun en önemli sebebi Suriye'de salt mezhepsel bölünme ile ayırım yapmanın eksik olacağı kanaatidir. Özellikle 1960'larda ki devletçi ekonomi politikalarının terkedilip 1980'lerde başlayan ve 2000'ler sonrası yerleşen liberal ekonomi politikaları ülkedeki ekonomik gelir seviyesi uçurumunu derinleştirmiştir.

Beşar Esad 2000 yılından önce söz konusu dahi edilmeyen özel sektörün önünü açmıştır. 1990'ların sonunda meydana gelen kriz sebebiyle zaten dünyada bu noktaya doğru eviriliyordu. Bir krizden kurtulmaya çalışılırken çok daha büyük bir krizin geleceğinden habersizdir. Neredeyse bir asır boyunca uygulanan sosyalist politikalar terk edilmeye başlanmıştır. 2005 yılına gelindiğinde Şam'daki insanlar serbest piyasa ekonomisine ayak uydurmak gerektiğini konuşurken, bu durum sınırlı ve göstermelik kalmıştır. Bürokrasi ve ekonomi tekelini elinde tutan parti mensupları, özel sektörü elinde tutan kimselerdir. Parti mensupları ve akrabaları aynı zamanda özel sektörde de etkinlerdir (Gürson, 2010, s. 170).

Suriye iki önemli ekonomik problemle karşı karşıyadır. Birincisi, orta vadede petrol rezervlerinin biteceği ve hiçbir dış yardımın petrolden elde edilecek gelir kadar sürekli ve istikrarlı olmayacağıdır. İkincisi, ekonomiyi zorlayan artan nüfus artış oranıdır (Gürson, 2010, s. 175).

4.4.Suriye'nin Su Kaynakları

Yer yer Akdeniz iklimi ve karasal iklimin hâkim olduğu Suriye'de yıllık yağış ortalaması diğer Orta Doğu ülkelerinde de olduğu gibi dünya ortalamasının yaklaşık dörtte biri oranında 252'mm.dir. Suriye'de yaz sıcakları günün büyük bir bölümünde genellikle yüksektir. Açık bir hava varken, gündüz toprak yüzeyini ısıtan şiddetli güneş ısısı çoğunlukla çok yüksek sıcaklıklara neden olmaktadır. Temmuzda Suriye çölünün sıcaklığı 47 C°ye kadar çıkmakta, hava kararınca 11 C°ye kadar düşmektedir. Ocak ayı en soğuk aydır. İç bölgelere özgü kar fırtınaları bazen Suriye İsrail ve Ürdün'e kadar inebilmektedir (Dolukhanov, 1998, s. 74). Suriye'de tahmin edilen toplam su kullanım miktarı 15 milyar m^3'tür. Bu kullanımın yüzde 50'si Fırat havzasından karşılarken, yüzde 20'si de Asi havzasından karşılanmaktadır. Suriye ekonomisinin tarıma dayalı olması nedeniyle su kaynakları en fazla tarımsal amaçlar için kullanılmaktadır. Mevcut suyun yüzde 87'si tarımsal amaçla, yüzde 9'u evsel kullanımda ve yüzde 4'ü sanayi

amacıyla tüketilmektedir. Suriye'de 2011 yılında başlayan savaş öncesinde de su talebi yüksektir. Bu durumun nedeni yıllık yüzde 3,7'lik hızlı nüfus artışıdır. Ülkede kişi başına düşen su miktarı yılda yaklaşık 952 m^3'tür. Bu veri Suriye'nin 2011 öncesi su sıkıntısı çeken bir ülke olduğunu göstermektedir (Maden, 2014c). Türkiye'nin de Fırat ve Dicle Nehirleri üzerindeki baraj projeleri su akışını yavaşlatmıştır. Bazı tahminlere göre Suriye nehir akışından yüzde 30 kaybetmiş, bazı tahminler göre ise de Suriye yüzde 50 kaybetmiştir. Bu belirsiz su akışından dolayı Suriye'de çiftçiler çok sayıda kuyu açmaktadırlar. Bu fazla pompalama da yer altı suyu seviyesinin düşmesine neden olmaktadır. Kuyuların açılması kuraklığa da beraberinde getirmektedir. Bu durumdan etkilenen Suriye'deki tahıl hasadı da 1/3 oranında düşmüştür. Bu oran 2001'de yedi milyon tonla doruk noktasına ulaştığından beri en büyük mahsul kaybıdır. (Brown, 2012, s. 63).

Bu durum Suriye'de alternatif çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Doğu Akdeniz bölgesinde deniz suyu ve atık suları arıtarak alternatif su kaynakları konusundaki teşebbüslerde 1990 yılından itibaren artış söz konusudur. Fakat bölge ülkelerine genel olarak bakıldığında arıtılmış atık su ve deniz suyu kullanımının yıllık toplam su kullanımı içerisinde önemli bir orana ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Bu oran 2000 yılında, İsrail'de yüzde 16, Libya'da yüzde 7, Kıbrıs'ta yüzde 6, Lübnan'da yüzde 5, Suriye'de yüzde 3 civarındadır (Yıldız, 2008, s. 206-207). Görüldüğü üzere ihtiyacı karşılamaktan çok uzaktır.

Suriye'de de ülkenin en önemli su kaynakları arasında yer alan Fırat ve Asi Nehirleri üzerinde çeşitli baraj projeleri hayata geçmeye başlamıştır. Suriye'nin kullanılabilir sularının yüzde 80'ini karşılayan Fırat Nehri merkezlidir (Kalaycı, 2013, s.59). 1968 yılında ülkenin en önemli Barajı olan Tabka Barajı inşa edilmiştir (Maden,2014c).

1990'ların başında Türkiye'den gelen sudaki azalmanın Tabka Barajındaki 10 türbinin 7'sinin işletmeye alınamamasına ve ülkede ciddi bir elektrik sıkıntısının yaşanmasına sebep olduğu ileri sürülmektedir. Suriye 1974 yılında, Fırat Nehri üzerinde Al-Thawrah Barajını inşa etmiştir (Yıldız, 2008, s. 243).

Suriye, 1961 yılından beri sulama amacıyla Asi Nehrini kullanmaktadır. Ghap Vadisinde Asi Nehri, tarım alanlarını sulamaktadır. Asi Nehri üzerinde bulunan Rustam (250 m^3) ve Hilfaya-Mehardeh (63 m^3) Barajları ile Humus ve Hama şehirlerinin elektriği sağlanmaktadır. Buna ek olarak nehrin akışını düzenlemek için Suriye, Ziezoun ve Kostoun adlı iki ilave Baraj (98 milyon m^3) yapmaktadır. Suriye'de 230 bin

hektarlık alanı Asi Nehri sulamaktadır. Suriye, Asi Nehri üzerinde Humus ve Hama arasında pompalama istasyonları ve sulama kanalları yapmıştır. Nehir üzerinde Suriye ayrıca Cısr el Sugur bentleri yapmıştır (Zehir, 2003, s. 98).

Asi Nehri havzası Suriye'de 1989 yılında 155.300 hektar alanı sularken, 2008 yılında 215.000 hektar alana ulaşmıştır. Sulama için Ghap Vadisinin yeraltı suyunu kullanan Suriye, Asi Nehri üzerinde 1937 yılında başlayan ve 1976 yılında tamamlanan Humus kenti yakınlarında tekrar inşa edilen Katina Barajı, 1960 yılında tamamlanan Rastan ve Mhardeh Barajları yer almaktadır. Bu üç Barajın toplam rezarvuar kapasitesi 495 milyon m^3'tür. Suriye sınırları içerisinde Asi Nehri havzasında 41 baraj yer almaktadır. 1950'lerde Suriye tarafından Ghab Vadisi projesi uygulamaya konmuştur. Taşkınlara maruz kalan bölgeyi 1954 yılında fazla suyu akıtmaya başlayan Suriye, projeyi 1968 yılında tamamlamıştır. Proje sonrasında 43.200 hektarlık bataklık alanı tarım alanına dönüşmüştür. 2002 yılında Zezun Barajının yıkılması ile 70 milyon m^3 su boşalmış ve çevrede büyük bir taşkın meydana gelmiştir. Bu taşkın sonrası Suriye'de köyler büyük zarar görmüştür (Tomambay, 1998, s. 116).

Suriye Asi Nehri üzerinde iki Baraj ve bir bent yapmıştır. Suriye Asi Nehri'ni sulama amacıyla yoğun bir şekilde kullanmaktadır. Suriye, ortalama yıllık akımı 1,2 milyar m^3 olan bu nehrin sularının yüzde 90'ını kullanmaktadır. Suriye kendi belirlediği politikalar neticesinde Asi Nehri üzerinde serbest tasarruf hakkını kullanarak 1994 tarihinde Lübnan ile yaptığı bir antlaşma ile Asi Nehrinin Lübnan Suriye sınırındaki 403 milyon m^3 olan su hacminin 80 milyon m^3'ünü (yüzde 20) Lübnan'a bırakmıştır. (Yıldız, 2008, s.178).

Golan Tepeleri, yıllık 2 milyar m^3 civarındaki su rezervidir. Bu miktarın 1,2 milyar m^3 yılda ortalama 70 gün süren yağışlardan, geri kalanı ise bölgede bir hayli fazla sayıda bulunan kaynak sularından ortaya çıkmaktadır. Suriye'nin toplam su rezervinin yüzde 14'ü anlamına gelen bu miktarın (2 milyar m^3) 500 milyon m^3'lük kısmını bölgeyi işgali altında bulunduran İsrail kullanırken kalan miktar Banyas, El-Dan, Hasbina ve Yermuk Nehirlerini beslemektedir (Dağ, 2013, s.33). Golan Tepeleri'nin işgalinin bir sebebi de Banyas suyunun kaynağına ulaşmaktır (Zehir, 2003, s. 117).

4.5.Arap Baharına Giden Süreçte Toplumsal Dönüşüm

Suriye'de şiddet ve istikrarsızlığın ana nedeni, siyasi kurumlardaki gelişimin

toplumda ki sosyal ve ekonomik değişimin gerisinde kalmasıdır. Bununla birlikte toplumsal değişim taleplerine şiddetle direnen devlet aygıtlarının bulunmasıdır (Şen, 2013, s.57). Suriye'de tek parti yönetimi çok baskın bir yol izlemiş ve ülkeyi kendilerine ait bir beyliğe dönüştürmüşlerdir. Bu kırılgan düzen içerideki ve dışarıdaki herkes için açıktı. Ülkedeki özenli güvenlik sistemi şu şekilde açıklanabilir: Rejimin vatandaşı kontrol etme yöntemi gizli polis, saklı hapishaneler, telefon dinlemeleri ve istihbarattır. İnsanlar bu sistemden korkmuşlardır (Sahner, 2014, 147-148).

Mart 2011'de BAAS'ın geleneksel destekçileri -işçiler ve köylüler- ilk kez rejime sırt çevirmişlerdir. Siyasi, ekonomik ve toplumsal reformlar talep etmek için sokaklara dökülmüşlerdir. Suriye'de uygulanan serbest piyasa yanlısı politikaların etkisidir. Aslında halkçı sosyal sözleşmeden vazgeçilmesi, rejim ile işçi ve köylüler arasındaki destek üssü arasındaki bağları zayıflatmıştır. Tarımın özelleştirilmesi ve uzun yıllar süren kuraklık, kırsal nüfusa dayanılmaz bir yük getirmiştir (Şen, 2013, s.67). 2011'de başlayan ayaklanmanın hatalı liberal ekonomi politikaları ile açıklamak mümkündür. Ancak aynı zamanda sınıfsal ve mezhepsel ayrımında göstergesidir. Örneğin kamulaştırmada en büyük mağdur şehirli Sünni elit iken, bu durumda en kazançlı kesim kırsaldaki topraksız azınlıklardır (İnanç, 2016, s. 81).

Rejimin sadece Nusayrilerden oluştuğunu söylemek yetersiz olur. Yönetimin tepesinde küçük Nusayri grup olsa da rejim çok daha geniş bir toplumsal tabana dayanmaktadır. Ülkedeki diğer azınlıklar, birtakım Sünni gruplar, özellikle Halep ve Şam'daki zengin tacir kesiminden oluşmaktadır. Nusayri kesim ile zengin tacir sınıfı ittifak rejimin devamının önemli unsurlarındandır. Beşar Esad'ın Sünni Müslüman Esma Esad ile evlenmesi rejimin bu ittifaka verdiği önemi göstermektedir.

Bu nokta yönetimdeki bozulmaları tespit edebilmek için Hafız Esad dönemi uygulamalara bakmak gerekir. O dönem rejimin tutunmasının sebeplerinden biri kırsalın kalkındırılmasıdır. Hafız Esad döneminde gerçekleştirilen toprak reformu, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliği gibi politikalar sayesinde kırsal görece ilerlemiştir. Örneğin kırsalda 1963'te elektrik kullanımı yüzde 2'den 1992 yılında yüzde 95'e çıkmıştır (Şen, 2013, s.61).

4.6.İklim Değişimi ve Kuraklık

Son dönemde yaşanan önemli çevresel ve iklimsel değişmeler Beşar Esad'ın yetersiz ve elverişsiz yönetimi ile birleşince ülkedeki muhalefet hareketlerinin

derinleşmesine katkı sağlamıştır (Femia,vd., 2014, s.73). Güneyde tarım şehri olan Dera'nın kuraklıktan doğrudan etkilenmiş olması, devlet yatırımlarının yetersizliği, yolsuzluklar, kaynakların yanlış ve kötü kullanılması işsizliği ve yoksulluğu arttırmıştır (Gelvin, 2015, s. 127).

Yabancı Ülkeler Afet Yardım Bürosu ve Afetlerin Epidemolojisi Üzerine Araştırma Merkezi (OFDA/CRED) verilerine göre 1900 ile 2013 yıllar arası yaşanan kuraklıklardan Suriye halkının yaklaşık yüzde 79'u etkilendi ama bunların büyük bir kısmını 2008'de yaşanan kuraklıktan etkilenenler oluşturmaktadır. Ülkenin neredeyse beşte dördünü etkileyen bu durum adeta olacakların habercisi olarak yorumlamak mümkündür.

Birleşik Devletler Tarım Bakanlığı (USDA) verilerine göre, Suriye'de aşırı kuraklık 2007'den 2008'e yüzde 97,1 bitki örtüsüne zarar vermiştir. BM ve Kızılhaç'ın 2009 raporlarına göre 800 binin üzerinde Suriyeli kuraklık yüzünden geçim kaynaklarını kaybetmişlerdir. New York Times'a göre, Ekim 2010'da 50 bin aile o yıl içerisinde göç etmişlerdir. Bu duruma 2003'ten bu yana Irak'tan göç eden göçmenlerin Suriye'deki varlığı da eklenince, Suriye şehirleri bu büyük göç dalgalarıyla baş etmek zorunda kalmışlardır. Böylece önceki bölümlerde de bahsedilen gecekondulaşma ve barınma krizini katlanarak arttırmıştır.

2007 ile 2012 yılları arasındaki uzun dönem kuraklık ürün yokluğu ve hayvan mevcudiyetinin yok olması, Haseke gibi Suriye'nin kuzeydoğu bölgelerini özellikle etkilemiştir. Büyüme Analizi ve Gözden Geçirme (GAR)'nin 2011'deki özel bir çalışmaya göre çoğu kırılgan Suriyeli tarım sektöründe çalışan guruplar özellikle kuzeydoğu bölgesi Haseke – ve tabi güney bölgeler de dâhil- halkın neredeyse yüzde 75'i toplam ürün kaybından kaynaklanan zarara maruz kalmıştır. Kuzeydeki sığır tüccarlarının toplam hayvanlarının neredeyse yüzde 85'i telef olmuştur. 1.3 milyon insan bu durumdan etkilenmiştir. BM'nin 2011 tahminlerine göre, iki ile üç milyon arası insan yoksullaşmıştır. Bu rakamda Suriye nüfusunun yaklaşık yüzde dokuz ile on üçüne tekabül etmektedir (Femia, vd., 2014, s. 74). Bu durum da kırsaldan kente göçe katkı sağlayacaktır. Nitekim Ocak 2011'de kırsaldan Halep'e 200 bin kişi göç etmiştir.

Tarıma bağlı topluluklar arasındaki kayda değer hoşnutsuzluk, Suriye'deki sosyal ve ekonomik huzursuzluğun araştırılmamış unsurlarındandır (Femia, vd., 2014, s.78). Kuraklık dolayısıyla meydana gelen kırsal kentsel nüfus hareketinin Suriye'nin ekonomik sıkıntı yaşayan şehirlerinde ciddi derecede gerginlik yarattığına işaret etmektedir -ki bu şehirler kendi su altı yapıları eksik olan şehirlerdir-. Suriye'deki tarım

alanlarının ve meraların çöküşünün nedenleri: Değişkenlerin karmaşık etkileşimi, iklim değişimi ve doğal kaynakların yanlış yönetilmesi ve demografik dinamiklerdir. (Femia, vd., 2014, s. 76). Bu durumda önceki bölümlerde değinilen Arap Baharı'nın nedenleri ile aynı doğrultudadır.

Esad dönemi toprağın çölleşmesi ile ürün popülasyonu karışmış ve önceki yılları verimli toprakları toza dönmüştür. Çiftçiler ve hayvan tüccarları açlıktan ölmek veya göç etmek durumunda kalmıştır. Bu durumda kırsaldan kente muazzam göç olmuştur. Ekonomik zorluklar halkı zorlamıştır. Sadece kıt olan istihdam değil su kaynaklarına erişimde büyük sorun olmuştur. Kişi başına düşen su kullanımında ciddi bozulmalar yaşanmış sonuç olarak kentsel alt yapı çökmüştür. Suriye'deki muhalefet hareketlerinde kırsal kesimin rolü diğer Arap Baharı yaşayan ülkelere göre daha belirgindir. Aslında bir tarım şehri olan Dera –ki bu şehir beş yıl boyunca kuraklık ve su sıkıntısı yaşamıştır- Beşar Esad yönetimine karşı odak gösterilerin başladığı şehirdir (Femia, vd., 2014, s. 79).

Kuraklığın etkisi, zayıf yönetim karakteristikleşmiş yanlış yönetim ve Suriye doğal kaynaklarının ihmal edilmesi su kıtlığına ve toprağın çölleşmesine neden olmuştur. Esad yönetimi, su kaynaklarını buğday ve pamuk üretimi için kullanmaktaydı. Etkin sulama sistemleri bulunmadığından harcanan suyun yüzde 60'ı boşuna harcanmaktaydı. Hem iklimin hem de insanların sebep olduğu su kıtlığı çiftçileri yer altı sularını kullanmak durumunda bırakmıştır. Suriye ulusal tarım merkezinin raporuna göre, 1999'da 135 bin kuyu açılmış iken 2007'de bu rakam 213 binden fazla kuyu açılmıştır. Böylelikle yer altı sularının kalitesi düşmüş ve akifer stokları gerilemiştir. Sonuç olarak, özellikle iklim değişimi nedeniyle uzayan kurak dönemler Suriye'de hükümet ve halk arasında ilişkilerin gerilmesi ve karşı hareketlerin ortaya çıkması, bu sürecin emareleri olarak görülür 2007-2012 yılları arası yaşanan uzun dönemli kuraklık, tarih boyunca verimli hilal olarak tanımlanan bu bölgede yaşanan en ağır kuraklıklardan biri olmuştur. Bu kuraklık sonucu özellikle Suriye'de büyük oranda mahsul kaybı yaşanmıştır. Uzun ve kısa vadeli sosyal, ekonomik, politik ve dini nedenlerin tetiklediği olaylar zincirinde iklim değişiminin de rolü olduğu düşünülmektedir (Maden, 2013b, s.92).

4.7.İsyancıların Yapısı ve Suriye Hükümetinin Olaylara Yaklaşımı: Arap Baharı'nın Gelişimi

Mchugo (2015) *Syria From the Great War to Civil War* başlıklı eserine, Thucydides'in *The History of The Peloponnesian War* adlı eserinden muhteşem bir alıntıyla başlıyor. "Sizler ve bizler –pratik adamlar olarak- biliyoruz ki adalet sorunu yalnızca güç bakımından eşit olan iki taraf için ortaya çıkar ve güçlüler her şeyi yapabilirler ve zayıflar onlar yüzünden acı çekerler." Suriye'de 2011 yılından bu yana yaşananlar da en iyi bu şekilde ifade edilirdi.

2010 yılı itibariyle yaşanan olaylara değinmek gerekirse, Arap Baharı 2010 yılında Tunus'ta başlamıştır. 2011 Arap Baharı Suriye'ye sıçradı ve rejim protestolara şiddetle karşılık vermiştir. Muhalifler Suriye Ulusal Konseyi'ni oluşturdular. Suriye'nin Arap Ligi (AL) üyeliği askıya alınmıştır. 2012'de Suriye'deki çatışmalar iç savaşa dönüştü ve ülke parçalara ayrılmıştır. Humus, Halep ve Şam'ın kenar mahallelerinde çok şiddetli savaşlar yaşandı. 2013 Suriye'nin doğusunun büyük bir kısmı hükümet denetiminde çıkmıştır. Şam'ın kenar mahallelerine kimyasal saldırılar yapılmıştır. 2014 Kobane kuşatılmıştır. Bu süreçte ortaya çıkan IŞİD buldozer gibi sınırın üzerinden geçerek, Suriye ile Irak topraklarında (sınırında) halifelik ilan etmiştir (Mchugo, 2014, s. 19).

Suriye'deki ayaklanmada Mısır'ın aksine şehir merkezinde değil taşrada ortaya çıkmıştır. Bu durumu rejim bu ülkede, başkentte çok baskıcı olduğu için bu şekilde meydana geldiğini öne sürmek basit bir ifade olur. Suriye'de olaylar Mısır'da meydana geldiği gibi titizlikle hazırlanmaktan ziyade, kendiliğinden meydana gelmiştir. Elbette Suriye halkının da tıpkı Mısır halkının olduğu gibi talepleri vardı. Suriye'de devrim 2011 yılında 15 Martta Beşar Esad karşıtı gösteriler düzenlenmesi ile başlamıştır. Protestocuların talepleri, hükümetin fes edilmesi ve siyasi suçluların bir an önce serbest bırakılmasıydı. Olaylarda 200 ile 350 arası gösterici öldürüldü. Hükümet güçleri tarafından ve dört gün sonra ortalık cehenneme dönmüştür (Gelvin, 2015, s. 127).

2011 yılının mart ayının ilk haftasında okul çağındaki on öğrencinin -yaşları ya on beş ya da on beşin altında- duvarlara 'kahrolsun rejim' yazdıkları için tutuklanmış ve işkence görmüşlerdir. İki hafta boyunca öğrencilerin aileleri çocuklarının salıverilmesi için uğraşmış ve sokaklara dökülmüştürler. Hükümet güçlerinin onlara ateş açması ve birkaç kişinin ölmesi üzerine olaylar büyümüştür. Sonraki haftalarda yapılan gösterile yirmi bin kişi katılmıştır. Yönetim karşıtı sloganlar atılmış ve hükümet binalarına saldırılıştır.

Hükümet göstericilerin protestolarında ciddi olduklarını anlamış ve bölgeye ivedilikle bir delegasyon göndermiştir. Bu delegasyonla yapılan görüşmelerde, çocukların işkence görmesi, ailelerinin öldürülmesinden politik ve ekonomik taleplere kadar çok geniş talepler listesinin gerçekleştirileceğine ve bir an önce harekete geçileceğine söz verilmiş; ama maalesef kısa bir süre sonra hükümet güçleri on beş işçiyi yerel bir camide öldürmüştür. Bu delegasyon, kalkışmayı etkisiz hale getirememiş ve tansiyonu düşürememiştir (Gelvin, 2015, s.128).

Daha sonra ayaklanmalar Banyas, Lazkiye, Hama, Deynizor ve Humus'a sıçramıştır. Rejimin baskıdan yana takındığı tavır ile olaylar iç savaş haline gelmiştir. (Şen, 2013, s.59). Bu noktada rejimin olaylara yaklaşımını anlamlandırabilmek için Beşar Esad'ın 30 Martta yaptığı konuşmayı iyi analiz etmek gerekir. David W. Lesch 'Anatomy of an Uprising: Bashar al-Assad's Fateful Choices That Launched a Civil War' başlıklı çalışmasında Esad'ın 30 Mart 2011 tarihli ulusa sesleniş konuşmasının ilk adresinin mart ayının ortalarında Dera kentinde başlayarak, şiddetlenerek artan protestolar olduğu ve bunun modern Suriye tarihinin bir dönüm noktası olduğunu düşünmektedir. Ülke iki hafta içerisinde yönetimi destekleyenler ve yönetime karşı çıkanlara bölünmüş durumdadır. Dera şehrinde okul çağındaki çocukların duvarlara yönetim karşıtı yazılar yazdıkları için hükümet güçleri tarafından tutuklandığı ve işkence gördüklerinin protestocuları ve hükümet güçlerini karşı karşıya getirdiğini ve bu durumun söndürülmesi güç bir ateş olarak Suriye'nin diğer şehirlerine de yayıldığını vurgulamıştır. Beşar Esad'ın konuşması ulusal meclisin savunulduğu, protestocuların taleplerinden çok az bahsedildiği bunu aksine daha çok muhalif bir konuşmanın yapıldığı protestocuları terörist ve silahlı grupların desteklediğini, amaçlarının da Suriye'nin bölgedeki ve uluslararası boyuttaki dış düşmanlarının ülkelerini bölmek olduğu üzerine bir konuşma yapmıştır. Beşar Esad'ın aslında olayların bu kadar hızlı yayılmasına çok şaşırdığını 'Sözde Arap Baharının' ülkesinin tüm bunların dışında güvenli olduğunu düşündüğünden bahsedilmiştir. Ayrıca Beşar Esad'ın olaylara bu kadar şiddetle karşılık vermesinin bir sebebinin kendisinin rejimin diğer üyeleri arasında 'naif' olarak değerlendirildiği algısını değiştirmek yatmaktadır.

Suriye yönetimi, olayların başından beri ülke dışından gelen radikal cihatçı grupların ülkedeki şiddet olaylarının tırmanmasında doğrudan etkili olduklarını iddia ederken uluslararası kamuoyu ve muhalif guruplar radikal İslamcı grupların varlığını ve faaliyetlerini uzun süre kabul etmekte istekli görünmemiştir. Muhaliflere göre ülkedeki ayaklanma, azınlık diktatörlüğüne karşı bir demokrasi mücadelesi ve devrimci

bir hareketti. Ayaklanmaya kırsalda ve orta büyüklükteki kentlerde yaşayan yoksul Sünniler arasından katılım yoğun olmasına rağmen büyük kentlerdeki orta sınıf Sünnilerin büyük ölçüde ayaklanmaya uzak kalması, olayları ülkedeki Nusayri yönetime karşı topyekûn bir Sünni ayaklanması olarak nitelendirmeyi zorlaştırmaktaydı. Ülkedeki dini azınlıklar da ayaklanma boyunca muhalefete karşı Suriye yönetiminin yanında kalmayı tercih etmişlerdir (Yıldırım & Atlıoğlu, 2014, s. 58).

Beşar Esad, bu protestolar karşısında ilk olarak Sünni Müslümanlar ve Kürtler gibi belirli toplumsal gruplara ödünler vermiştir. Bununla birlikte mart ayında zorunlu askerlik hizmetini 21 aydan 18 aya indirmiş, Dera kentindeki tutuklu 15 genci serbest bırakmış, Dera valisini görevden almış, basına daha fazla özgürlük, yolsuzluklarla mücadele ve yeni istihdam alanları oluşturulması tasarılarını duyurmuş, memur maaşlarını arttırmış, siyasi tutukluları serbest bırakmıştır. 1963 yılından beri yürürlükte olan olağan üstü hal kaldırılmıştır. Yine de halk bu ödünlerden tatmin olmamış, protestolar isyana dönüşmüştür (Glass, 2016, s.2).

Durumu Suriyeli muhalifler açısından değerlendirdiğimizde, Dera kentinde yaşananların böyle bir etki oluşturmasının sebebi çocukları hakkında bilgi almak isteyen ailelerle hükümet güçlerinin dalga geçmesiydi. Bu durum onların sokağa çıkmaya kışkırtmıştır. Suriye halkı ülkede uzun yıllardır devam eden olağan üstü hal yönetiminden dolayı sokağa dökülmeye ve gösteri yapmaya alışık değildir. Üstelik birçok Suriyeli de BAAS Partisi üyesi ve rejimin yeni reformist politikalarında umutludur. Bu bakımdan gösteriler birçok insan için sürpriz olmuştur. Suriyeliler korkularını gizlice sineye çekmeye alışık; dile getirmekten çekinen bir toplumdurlar. Suriye'nin etrafı asayiş ve güvenlik duvarı ile çevrilmiş bir ülkedir ve sanki güvenlik ancak özgürlükler ile takas edildiğinde sağlanabilir. Protestocular arasında mezhepçiliğin ve şovenistliğin artması, bu durum ile mücadele etmeye çalışan kişilere yöneltilen tehditler ve kendilerine ihanetle suçlanmışlardır. Devlet tüm protestocuları beşinci kolcular, selefiler, teröristler olarak göstermiştir. Komplo teorileriyle halk korkutulmaktadır. Bu durum yine de Suriye adına umutlu bir süreçtir çünkü 50 yıl sıkıyönetim ve olağanüstü hal yaşamış olan ülke ilk defa seferberdir. Bu durumda genç kadınların ve genç erkekleri etkisi çok büyüktür. Ülkede gençler bencil olmak ve batının cezbedici çağrılarından başka hiçbir şeye ilgi göstermemekle eleştirilirler ama yaşananlar, bize bunun tersini kanıtlamaktadır (Gelvin, 2015, s. 126).

Suriye'de hala muhalefetin laik kesimi olan Ulusal Koordinasyon Konseyi (UKK), Müslüman Kardeşler Örgütü'nün hâkim olduğu Suriye Ulusal Konseyi (SUK)

ve silahlı direnişi sürdüren Özgür Suriye ordusu (ÖSO) BAAS rejimine karşı mücadele içerisindedir. UKK ise silahlı çözümlere şiddetle karsı çıkmakta ve bunun yerine rejimle bir bağlantı kurarak diplomatik ve siyasi bir çözümü tercih etmektedir ve fakat ana ve en güçlü muhalif grubu oluşturan SUK, ÖSO ile birlikte BAAS rejimini devirmek istemektedir. Beşar Esad yönetimi ise ülkede var olan katı BAAS idari şekil ve yapısında reform yapacaklarını beyan etmektedirler. 40 yıldan beri süre gelen olağanüstü hali kaldırmış, vatandaşlık hakları ve kimlikleri bulunmayan unsurlara haklarını iade etmiş ve diğer reformları gerçekleştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Yine de Beşar Esad yönetiminin gerekli reformları yapmakta ve ülkeyi normalleştirme sürecine götürmekte temkinli davranmaktadır. Ve bu durum Suriye'deki yönetimin bir an önce gerçek reformları hayata geçirmediği için istikrarsızlık ortamını geliştirmiştir (Demir, 2012, s.568).

Bu muhalif yapıların yanı sıra IŞİD de savaşı etkilemiştir. El Kaide bağlantılı Nusra cephesi ve sonrası Nusra cephesinden ayrılarak ayrı bir örgüt haline gelen IŞİD mezhepçi söylemle Sünni kitleleri mobilize yoluna gitmiştir. İran destekli ve Lübnan merkezli Hizbullah örgütü de rejimin yanında savaşa girmesi savaşta mezhepsel boyutun önünü açmıştır. Böylelikle 2011'deki kitlenin asıl amacından uzaklaşıldığı söylenebilir (İnanç, 2016, s. 81).

Örgütün yapısı ve işleyişine değinmek gerekirse, IŞİD'in, Ocak 2015'ten 2016 yılının başına kadar Irak ve Suriye'de ele geçirdiği toprakların yüzde 12'sini kaybettiği belirtildi. Suriye'de İŞİD'e karşı savaşanlar arasında RF'nin hava desteği verdiği Suriye ordusu, ABD öncülüğünde koalisyonun desteklediği YPG ve diğer muhalif gruplar bulunmaktadır. (BBC TÜRKÇE, 2016)

Arap Baharı bize önceki yıllara nazaran daha kaotik ve çatışmacı bir coğrafyayı miras bırakmaktadır. Özellikle hareketin varisleri konumunda, Mısır ve Suriye'de durum gittikçe kötüleşmektedir. Bu duruma bir de mülteci krizi eklenince Arap Baharı küresel bir sorun haline gelmiştir. Ayrıca Arap Baharı özellikle Suriye'de devletlerin güç mücadelesi/gösterisi haline gelmiştir. Bu minvalde iyimser olmak oldukça güçtür (Güzelipek, 2016, s.19).

Devrim Suriye'ye geldiğinde, gelişimi durmuş ve gerilemeye geçmiştir. Yönetim değişmemiş, aksine halkına savaş açmıştır. Suriye'de meydana gelen bu gelişmeler enteresan bir şekilde demokratikleşmeye adım atmış olan Mısır, Tunus, Yemen ve Libya'da da bir gerileme dönemi başlatmıştır. Arap Baharı devrim niteliğini Suriye'de kaybetmiştir ve bunula birlikte şiddet yönetimi darbe, iç savaş ve teröre yol

açmıştır (Koraltan, 2016, s.30) Arap Baharı Suriye'de nitelik değiştirmiştir. Arap Baharı sonrası diktatör yönetimlerden kurtulan elit kesim yönetici pozisyonunu korumuştur oysa devrim sonrası sadece yönetici değil, yönetim kadrosu hatta yönetim şekli değişmelidir (Doster, 2013, s.183). Sonuç olarak, Suriye'de Arap Baharı bir insanlık dramına dönüşmüş ve yönetim değişmemiştir (Toman &Akman, 2014, s.313).

Glass (2016) Suriye'de çok fazla muhalefet lideri olduğunu, yüzlerce askeri grup olduğunu, çeşitli devletler -Amerika, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Katar- muhaliflere destek vermektedir. Rejimin ise, neredeyse 50 yıldır ülkeyi kontrol ettiğini isyancıların yönetim konusunda deneyimleri olmadığını belirtmiştir.

Suriye'de ki çatışmaların sebebi iç politika (yerleşmiş yolsuzluk, nepotizm, 42 yıldır süren Esad ailesinin baskıcı yönetimi), bölgesel ve uluslararası boyutları çoğaltmıştır. Diğer Arap Baharının yaşandığı ülkelerden daha fazla aktör ortaya çıkmıştır. Bölge Suudi Arabistan ile İran arasında mücadele alanına dönüşmüştür. Dinsel ayrılma yaşanmıştır. Suudiler ve onların müttefikleri Lübnan ve diğer komşu ülkeler sürece dâhil olmuşlardır. İsrail Hizbullah ile çatışarak, Tahran yönetimine dolaylı olarak mesaj vermiştir. Türkiye, Suriyelilere bir ev ve güvenli bölge sağlamıştır. Katarın da tüm çatışmalar boyunca tüm olaylarda etkisi vardır (Hashemi & Postel, 2013, s.6).

Çatışmalar, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni (BMGK) de ikiye bölmüştür. Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Fransa bir tarafta; Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti diğer bir tarafta yer almıştır. BMGK'nin geçici üyeleri de bu iki taraf arasında bölünmüştür. 2012 yılında da BM'nin yaptığı Cenova Görüşmeleri gerçekleşmiştir. Çatışmaların sonlanması için ilk somut adım küresel işbirliği ile 2013 yılının mayıs ayında ortaya çıkmıştır. Bu işbirliği, Amerika Bileşik Devletleri (ABD) ve Rusya Federasyonu (RF) sponsorluğunda yapılmıştır.

Rusya Federasyonu ve Çin Suriye'deki çıkarlarını korumak için Esad rejimini desteklemektedir. Bu durumun en önemli kanıtı Ekim 2011 ve Şubat 2012 tarihlerinde iki adet BM Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin uçuşa yasak bölge çağrısının RF ve Çin tarafından veto edilmesidir. (Demir, 2012, s.569) Hem Rusya Federasyonu'nun hem de Çin Halk Cumhuriyeti'nin Suriye'de çok köklü yatırımları mevcuttur ve bu devletler batının Suriye konusunda nihai karar verici olamayacaklarını, kuralları yeniden yazıp uluslararası normları belirleyemeyecekleri mesajını vermektedirler. Carnegie Uluslararası Barışa Destek Kurumu Moskova merkezi direktörü Trenin'e göre "Suriye ile Rusya Soğuk Savaş Dönemi'den beri müttefiktir."(Hashemi& Postel, 2013, 7-8).

Suriye rejimlerinin ABD karşıtı niteliği, Batının muhalifleri desteklemesine neden olmuştur. ABD, İngiltere, Fransa, Almanya bunu açıkça kabul etmeseler de Suriye muhalefetinin silahlandırılması yoluyla rejimin değiştirilmesi konusunda ısrar etmektedirler. Kasım 2012'de yapılan ABD seçimleri sonrası, ABD'nin Suriye'ye yönelik daha aktif bir tutum izlemesi öngörülmektedir. Diğer yandan, Suriyeli muhalif gruplar içinde artan radikal unsurların varlığı Batıyı tedirgin ettiğinden, Kasım 2012'de Katar'da yapılan muhalif toplantıda grubun yönetimi değiştirilmiştir (Demir, 2012, s.569).

İran ise çatışmalar boyunca uluslararası desteğini sürdürdüğü gibi ekonomik ve teknik destekte sağlamıştır. 2012 yılı İran ile Suriye arasında (elektrik, sağlık ve su konusunda) enerji bakanı ve Suriye Elektrik bakanının imzaladığı mutabakat anlaşması ile İran, Suriye'ye elektrik sağlayacak, aktarım ve dağıtım ekipmanları ithal edecek, elektrik santrali ve otomatik uzaktan kumanda okuma sistemi kurmayı planlamıştır. Ayrıca Suriye'de zarar gören elektrik şebekeleri onarılacaktır. Diğer önemli anlaşma ise atık suyu arıtma tesislerinin kurulması ve Suriye'de su kaynaklarının yönetiminin planlanmasıdır (Maden, 2012b, 93).

4.8. 2015'e Kadar Yaşanan Çatışmalar ve Suriye'ye Etkileri

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) verilerine göre, çatışmaların Suriye'deki korkunç etkisi; ekonomik piyasaların çökmesi, para biriminin değer kaybetmesi, yağma ve yıkımdır. Nakit eksikliği ve işsizlik Suriye'de 6,5 milyon insanı yerinden etmiştir. (Bu rakam Nüfusun yaklaşık yüzde 45'idir.) Bunun sonucunda nüfusun yüzde 85,2'si 2015 yılı sonunda yoksulluk batağına saplanmıştır. İşçi sınıfının yüzde 50'si işsiz kalmıştır. Asıl korkunç olan Suriye'deki nüfusun yaklaşık tahmini yüzde 11,5'i 2015 yılının sonuna gelindiğinde çatışmalar sonucunda yaralanmış ya da öldürülmüştür. Bu insanlık felaketi ortalama yaşam süresinde dramatik bir düşüş yaratmıştır. 2010 yılında ortalama yaşam süresi tahmini 70,5 iken; 2015 yılına gelindiğinde bu rakam 55,4'e düşmüştür. İnsani yardıma ihtiyaç artmıştır. En az 13,6 milyon Suriyelinin insani yardıma ihtiyacı vardır. (Prashad, 2016, s. 110).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) verilerine göre; 2015 yılının sonuna gelindiğinde, nüfusun yaklaşık yüzde 45'i yerinden edilmiş durumdadır. Bu kişiler, ülke içerisinde daha güvenli bir yere geçmişler ya da daha iyi koşullarda başka yerlere yerleşmişlerdir. Politik Araştırmalar Merkezi'nin Suriye

hakkında yapılan dağılma ile yüzleşme raporlarında 2014 yılı ile 2015 yılı verileri karşılaştırıldığında 2014 yılında yoksulluk oranı yüzde 83,5 iken; 2015 yılının sonuna gelindiğinde bu oran yüzde 85,2'ye ulaşmıştır. Yüzlerce hasta hane ve okul yıkılmıştır; birçok okul sadece kısmi olarak hizmet vermekte ve genellikle kalabalıklar ve sığınak olarak kullanılmaktadır. Elektrik verilememekte ve suya erişim sağlanamamaktadır. Ana yollar tahrip edildiğinden ulaşım imkânsız durumdadır. Kriz boyunca, ulusal ve yerel planlama, geliştirme ve ulaşım gibi temel hizmetleri alt yapının tahrip edilmesi ile ciddi şekilde zayıflamıştır. Ülkenin güvenliksiz kesimlerinde, işsizlik hizmetler ve alt yapı yetersizliği Suriye'de yaşayan ve çalışanların durumunu sarsmıştır ve onların kırılganlığını arttırmış ve krizle başa çıkma ihtimallerini baltalamıştır. Tüm bu kayıplar insanların yerinden edilmesine yol açmıştır.

İnsani gelişmişlik perspektifinden çatışmalar felaket getirmiştir. Ekonomik, sosyal ve insani kaynaklar önemli ölçüde azalmıştır. Şimdiki nesil ve gelecek nesiller için geri kalmışlığı ve derin yoksulluğu ortaya çıkarmıştır. Milenyum gelişmişlik hedefleri (yoksulluğun azalması, ilköğretim eğitimi, ortaöğretimdeki cinsiyet eşitliği, bebek ölüm oranlarındaki azalış ve sağlık hizmetlerine erişimdeki artış) başarı yolunda olmasına rağmen 2011 yılından başlayarak tahmini çatışmaların ilk dört yılında İnsani Gelişmişlik İndeksi'nde (HDI) 187 ülke arasında 113'ncülükten 187'nciliğe gerilemiştir. Bu durum ülkenin çatışmaların başladığı tarihten itibaren tahmini 35 yıl geriye gittiğini göstermektedir. İnsani gelişmişlik indeksi 2010 yılında 0,631 iken; 2015 yılı sonuna gelindiğinde 0,443'e düşmüştür ve Suriye'nin az gelişmiş ülkeler gurubuna girmesine neden olmuştur. Krizde GSMH yaklaşık 163,3 milyar dolar azalmıştır. Ülkede kişi başına düşen gelir 2014 yılı itibariyle 1821 Amerikan Dolardır. Eğitim sektörü çok büyük zorluklarla karşı karşıyadır. 2015-2016 eğitim yılı döneminde okul çağındaki çocukların yüzde 45,2'si okula gidememektedir. Sağlık indeksi yüzde 30 azalmıştır. 2010 yılı ile karşılaştırıldığında 195 ülke içerisinde 106'ncı sırada iken 174'üncü sıraya gerilemiştir (sy.undp.org).

Asıl korkunç olan bölgedeki su arzı hizmetlerinin sürdürülebilirliği tehdidi çatışmaları şiddetlendirecektir. Suriye'de su kaynakları ortalama yüzde 70 oranında azalmıştır. Çatışmalar başladığından beri hizmetlerin bozulmasından dolayı bu düşüş devam etmektedir. Fırat nehri istikrarsız olmaya başlamıştır. Su seviyesi düşmüş, Halep'teki su boruları tahrip edilmiştir. Bu su yokluğunda Suriye'de su yakıt bidonları ile işlenmemiş yüzey su kaynaklarından karşılanmaktadır/kullanılmaktadır. Ürdün ve Lübnan'da 1,5 milyonun üzerinde kayıtlı Suriyeli vatandaş bulunmaktadır.

Ayrıca Al Jazeera Türk'ün BM (2013) verilerine dayandırdığı haberine göre; 10 milyon Suriyeli acil yardıma muhtaç durumdadır. 242 bin kişi kuşatma altında, 3 milyondan fazla insan ise ulaşılması zor yerlerde yaşamaya mahkûm edilmiştir. Son iki yılda bazı yerlerde ekmek fiyatları yüzde 500 artmıştır. Ülkenin yarısında temiz su kaynağına ulaşmak imkânsızdır. Ülkenin birçok yerinde bir litre suyun fiyatı 20 dolara satıldığı görülmektedir (Al Jazeera Türk, 2014).

Suriye'de iç savaş boyunca su ve toprak kaynaklarının mevcudiyeti ve kullanımları da zarar görmüştür. Günümüzde hem yaşanan kurak dönem hem de çatışmaların kaynakların kullanımını etkilemesi nedeniyle, Suriye'de su güvenliği sorunu yaşanmaktadır. Hem rejim hem de ülke içindeki diğer devlet olmayan aktörler su kaynaklarını bir silah olarak kullanarak savaşta üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Savaşın başlaması ile birlikte, çatışmalarda özellikle suya erişimi sağlayan boru hatları ve pompa istasyonları zarar görmüştür. Suriye'de 2012 yılı Eylül ayında çatışma sürecinde Halep içme suyu ana boru hattı zarar görmüş ve Halep'te yaşayan insanlar uzun süre suya erişim konusunda sorun yaşamıştır. Mayıs 2014'te ise Suriye ordusuna ait uçaklar Halep içme suyu ana arterlerine doğrudan saldırı gerçekleştirmiştir. Suriye'deki en büyük şehir olan Halep'te boruların patlaması nedeniyle taşkın meydana gelmiş sonrasında ise şehir susuz kalmıştır (AljazeeraTürk, 2014).

Bununla birlikte IŞİD, Fırat ve Dicle Havza sularına Irak ve Suriye sınırı içerisinde müdahale etmektedir. IŞİD, Kasım 2012'den itibaren Suriye'de Tişrin ve Tabka Barajlarını ele geçirerek su kaynaklarını bir silah olarak kullanmaya başlamıştır. Barajlar enerji üretimi ve sulama amacıyla inşa edilmiştir. Halep'in su ihtiyacını da karşılayan bu iki baraj ile binlerce hektarlık alan sulanmaktadır. Bu barajların IŞİD'in kontrolü altında işletilmesi, Halep'in, tarım, içme ve elektrik ihtiyacının karşılanmasını olumsuz etkilemektedir. Mayıs 2014'te IŞİD müdahalesi nedeniyle Esad Gölü su seviyesi düşmüştür. (Maden, 2014d) IŞİD, Suriye sınırları içerisinde, Fırat Nehri üzerinde bulunan Al-Raqqa Barajı'nı kontrol etmektedir. En az petrol kadar önemli bir kaynak olan Fırat-Dicle sularının Suriye ve Irak'ta büyük bir kısmı IŞİD tarafından kontrol edilmektedir. Bu durum IŞİD'e stratejik üstünlük sağlamaktadır. Bu durum Suriye'nin güneyinin su yokluğu sorunu ile yüz yüze getirecektir. Su yokluğu da tarım ve enerji üretimini olumsuz etkileyecektir. Susuzluk sonucu bölgede yaşayan insanların göç etmesi, toplumsal huzursuzluk ve çatışmaya neden olacaktır. Bu durum için çözüm geleneksel olmayan su kaynaklarını desalinasyon değerlendirmek üzere çalışmalar yapmaktır (Maden, 2014c).

Stratejik Öngörü Grubu (SFG) 18-19 Mart 2015'te tehlikeli sular üzerine yaptığı konferansta sunduğu 'Su ve Şiddet' ile 'Su-Tehlikede: Orta Doğu'da Hayatta Kalma Krizi' raporları gri bir tablo ortaya koymuştur. Özetle şimdiye kadar devletlerarası gerilim ve çatışmaların altında su varken son yıllarda bu soruna bir boyut daha eklendi: IŞİD gibi devlet dışı aktörler suyu silah olarak kullanmaya başladı. Yeni durumda tablo şu şekilde: Suriye'de su kanallarının kesilmesi, suyun siyasi amaçla yönlendirilmesi, kaynakların kirletilmesi, elektrik kesintilerine bağlı olarak arıtma ve pompalama tesislerinin çalışmaması gibi onlarca sorun milyonları etkilemiş ve bu durum göçlere yol açmıştır.

2011'den beri Suriye'de hem hükümet hem de muhalefetin saldırıları ile su alt yapısı önemli ölçüde zarar görmüştür. Bu sebeple Mayıs 2014'te, Halep'in yarısı susuz kalmıştır. Alt yapının çökertilmesine ilaveten Suriye'de su altyapısının yüzde 35'i devre dışı kalmıştır. IŞİD'in kısmen kontrol ettiği Deyr el Zor'da su şebekesinin yüzde 90'ı çalışmamaktadır. IŞİD'in merkez haline getirdiği Rakka'da da benzer sorunlar yaşanmıştır.

IŞİD, su ve elektriği de halklara boyun eğdirme aracı olarak kullanıyordu. Suriye'de Tabka ve Tişrin Barajını ele geçiren IŞİD vanaları kapatarak ya da kapakları açıp taşkınlara sebep olarak suyu silaha dönüştürdü. IŞİD, Suriye'de su arıtma tesislerinden ele geçirdiği klor gazını hükümet güçlerine karşı silah olarak kullanıyordu. IŞİD'in Suriye'de Tabka barajındaki sorumsuz tasarruflarına bağlı olarak 2014'te Esad gölünün su seviyesi ciddi şekilde düşünce Rakka ve Halep civarında beş milyon insan bundan etkilendi. Örgüt su seviyesinin düşüşünden Türkiye'yi sorumlu tutunca dış işleri Fırat suyunu kesmediklerini açıklamak zorunda kaldı. Barajda çalışanlar ise IŞİD'den önce su seviyesinin istikrarlı olduğunu kaydetti (Taştekin, 2016, s. 437).

Su İşleri Müdürü Mustafa Melhise göre:

> *Su kaynakları 90 km ötede Hafse'dedir. Bu bölge IŞİD'in elindedir. Mayıs 2015'ten itibaren su miktarını yüzde 50 azalttılar. Stoklarda olmasına rağmen sterilizasyon için ilaç istediler. Bu bahane ile suyu kestiler. İlaçları teslim edince vanaları açtılar. Oradakiler bizim mühendislerimiz. Onları esir tutuyorlar. Maaşlarını biz ödüyoruz. Sorunun ikinci kısmı dağıtım ile ilgili. IŞİD'in bastığı su burada Süleyman Halebi ve Bab el Neyrab'daki istasyona geliyor. Bu iki bölgeye Nusra hâkimdir. Kendi taleplerini kabul ettirmek için suyu silah olarak kullanıyorlar. Mesela suya karşı elektrik istiyorlar. Trafolara saldırdıkları için de*

elektrikler kesiliyor. Biz dizelden elektrik üretmeye başlayınca bu kez de elektrik istediler. Biz pompa istasyonu çalışsın diye Kızılay aracılığı ile oraya dizel santral götürelim dedik. Ancak makineler bize de elektrik verecek diye şart koştular. Gönderdik ama pompalar yine durdu. Suyun yüzde 50'sini bize pompalıyorlar. Kendi bölgelerine üç kat fazla basıyorlar. Bir gün su veriyoruz, sonra beş gün yok. Nusra'nın yanında çalışanlarda bizim görevlilerimiz. Sekiz kişiler bir odada tutuluyorlar. Dörder kişi dönüşümlü çalıştırılıyorlar. Cep telefonu kullanmaları yasaktır. Ayrıca tamir için ekipleri de biz gönderiyoruz. Onlar malzeme ile gittiklerinden rehin olarak tutmuyorlar (Taştekin, 2016, s.440).

Yani asıl savaş su ve elektrik için verilmektedir. Halep valisi Muhammed Mervan el Ulabi de:

"Elektrik santralleri şehrin dışında. Halep'e elektrik taşıyan iki geçiş noktasına teröristler hâkim. Suriye genel şebekesinden gelen bir hat Zurbi'den geçiyor. Sürekli hatları vuruyorlar. Kuzeyde de bir termik santralimiz var. Orası da silahlı grupların elindedir. Biz elektriği bütün vatandaşlarımıza veriyoruz. Ancak teröristler Halep'e baskı uygulamak istediklerinde kesiyor. Elektrik gidince su da kesiliyor" şeklinde durumu ifade etmiştir (Taştekin, 2016, 441-442).

Batıda Nusra, doğuda IŞİD'in kıskaca aldığı uzun ince şerit Suriye ekonomisinin ana damarıydı . Bu tehlikeli şeritte yüzlerce tır ve kamyon seyir halindeydi. Kamışlı, Haseke, Rakka, İdlib ve Halep kırsalında, yani muhaliflerin bulunduğu bölgelerde toplanan tarımsal ürünler devletin anlaştığı araçlar tarafından diğer bölgelere taşınmaktaydı. Kuzeyin tahılı güneye, güneyin sebze ve meyvesi kuzeye şeklinde sevkiyat yapılmaktaydı. İnşaat malzemeleri, petrol, gıda dâhil her şey taşınmaktaydı. Gelen araçlar belli bölgelerde bekletilmekte, daha sonra ordunun korumasında kafileler halinde hareket etmekteydi. Yönetim halk desteğini yitirmemek için çöplerin kaldırılması ya da sabote edilen elektrik hatlarının hızlıca tamiri gibi kamu hizmetlerine ve temel tüketim maddelerinin teminine önem vermekteydi. 2015'te buğday rekoltesi iki milyon tona ulaşmıştı. Normalde rakamlar bu rakamların iki katıydı. Buna rağmen yeraltındaki stratejik stoklara henüz dokunulmamıştı. Unu fırınlara devlet dağıtıyordu. Rejim bu şekilde temel hizmetlerle güven vermeye çalışmaktaydı. Bu da bir noktadan sonra 'düşmanla' iş birliğini gerektiriyordu. Mesela Humus ve Banyas rafinelerine taşınan petrolden IŞİD ve Nusra pay almaktaydı. Yani rejim muhalefetle hem savaşıyor hem de zoraki işbirliği yapmaktaydı (Taştekin, 2016, s.438).

Fakat ilerleyen yıllarda savaşın seyri değişmiş ve böylelikle Suriye'deki su kaynakları üzerindeki hâkimiyette değişmiştir. ABD'nin desteklediği, YPG'nin başını çektiği Demokratik Suriye Birlikleri kilit önemdeki Tişrin Barajı'nı ve Fırat Nehri'nin doğusundaki yedi köyü ele geçirdiklerini açıklamıştır. 2014'ten bu yana örgütün elindeki Baraj, Halep Eyaletinin kuzeyinin önemli bir kısmının elektriğini sağlamaktadır (BBC TÜRKÇE, 2015.).

Ayrıca çatışmalar Golan Tepeleri'nde de devam etmiştir. Mart 2011 yılından beri devam eden çatışmalar, Suriye'de su ve toprak mevcudiyeti ve kullanımını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca ülke çatışmalardan önce de su sıkıntısı yaşamaktaydı. Mart 2011'den sonra suyun adaletli dağıtılmaması sorunu ortaya çıkmıştır. Özellikle bu durum ülkenin kurak bölgelerinde daha fazla olumsuz sonuç doğurmuştur. Üstelik ülkede büyük bir su güvenliği sorunu yaşanmaya başlanmıştır. Örneğin 2012 yılında Halep'te içme suyu ana arterine bombalı saldırı gerçekleştirilmiştir. Bazı barajlar IŞİD'in kontrolü altına girmiştir. Su güvenliği sorununun yanında gıda ve enerji güvenliği sorunu da yaşanmaktadır. Tabi çatışmalar Golan Tepeleri'nde de hissedilmiştir. 2011'de bölge askerden arındırılmıştır. Yalnız taraflar bu kurala uymayıp birbirlerine silahlı saldırıda bulunmaya devam etmektedirler. Üstelik Suriye'de isyancılar da Golan Tepeleri'ne çeşitli saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Bölgede BM Barış Gücü askerleri görev yapmaktadır. Bu askerlinde hayati güvenceleri mevcut değildir. Rehine krizleri yaşanmıştır. İsrail Golan Tepeleri'ne gerçekleşen her saldırı için Suriye'ye misilleme yapmıştır. Bölgedeki barış gücü askerlerinin süreleri uzatılmıştır (BBC TÜRKÇE, 2013).

Suriye'de 2011 yılı öncesinde de çok hayati bir konu olan yer altı suları ve bunun önemine de değinmek gerekir. Öncelikle su insan hayatı için önemi değişmezken gittikçe kıt bir kaynak haline gelmektedir. Dünya genelinde artan nüfus artışı, gıda talebinde meydana gelen artış ve kirlilik gibi faktörler su kaynaklarını olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle yüzey sularının azalması ve suların kirlenmesi ile ülkeler su sıkıntısı ile baş edebilmek ve artan su ihtiyacını karşılayabilmek için tatlı suyun yoğun olarak depolandığı yüzey sularını aşırı kullanmaya yönelmiştir.

Hidrolojik döngünün en önemli birleşenlerinden olan yeraltı suları ekosistemi devam ettirirken, kaynak olarak yüzeye çıkmakta, nehir akışını sulak alanları ve gölleri beslemektedir. Su sıkıntısının yaşandığı kurak bölgelerde yeraltı suyu ekonomik, kolay elde edilebilir ve temizdir. Suyun gereğinden fazla ve kontrolsüzce kullanılması akifer verimliliğinin düşmesine, kirliliğe, zemin çökmelerine ve ekosistemde bozulmalara

neden olmaktadır. Günümüz araştırmalarında yaklaşık 273 tane olan sınır aşan akiferler ileriki yıllarda özellikle su sıkıntısını kronik bir şekilde yaşayan Orta Doğu'da yeni bir gerilim alanı yaratacaktır.

Suriye'de hala sığ kuyular açarak veya yüzey sularına yönelerek sağlıksız su kaynaklarına yönelmektedir. Sanitasyon olmaması ve sağlıksız yaşam koşulları su kaynaklı hastalıklara ve çocuk ölümlerinin sebebidir. Bununla birlikte imkânı olanlar kontrolsüzce yer altı kuyusu açarak yoğun olarak yeraltı suyu kullanarak hidrolojik bütçenin dengesini bozmaktadır. Suya erişim sağlayamayanlar ise, başka bölgelere ve ülkelere göç etmektedir. Suriye'de yaşanan su sıkıntısı en doğal insan ihtiyacı olan içme suyu ile birlikte, gıda üretimi ve elektriğe erişimi engellemektedir. Su güvenliği devamında gıda ve enerji güvenliği olmaması göç eden insan sayısını arttırmaktadır. Kendi sınırları içerisinde sınırlı kaynakları ile mülteci barındıran komşu ülkelerde de özellikle Ürdün ve Lübnan'da benzer sorun artan nüfus baskısıyla yaşanmaya başlamıştır. Suriye iç savaşının ülkede yarattığı su güvenliği sorununun komşu ülkelerin hatta tüm bölgenin su güvenliğini de etkileyeceği düşünülmektedir (Maden, 2014c).

Son olarak Suriye'de gıda güvenliği sorununa gelecek olursak öncelikle gıda fiyatlarının eğilimlerinin hane ve ülke gıda güvenliğinde derin etkiler yaratabildiğine değinmek gerekir. Dünya genelinde düşük gelirli insanların gelirlerinin yarıdan fazlasını gıda harcamaları için ayırdıklarını, gıda fiyatlarında meydana gelen artışın, alınan gıdaların miktarını ve kalitesini etkilediğini; bu durumunda, kısa ve uzun vadede gıda güvensizliği ve yetersiz beslenmeye neden olduğu vurgulanmaktadır. Bu durum Suriye'de savaştan önce ve savaştan sonra yaşan olaylarda gıda güvenliğinin önemini vurgular (Maden, 2012a,s.89). Suriye'de iç savaş sonucu ülke içerisine ve dışarısına göç hareketleri yaşanmaktadır. Bu durumda hem Suriye'de hem de Suriye halkının göç ettiği komşu ülkelerde su sıkıntısı gün geçtikçe artacaktır. Su kaynakları çatışmalar nedeniyle zarar görmektedir. Tarım alanları yok edilmektedir. Bu durum bölgede hem su hem de gıda güvenliği sorununu doğurmaktadır.

4.9.Değerlendirme

Kadim bir geçmişi olan Suriye jeopolitik olarak çok önemli bir konumdadır. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası resmi olarak bağımsızlığını ilan ettiğinde de çok çetrefilli süreçlerden geçmiştir. Askeri darbelerle geçen on yıllar sonunda Esad ailesi başa gelmiştir. 1960'lar bu ülke için

ekonomik olarak daha devletçi bir çizgide iken halk yönetimden çok da hoşnutsuz değildir. İlerleyen süreç içerinde neoliberal dönüşümler bekleneni vermemiş zengin fakir arası uçurumu arttırmış halkın gelir düzeyini düşürmüştür. Devlet aygıtlarının etkin olarak işlerlik kazanamadığı bu coğrafyada birde 2007'de başlayan kuraklık etlenince olaylar iyice çığırından çıkmıştır. Ülkede tarım ve hayvancılık yapılamaz hale gelmiş halk kırsaldan kente göç etmek durumunda kalmıştır. Bu göç hareketi de şehirde yaşamı iyice zorlaştırmıştır. Zaten etkin olmayan altyapı çökmüş şehirde işsizlik çarpık kentleşme vb. birçok sorun ortaya çıkmıştır. Bu da halkın büyük kısmını oluşturan düşük gelirlileri etkilemiştir. Suriye'de olaylar diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran şehir merkezleri yerine kırsalda başlamıştır ki bu durum çok da anlaşılmaz değildir. Çünkü Arap Baharı'nın başladığı Dera önemli bir tarım şehridir. Dera kuraklıktan son derece etkilenmiştir. Bu da halkın yönetime kızgınlığını arttırmıştır. Arap Baharı ülkede ilk altı ay barışçıl gösterilerle geçmiş sonrasında olaylar deyim yerindeyse çığırından çıkmış ve iç savaşa dönüşmüştür. Bu durumda ülkedeki muhalefetin bölünmesi, IŞİD gibi devlet dışı bir aktörün ortaya çıkması ve uluslararası aktörlerin ikiye bölünmesi etkin olmuştur. Çalışmanın konusu olan Arap Baharı sonrası su sorunu halk nezdinde daha da büyük bir yoksunluğa dönüşmüştür. Temiz suya erişim zorlaşmış, temel tüketim malzemelerinin fiyatı aşırı artmıştı. Çalışmanın ilgili bölümlerinde bu duruma değinilmiştir. Su kaynakları 'havuç ve sopa' paradigmasına dönüşmüştür. IŞİD su kaynaklarını kullanmıştır. Hükümet muhalifler ve IŞİD arasında su kaynakları paylaşılamayan bir emtiaya dönüşmüş, kanallar kimin eline geçtiyse karşı taraf bu kaynaktan yoksun kalmıştır. Mevcut durum yani su kaynaklarının kıtlığı daha da derinleşmiş ve Suriye halkını muzdarip etmiştir.

BÖLÜM V

SONUÇ

5.1.Sonuçlar

İklimin durağan olmadığı, sürekli değiştiği bilinmektedir. Fakat bilimsel olarak kanıtlanan ve bu tezde de vurgulanan husus bu değişimin son iki yy.da insan eli ile olduğudur. Bu durumun olumsuz etkileri ilerleyen yıllarda önceki yüzyıllara göre çok daha fazla hissedilir olacaktır. İklim değişiminin bu çalışmaya konu olan bölümü yaşanılan büyük kuraklıktır. Özellikle 2007-2012 arası yaşanan büyük kuraklık dünyayı derinden sarsmıştır. Tarihler 2010 yılını gösterdiğinde dünyanın iki büyük buğday ihracatçısı ülkesi, Rusya ve Çin'de, ürün rekoltesinde büyük düşüşler meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak, buğday fiyatlarında yüzde 300'ün üzerinde artışlar gözlemlenmiştir. Özellikle bu artışlar çalışmanın konusu olan bölgede ve örneklem ülkelerinde büyük zarara sebep olmuştur. Çünkü bu devletler, kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde yer almaları, bölgenin büyük çoğunluğunun çöl olması, yanlış tarım politikaları ve başka birçok sebepten ötürü temel tüketim maddelerini (buğday vb.) ithal etmektedirler.

Çalışma Orta Doğu'da su kaynaklarını üç kısımda incelemiştir. Bunlardan birincisi; yağışlardır. Bölgede yağış miktarı dünya genelinin altındadır. Çalışmanın örneklem ülkelerinden biri olan Mısır neredeyse hiç yağış almamakta, Suriye ise yaklaşık 250 mm. yağış almaktadır. Su kaynaklarından ikincisi yüzey suları özellikle nehirlerdir. Çalışmanın konusu olan ülkeler ve bulundukları bölge bakımından tek bir ülkeden geçen bir yüzey suyu yoktur. Mısır'ın hayat kaynağı Nil Nehri'nin 10 devlet ile sınırı vardır. Suriye'de ise hayati önem taşıyan Fırat, Dicle, Ürdün, Asi Nehirleri Türkiye, Irak, İsrail, Ürdün ve Lübnan ile kıyıdaştır. Suriye dış politikasında su kaynaklarının paylaşımı en önemli dış politika konularındandır. Bu çalışma Arap Baharı sonrasını kapsadığı için ve bu süreçte devletler bazında resmi bir mutabakata varılamadığı için bu konu araştırma dışı tutulmuştur. Su kaynaklarının incelendiği üçüncü kısım yeraltı sularıdır. Dünyada artık yağış rejimi değiştiği ve de yağışlarda genel bir azalma olduğu için yağış alan coğrafyalar daha fazla yağış aldığı, sel ve taşkın gibi doğal afetlere sebep olurken; az yağış alan coğrafyalarda da yağış miktarı iyice düşmüştür. Bu duruma bağlı olarak da yeraltı suları seviyesi oldukça azalmıştır. Çalışmanın konusu ülkelerde de yer altı suları bu bölgenin genelinde olduğu gibi aşırı

kullanılmaktadır. Bu durum, şimdi ve gelecekte yaşanacak su kıtlıklarının ve buna bağlı yaşanacak sorunları tetikleyecektir.

2010 yılının sonunda tüm dünyayı şaşırtan bir gelişme yaşandı. Arap halkları, Orta Doğu coğrafyasında özgürlük, demokrasi, insan hakları taleplerini protestolar yoluyla dile getirmeye başladılar. Çalışmanın konusu ülkeler çok büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmışlar, 20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin dağılması ile beraber oluşan Skyes Picot düzeni içerinde parçalanmışlardır ve yalnızca 'sözde cumhuriyet' olmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonucunda da dönemin konjonktürü içerisinde bağımsız olmuşlar fakat bu seferde kendi içlerinde güç mücadeleleri başlamıştır. Askeri darbeler dönemi ve bunun sonucunda bu mücadeleden ipi göğüsleyen aileler ve sonrasında oluşan 'cumhuriyet görünümlü monarşik devletler' şeklinde tezahür etmişlerdir. Bu bahsi geçen kronolojik sıralama tezin ilgili bölümlerinde sıralanan Mısır ve Suriye'nin birbirine çok benzeyen siyasi tarihlerinin bir özeti gibidir. Ancak bu noktada üzerinde durulması gereken asıl konu "demokrasi" değil "demokratikleşme hareketleri"dir ki örneklem ülkelerde bu hareketler Arap Baharı'dan öncede mevcuttur.

Bu iki ülkenin başka benzerlikleri de gözlemlenmiştir. Ekonomik olarak 1960'lardaki kendilerine has sosyalist çizginin 1990'larda soğuk savaşın da bitmesiyle beraber dünyada kabul gören neoliberal çizgiler ve bu durum bekleneni vermeyip ülkede zengin yoksul ayrımını daha da derinleştirip sosyal huzursuzluğu arttırmasıdır. Bu bakımdan, örneğin Mısır'da, bu çalışmanın da gösterdiği gibi, yoksulluk sınırı yüzde 40'a çıkmıştır. Mısır'daki Arap Baharı protestolarında öne çıkan emtia ekmektir. Sloganları -kitaplara da konu olan- 'Ekmek, özgürlük ve sosyal adalettir'. Yine aynı şekilde çalışmanın konusu tarım sektöründe de yatırımlar ihtiyaçlar doğrultusunda değil de lüks tüketime ve ithal değeri yüksek emtialara yöneliktir. Bu durum ülkeyi tarımda daha kırılgan hale getirmiştir.

İşsizliğin de çok yüksek olması iki ülke arasında ortak olan bir diğer konudur. Özellikle eğitimli genç işsizler en çok bu durumdan mustarip olan kesimdir. Üstelik bu ülkelerde nüfus dünya ortalamasının üzerinde çok hızlı artmaktadır. Ve bu ülkelerde planlama yapılmadığından ve de nepotizm çok yaygın olduğundan bu durum hem temel tüketim maddelerinin kullanımı ve erişimini hem de sosyal ve siyasal tüm faktörleri etkilemektedir. Derinleşen işsizlik, sosyal politikalarda ve yardımlarda yetersizlik, alt yapı ve sağlık hizmetleri eğitim gibi alanlarda yetersizlik bunlardan ilk akla gelenlerdir.

Tam bu noktada bir başka benzerlik ise bu ülkelerdeki yolsuzlukların ve

kayırmacılığın etkileridir. Büyük umutlar bağlanan neoliberalizm bu ülkeler için Amerikan rüyasından ziyade kâbusun habercisidir. Çünkü ülkede yatırımlar artmıştır; fakat bu yatırımlar ülkedeki bürokratik ve askeri elitleri zenginleştirmiştir. Yatırımlar daha ziyade lüks tüketim maddelerine ve hizmet sektörüne kaymıştır. Sosyal sınıflar arası ekonomik fark giderek derinleşmiştir. Sübvansiyonlar kaldırılmıştır. Yeni umutlar bir önceki dönemi mumla aratmıştır. Bu ülkeler birkaç büyük şirketin tekeline bırakılmıştır. Arap Baharı sürecinde Mübarek'in yaptığı yolsuzluklar ve yurt dışı banka hesapları sürekli gündeme gelmiştir.

Bu iki ülke için benzerlik gibi görünen fakat reelde çok büyük farklılıklar yaratan en önemli husus aşağı çığır ülkeleri olmalıdır. Dünya genelinde aşağı çığır ülkeleri genel itibari ile dezavantajlı ülkelerdir. Çünkü yukarı çığır ülkeler –nehirler bu ülkelerde doğduğu için- su kaynaklarını, diğer kullanım alanlarının yanı sıra, barajlar vasıtası ile de tutabilirler. Ancak Mısır ve Suriye coğrafi olarak aynı kaderi paylaşmalarına yani aşağı çığır ülkeleri olmalarına rağmen durum böyle değildir. Çünkü Suriye için en önemli havzalardan biri olan Fırat ve Dicle havzasında Türkiye yukarı çığır ülkesidir. Bu nehirler üzerinde Güneydoğu Anadolu Projesi kapsamında çeşitli barajlar yapmıştır. Bu nedenle Suriye'ye bu nehirlerden gelen akış azalmıştır. Mısır'da ise Nil Nehri Mısır'a ulaşıncaya kadar dokuz ülkeden geçmektedir. Ancak bu ülkeler çok fazla baraj ya da sulama kanalı yapacak ekonomik gelişmişliğe sahip olmadığından nehrin aslan payını –yaklaşık yüzde 75- Mısır kullanmaktadır. Üstelik bu nehrin taşıdığı alüvyal topraklar ülkede verimli delta ovası oluşturmaktadır. Yalnız bu noktada şu hususu da belirtmek gerekir ki Nil'e kıyıdaş Sudan ve Etiyopya nehir üzerinde yeni barajlar inşa etme projeleri başlatmışlardır.

Bu iki ülke arasındaki farklılıklar ise; Arap Baharı'nın ve sonrasında meydana gelen gelişmelerde görülmüştür. Söz gelimi Mısır'da ana olaylar 18 günde sona ermiştir ve halk hareketi kısmen başarıyla sonuçlanmıştır denebilir. Fakat ilerleyen yıllar bu durumun tam tersini göstermektedir. Olaylar sona erdiğinde yeni anayasa yapımında birçok sorunla karşılaşılmış ve tartışmalar da beraberinde gelmiştir. Ülkede başlarda birlikte hareket eden muhalefet sonrasında harekete destek veren liberalleri, Hristiyanları, kadınları ve gençleri dışlamıştır. 2012'de seçimle başa gelen Mursi -yaklaşık 100 bin gibi bir farkla- genel seçimleri kazanmıştır fakat 2013 yılında askeri darbe ile devrilmiştir ve uluslararası kamuoyunun eleştirdiği yargılama süreci başlamıştır. Suriye'de ise olaylar ilk altı ay barışçıl gösteriler şeklinde meydana gelirken, altıncı aydan sonra iç savaşa dönüşmüştür. Ve ülkedeki fiili durum hala devam

etmektedir.

Bir başka fark Mısır'da Mübarek döneminin tam manası ile sonuna gelinememesidir. Bu bağlamda Mübarek'in ömür boyu hapis cezası aldığı ve birçok suçtan hüküm giydiği davalardan sadece birkaç yıl sonra beraat etmiştir. Yani ülkedeki askeri elit ve siyasi elit sistemin dışına atılamamış ve hatta yerini sağlamlaştırmıştır. Suriye'de ise olaylar Arap Baharı'nı yeniden yorumlayacak şekilde cereyan etmiştir ve Mısır'a nazaran büyük bir kargaşa ortamı mevcuttur.

Mısır'da uluslararası toplum Mısır halkının yanında yer alırken Suriye'de uluslararası toplum parçalanmış bazı devletler rejimin yanında yer alırken; bazı devletler muhalifleri desteklemiştir. Fiili durumun şu ana kadar devam etmesinin en büyük sebeplerinden biri de bu durumdur.

Mısır'da muhalefet genel anlamda yeknesak iken; Suriye'de muhalefet çok parçalı yapıdadır. Ve her grubun farklı beklenti yöntem ve talepleri vardır. Mısır'da isyan sonrası neler yaşanacağı üç aşağı beş yukarı belli iken; Suriyeli muhaliflerin tam manasıyla bir eylem planları olduğu da söylenemez.

Suriye'de büyük yıkım yaşanırken; Mısır bu dönemi Suriye'ye nazaran daha kansız atlatmıştır. Ve belki de en büyük fark süreç içerisinde Suriye'de IŞİD gibi bir devlet dışı aktör ortaya çıkmıştır. Bu terör örgütü ülkeye büyük zararlar vermiştir. Oluşan parçalı yapıda büyük pay sahibidir. Özellikle çalışmanın konusu su kaynakları üzerinde, suyun varlığı, paylaşımı, dağıtımı ve güvenliğini tehlikeye atmış, barajlara sulama kanallarına büyük zararlar vermiş, suyu kirletmiştir. Su kaynaklarını çalışmanın giriş kısmında örnek verildiği üzere bir silah olarak kullanmış, kendisine biat eden bölgelere dağıtırken, biat etmeyen bölgeleri sudan yosun bırakmıştır. Su kaynakları gıda kaynakları zaten rejim muhalifler ve IŞİD arasında en büyük mücadele konusudur. Taraflar kaynakları kendi bölgeleri için istemektedir. Zaman zaman çatışırken zaman zamanda uzlaşmak zorunda kalmışlardır ülkede büyük tahribat yaşanmış, zaten yetersiz olan alt yapı iyice mahvolmuş, ekmek fiyatları yüzde beş yüz artmış bu durumun aslında en büyük zarar gören tarafı olan Suriye halkı da açlıktan ölmenin eşiğine gelmiştir. Ki bu durum Arap baharından öncede çok parlak değildi. Zaten 2011 yılının Mart ayından yani ayaklanma Mısır'dan farklı olarak kırsal da Dera kentinde başlamıştır. Çünkü Suriye 2007 yılından beri yaşanan kuraklıkta önemli ölçüde etkilenmişti. Çok büyük oranda ürün ve hayvan kaybı yaşanmıştır. Durumu bu şekilde ifade edince pek anlamlı gelmeyebilir ama yine çalışmanın ilgili bölümlerinde bahsedildiği üzere, bu kayıp o denli fazla olmuştur ki 1,3 milyon insan açlıktan ölmek

ile göç etmek arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır. Bu örnek, durumun vahametini daha iyi gözler önüne serdiğini söyleyebiliriz. Şehre göç eden bu insanlar hem ülkenin tahıl hasadını ve hayvansal gıda üretimini düşürürken hem de şehirlerin tüm dinamiklerini değiştirmişlerdir. Daha doğrusu zaten eksik olan alt yapı bu göç dalgası ile daha da vahim bir hal almış ve işsizlik daha da artmıştır.

Suriye'de barajlar sürekli el değiştirmektedir. Bu barajlar üzerinde çatışmalar sürmektedir. Yaşanan olayların çoğu genel itibariyle su kaynaklarının yoğun olduğu yerlerde yoğunlaşmaktadır. Bu durum da sorunun ne kadar önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir. Mısır'da Suriye'deki gibi bir sıcak çatışma durumu söz konusu olmamıştır. Fakat özellikle 2011 ve 2012'de dünya gıda fiyat indekslerindeki aşırı artış gıda ürünlerini ithal eden bu ülkeyi derinden sarsmıştır. Mısır bulunduğu konum itibariyle neredeyse hiç yağış almamaktadır. Mısır'ın hayat kaynağı Nil Nehri'dir. Bu nehirden de büyük ölçüde yararlanmaktadır. Ülke tarımda sulamaya dayalıdır ve bu ihtiyacının yüzde 99'unu Nil Nehri'nden karşılamaktadır. Mısır halkı için asıl sorunda bundan sonra başlamaktadır. Çünkü Nil Nehri'ne kıyıdaş Sudan ve Etiyopya'nın nehir üzerinde baraj projeleri vardır. Üstelik bu üç ülkede nüfus dünya ortalamasının üzerinde artmaktadır. Bu durum Mısır yakın gelecekte su-gıda kıtlığı ve güvenliği sorunları ile baş etmek zorunda bırakacaktır. Ayrıca Mısır'da su varlığından ziyade verimli toprakların varlığı da çok önemli bir konudur. Bu bağlamda yaklaşık 50 yıldır toprak ihyası ile ilgili çalışmaları vardır.

5.2.Öneriler

Bu tez çalışması 2010-2015 yılları arası ile sınırlıdır ve Orta Doğu özelinde su sorunlarını irdelemiştir. Fakat çalışmanın sonlandırıldığı 2018 yılının başında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin en önemli kentlerinden Cape Town dünyada su kaynakları tamamen tükenen ilk şehir olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu olay bizlere mevcut tatlı su kaynaklarının hızla tükenmekte olduğunu göstermektedir. Bu sebeplerden ötürü insanlık su ve gıda gibi varlığını sürdürebilmesi için temel gereksinim maddelerinin tükenmesi tehdidi ile karşı karşıyadır. İşte bu tehlike bizleri tüm bu olumsuzlukların sebebi sayılan iklim değişimi ile ilgili önlemler almaya itmelidir. Bunun için iklim değişimine sebep olan sera gazı salınımını azaltacak çalışmalar yapılmalıdır. Uluslararası toplum bu noktada birlikte hareket etmelidir.

Çalışmanın örneklem ülkeleri Mısır neredeyse hiç yağış almamaktadır. Ülkenin

yüzde 95'i çöldür. Zaten yaklaşık 84 milyon nüfusta kalan yüzde beş verimli Nil Deltası'nda yaşamaktadır. Daha öncede bahsedildiği üzere çöl topraklarının ihyası çok önemli bir konudur ve bu çalışmalara ülkenin geleceği açısından genişletilerek devam edilmelidir. Ülke su sıkıntısı çeken bir ülkedir. Ve de temel tüketim maddelerini ithal etmektedirler. İşte bu noktada artık bu ithale dayalı düzen ile birlikte yerel üretime de yönelmelidir. Tarımda çiftçilere daha çok kredi verilmeli tarım politikaları iyileştirilmeli ve daha sürdürülebilir olmalıdır. Tarım politikaları oluştururken nüfus artış oranları göz önünde bulundurulmalıdır. Ekstansif tarım metotları yerine intansif tarım metotlarına geçilmelidir.

Çalışmanın bir diğer örneklem ülkesi Suriye'de fiili çatışmalar hala devam etmektedir. Bu durum ülke halkının su-gıda kıtlığı ve güvenliği sorunu yaşamasına neden olmaktadır. Bu noktada ülkede bir an önce çatışmalara son verilmeli ve su kaynaklarının devlet dışı aktörler tarafından tehdit olarak kullanmasının önüne geçilmelidir. Bu noktada Suriye'de de etkin ve sürdürülebilir tarım politikalarına geçilmelidir. Yeraltı sularının aşırı tüketiminin önüne geçilmelidir. Sulama imkânları geliştirilmelidir. Tarım politikalarında nüfus parametreleri göz önünde bulundurulmalı ekstansif tarım yerine intansif tarıma geçilmelidir.

Sonuç olarak bu tez çalışması Arap Baharı sonrası Orta Doğu'daki su sorunlarını Mısır ve Suriye örneklemleri üzerinden incelemiştir. Çalışma 2015 yılına kadar olan verileri ele almıştır. Bu bakımdan sonraki akademik çalışmalar 2015 sonrası ile geliştirilebilir. Çalışmanın konusu yıllarda örneklem ülkelerin su kaynaklarının kıyıdaş ülkeleriyle resmi bir mutabakat imzalanmamıştır. Bu nedenle çalışma iç politika ile sınırlıdır. Bu bakımdan ilerleyen süreçlerde meydana gelecek anlaşmalar yeni akademik çalışmalara konu olabilir.

KAYNAKÇA

Alexander, A. & Bassiouny, M. (2014). *Bread, Freedam, Social Justice Workers & The Egyptian Revolution* Londan: Zed books.

Allan, T. & Tauris, B. (2012). *The Middle East Water Question Hydropolitics and The Global Economy,* London: CPI Group.

Al-Zubaidi, L. & Cassel, M. & Roderick, N.C. (haz.) (2014). *Devrimleri YazmakTunus'tan Suriye'ye Arap İsyanından Sesler.* İstanbul: Metis Yayınları.

Arı, T. (2005). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş Ve Diplomasi.* İstanbul: Alfa Yayınları.

Armaoğlu, F. (1994). *Filistin Meselesi Ve Arap İsrail Savaşları 1948-1988.* Ankara: *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.*

Armaoğlu, F. (2010). 20. Yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995). İstanbul: Alkım Yayınları.

Arsel, İ. (2011). *Arap Milliyetçiliği Ve Türkler.* İstanbul: Kaynak Yayınları.

Artam, A. (1992). *Sosyo-Ekonomik Açıdan Orta Doğu Bölgesinde Gıda Güvenliği*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Kutsun Matbaa ve Reklamcılık Merkezi.

Atıcı, M. (2007). İklim Değişikliği. http:ww2.gantep.edu.tr/me28113/iklimdegişik.htm.

Aydın, S. (2016). Türkiye'nin İnsani Diplomasi Bağlamında Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri Gıda Güvenliği Meselesi. *FMV Işık Üniversitesi Yayınları.* 101-107.

Ayhan, V. (2011). Mısır Devriminin Ayak Sesleri. *Orta Doğu Analiz* cilt 3 sayı 26 15-26.

Aysu, A. (2015). *Gıda Krizi Tarım, Ekoloji ve Egemenlik*. İstanbul: Metis Yayınları.

Barkdull, J. & Harris, P. G. (2014). Climate Catastrophe And Transformationalism. Seton Hall University, *Journal Of Diplomacy and International Relat*ions Volume XVI Number 1 Fall. 119-130 71-84.

Barlas, N. (2013). *Küresel Krizlerden Sürdürülebilir Topluma Çağımızın ÇevreSorunları. İstanbul:,Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.*

Barnes, C. (2014). Cultivating The Nile The Everydaypolitics Of Water İn Egypt. Londan. Duke University Press

Bilgin, H. (2016). Siyasi İslam'da Partileşme: Arap Baharı Sonrası İslamcı Partiler.*FMV Işık Üniversitesi Yayınları.* 119-127.

Brewer, D. J. (2011). *Mısır ve Mısırlılar.* Ankara: Arkadaş Yayınevi çev. Nihal Uzan.

Brown, L. (2009). *Dünyayı Nasıl Tükettik?* İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Çev. Fehmi İmre.

Brown, L (2012). *Full Planet, Empty Plates The New Geopolitics of Food Scarcity*,New York: Norton & Company:

Christoff, P. & Eckersley R. (2013). *Globalization & The Environment*, Rowman &Maryland: Littlefield Publishers:

Civaner, Ç.& İyiler, Z. & Uyanık, T. (haz.) (2005). *Mısır Arap Cumhuriyeti Yerinde Pazar Araştırması* Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.

Dağ, A. E. (2013). Suriye Bilal-i Şam'ın Hazin Öyküsü. İstanbul: İHH.

Dalar, M. (2010). Asi Nehri'nin Türkiye Suriye İlişkileri Üzerine Etkileri ve Geleceği. Orta Doğu Analiz cilt:2 sayı 15. 107-113.

Davişa, A. (2004). *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa* İstanbul: Literatür Yayınları çev.Lütfi Yalçın.

Demir, S. (2012). Irak ve Suriye Krizinin Karşılaştırmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* XII/2 553-578.

Demiralp, S. (2016). Arap Baharı'ndan Ne Öğrendik?. *FMV Işık Üniversitesi Yayınları*.1-6.

Demren, Ç. (2008). Ortadoğu'da Ataerkillik Ve Erkeklik İlişkileri. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi.* Cilt: 32 No:2, 321-329.

Dimento, J. F. C. & Doughman, P. (ed.) (2014). *Climate Change What İt Means ForUs,Our Children And Our Grandchildren.* Edited By Second Edition Londan: The MIT Press.

Doğan, S.& Tüzer, M. (2011). Küresel İklim Değişikliği ve Potansiyel Etkileri. *Ç.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi cilt 12 sayı 1*. 21-34.

Dolukhanov, P. (1998). *Eski Orta Doğu'da Çevre ve Etnik Yapı*. Ankara,: İmge Kitabevi. Çev. Suavi Aydın.

Doster, B. (2013). Arap Baharı'ndan Demokrasi Beklemek. *Orta Doğu Analiz* 5 (50) 55-60.

Duran, H. (2015). İslam Dünyasında İdeolojiler, Etnik Aidiyetler Ve Terör. *TürkDünyası Araştırmaları* Vakfı Sayı 218. 267-294.

Duran, B. & Yılmaz, N. (2012). Orta Doğu'da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı'ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri. *Türk Dış* Politikası Yıllığı SETA Yayınları XIV I. Baskı 15-86.

Efegil, E. (2013). Mısır ve Ürdün'ün Dış Politikalarını Şekillendiren Unsurlar. *Ortadoğu Analiz cilt 5 sayı 51* 19-28.

Elik, S. & Yaşar, M. (2016). Uluslararası İlişkilerde Dış Politika ve Milli Kimlik Bağıntıları "Fars Şii Jeopolitiği'nin İmkanları ve Çıkmazları". *TYB AKADEMİ sayı 18*: 17-48.

Femia, F.&Sternberg, T. & Werrell, C.E. (2014). Climate Hazards, Security, And The Uprisings in Syria and Egypt. Seton Hall Journal of Diplomacy and International *Relations volüme XVI Number 1 Fall.* 71-84.

Gelvin, J.L. (2015). *The Arab Uprisings What Everyone Needs To Know*. New York: Oxford University Press.

Gerger, H. (2012). ABD, *Orta Doğu, Türkiye*. İstanbul: Yordam Kitap.

Glass, C. (2016). *Syria Burning A Short History Of A Catastrophe* Londan: OR Books

Godrej, D. (2003). *Küresel İklim Değişimi*: İstanbul: Metis Yayınları, Çev. Ohannes Kılıçdağı.

Golan Tepeleri: Suriye,geçidi isyancılardan geri aldı. (2013, 6 Haziran). BBC Türkçe.

Goldschmidt, A.& Davidson, L. (2007). *Kısa Orta Doğu Tarihi.* İstabul: Doruk Yayıncılık çev. Aydemir Güler.

Gonzalez, M. & Yanes, M. (2015). *The Last Drop The Politics of Water*. London: Pluto Press.

Gülalp, H. (2007). *Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus- Devletin Sorgulanması.* İstanbul: Metis Yayınları.

Gün, M. S. & Koçak, K. A. Arap Ayaklanmaları Ve Yeni Düzen İnşası. http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2012/sayi22/7-21.pdf. E.t. 3.4.2017

Gürson, P. (2010). *Suriye*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Güzelipek, Y. A. (2016). Arap Baharı Uyanış Mı Yoksa Bölgesel Bir Kaos Mu?. *FMV Işık Üniversitesi Yayınları.* 11-14.

Haas M. Lesch, D. (2017). *The Arab Spring The Hope and Reality of The Uprisings*: Colorado, Westview Press.

Hansen, J. (Der.) (2009). *Küresel Isınmanın Kırılma Noktası*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. Çev.Abdullah Yılmaz.

Harrington, L. & Fisher M. (Edi.). (2014). *Water Scarcity, Livelihoods and Food Security Research and Innovation for Development*. New York: Routledge.

Hashemi, N. & Postel, D. (ed.) (2013). *The Syria Dilemma.* Londan: MIT Press Cambridge.

Halep susuz kaldı. (2014, 12 Mayıs). AlJazeeraTürk.

Held, D.& Hervey, A, & Theros, M. (ed.) (2011). *The Governance Of Climate Change Science, economics, Politics & Ethics Cambridge:* Polity Press.

Helm, D. (2015) *The Carbon Crunch*. Londan: Yale University Press.

IŞİD Suriye ve Irak'ta topraklarının dörtte birini kaybetti. (2016, 11 Temmuz). BBC Türkçe.

İç savaşın yok ettiği ülke. (2014, 11 Mart). AlJazeeraTürk.

İnanç, S. M. (2016). Suriye İç Savaşı Bir Mezhep Savaşından Ötesi. *FMV Işık Üniversitesi Yayınları*. 79-95.

İshakoğlu Ö. (2012) *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriye'sinde Edebi Ve KültürelHayat (1800-1918)* İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Kadıoğlu, M. (2007). *Küresel İklim Değişimi ve Türkiye Bildiğiniz Havaların Sonu: İstanbul*: Güncel Yayıncılık.

Kalaycı, İ. (2013). Orta Doğu'nun Kült Sorunu – "Su': Sosyo-Ekonomik ve Jeo-Ekonomik Bir Tahlil. *Avrasya Etütleri* 43 (45-78).

Karaatlı B. (2015). *Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme*. Doktora Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi. Isparta.

Karakaya, E. (2008). *Küresel Isınma ve Kyoto Protokolü İklim Değişikliğinin Bilimsel, Ekonomik ve Politik Analizi*. İstanbul: Bağlam yayınları.

Karakılçık, Y. (2008). Bölgesel Anlaşmazlıkların Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski: Fırat ve Dicle Örneği. *Uluslararası Hukuk ve Politika cilt:4 no:16* 19-56.

Kashambizu, E. (2014). Once There Were Trees: İmpacts of Agricultural Poicy on

Climate Change in Uganda. *Seton Hall Journal of Diplomacy and International Relations. volüme XVI Number 1 Fall*. 147-153.

Kayder, Ç. & Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar Ve Köylülük.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaymakçı, O. (2012) Arap Baharı Öncesinde Kalkınma Sürecinde Seçilmiş Ülkeler Bazında Orta Doğu Ekonomileri ve Türkiye ile Ticari İlişkileri. –II- *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi cilt 8 yıl 8 sayı 2 8*: 223-253.

Kaypak, Ş. (2011). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 13 (20): *19-33.*

Kazgan, G. (2013) *Tarım ve Gelişme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Keser, İ. (2005) *Nusayrilik Arap Alevileri.* Adana: Karahan Kitabevi.

Kılınçkaya, M. D. (2008). Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Kıran, A. (2005). *Orta Doğu'da Su Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Koraltan, F. H. (2016). Bir Devrim Süreci: Arap Baharı. *FMV Işık ÜniversitesiYayınları*. ss.30-35.

Köle, M.M. (2017). 1954-2016 Dönemi Türkiye Sınıraşan Sular Politikası. *Marmara Coğrafya Dergisi sayı 35*,122-133.

Köse, E. & Maltaş, (2014). A Neoliberal Dönüşümlerin Mekansal Pratiklere etkisi ve Toplumsal Cinsiyet. https://www.academia.edu/ E.t.12.7.2018.

Larémont, R. R. (ed.) (2014). *Revolution, Revolt And Reform İn North Africa The Arap Spring And Beyond* Londan Routledge Taylor & Francis Group.

Maden, T. E. (2012a). Kriz Dönemlerinde Su Politikaları: Türkiye- Suriye. Orta Doğu Analiz cilt 4 sayı 44. 88-93.

Maden, T. E.(2012b). Suriye-İran Elektrik, Su ve Sağlık Konusunda MutabakatAnlaşması İmzalandı. http://orsam.org.tr/su/DPAnaliz/13277?dil=tr E.t. 5.4.2017.

Maden, T. E. (2013a). Sınıraraşan Su Havzalarında İşbirliği Sorunu *Orta Doğu Analiz. cilt 5 sayı 53* 23-31.

Maden,T.E. (2013b). İklim Değişiminin Arap Baharında Tehdit Tetikleyici Rolü ve Suriye. Orta Doğu Analiz cilt 5 sayı 58 80-87.

Maden, T. E. (2014a). Arap Baharı ve Gıda Güvenliği. Orta Doğu Analiz cilt:6 sayı 60-63.

Maden, T. E. (2014b). Orta Doğu'da Su Güvenliği. Orta Doğu Analiz cilt:6 sayı 63 45-46.

Maden, T.E. (2014c). Suriye'de İç Savaş ve Değişen Su Güvenliği. http://orsam.org.tr/su/DPAnaliz/13895?dil=tr E.t. 7.4.2016.

Maden, T.E. (2014d). Çatışmalarda Ve Savaşlarda Su Kaynaklarının Bir Silah Haline Gelmesi Örnek Olarak IŞİD Hamleleri. http://orsam.org.tr/su/DPAnaliz/13811?dil=tr. E.t. 8.4.2016.

Madra, Ö. (2007). *Niçin Daha Fazla Bekleyemeyiz: Küresel Isınma ve İklim Krizi*İstanbul: Agora Kitaplığı Söy. Ümit Şahin.

Mardin, Ş. (Ed). (2007). *Orta* Doğu'da *kültürel geçişler* Ankara: Doğu Batı Yayınlarıçev. Birgül Koçak.

Marouli, C. & Duroy, M. H. (2014). The Nexus Between Climate Change And Social

Practices: Theoretical and Empirical Reflections For Policymaking, Seton Hall University *Journal of Diplomacy and International Relations volüme XVI Number 1 Fall.* 131-145.

Matthew, R. A. (2014). Climate Change And Peacebuiding: Setting The Agenda For 2015. *Journal Of Diplomacy and International Relations* Seton Hall University *Volume XVI Number 1 Fall*. 109-117.

McHugo, J. (2014). *Syria From The Great War To Civil War* Londan: Saqi Books.

McHugo, J.(2015). *Syria A Recent History* Saqi Books: Londan.

Mcmahon, S. F.(2015). *Crisis And Class War in Egypt* Londan: Zed Books.

Morris M.E. (1997). Water And Conflict in The Middle East: Threats And Opportunities, Studies in Conflict & Terroism.1-2.

Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Değişen Bölgesel Dinamikler. Orta Doğu Analiz cilt3 sayı 30. 33-40.

Özdemir, G.(2017). Demokratikleşme Kavramı Bağlamında Arap Demokratikleşmesine İlişkin Bir Değerlendirme. TESAM Akademi Dergisi 4 (1). 9 – 54.

Öztürk, K. (2002). Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye'ye Olası Etkileri. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi Cilt 22, Sayı 1 47-65.

Öztürkler, H. (2011). Orta Doğu'da Gelişmelerin Gerisinde Yatan Ekonomik Nedenler ve Dünya Petrol Piyasası Üzerine Etkileri. Orta Doğu Analiz cilt 3 sayı 28. S. 27.

Öztürkler, H.(2012). Mısır Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Orta Doğu Analiz* cilt 4 sayı 38:51- 57.

Pappé, I. (2011). *Orta Doğu'yu Anlamak,* İstanbul: NTV Yayınları çev. Gül Atmaca.

Reid, H. (2014). Climate Change And Human Development London:Zed Book.

Rivetti, P. & De Peri, R. (2016). *Continuity and Change Before and After The Arap Uprisings Morocco, Tunisia and Egypt* uk and usa Routledge: New York.

Prashad. V. (2017). *Ulusun Ölümü Ve Arap Devriminin Geleceği* İstanbul: Yordam.Kitap çev. Senem Erdoğan.

Sabra, M. (2013). *Arap Baharı, Mısır Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, T. C. Polis Akademisi, Ankara.

Saraçoğlu, N. (2010). Küresel *İklim Değişimi, Biyo Enerji ve Enerji Ormancılığı*,Ankara: Efil Yayınevi.

Sağsen, İ. (2011). Sektörler Bazında Türkiye-Irak İlişkileri ve Su. *Orta Doğu Analiz* Cilt3 sayı: 36.

Sertyeşilışık, E. (2015). Mısır'ın Su Sorunlarının Ekonomi Politik Açıdan İncelenmesi. *Türk* Bilimsel *Derlemeler Dergisi. 8 (1) :* 67-72

Suriye Demokratik Güçleri Tişrin Barajı'nı Ele Geçirdi. (2015, 27 Aralık). BBC TÜRKÇE.

Süer, B. (2012). Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma perspektifinden BirAnaliz. *Ortadoğu Etütleri Cilt:3 Sayı:2* :224-227.

Starr J. (1991). Foreign Policy-Water Wars. http://search.global.epnet.com. E.t. 13.11.2008.

Starr, S.(2015). *Revolt in Syria Eye-Witness to The Uprising* New york: Oxford University Press.

Sy.undp.org (2015). http://www.sy.undp.org/content/syria/en/home/search.html?q=syria e.t.15.12.2016.

Şahin, M. (2011). 1950-1960 Arap Devrimleri ve 2011 "Arap Baharı": Benzerlikler Ve Farklılıklar. http://dergipark.gov.tr/download/article-file/40. E.t. 1.4.2017.

Şen, Y. (2013). Suriye. http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/54-79.pdf.t. 13.7.2018.

Tandoğan, A. (2013). *Arap Baharı Sürecinde Mısır.* Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara. http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/. E.t.1.4.2017.

Taştekin, F. (2016). *Suriye Yıkıl Git, Diren Kal!* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekek, M. (2012).Arap Baharı Ve Nedenleri. http://www.tuicakademi.org/arap-bahari-ve-nedenleri/ E.t. 5.4.2017.

Tekinel, O. & Güvercin, Ö. Orta Doğu'da Su Sorunları ve Ülkeler Arası İlişkilere

Etkileri. Çukurova Üniversitesi Ceyhan Meslek Yüksek Okulu Yardımcı Ders Notları: 20.

Telatar, G. (2012). Değerler ve Çıkarlar İkileminde ABD'nin "Arap Baharı"na Yönelik,Politikası. *Uluslararası Hukuk ve Politika* cilt 8 sayı 29 55-86.

Toman, M.& Akman, H. (2014). Küresel Teröre Karşı Savaş Doktrininin Oluşumu ve Orta Doğu'ya Yansımaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7 (35)297-316.

Tomambay, M. (1998). *Dünyada Su ve Küresel Isınma Sorunu* Ankara: PhoenixYayınevi.

Turgut, K. (2015). *Arap Baharı Bağlamında Türkiye-Katar İlişkisi,* Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Turhan, A. (2012). *Türkiye Suriye İlişkilerinde Süreklilik: Çatışma ve Yumuşama Dönemleri ve Arap Baharı Süreci*. Yüksek Lisans, Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

Tür, Ö. (2009). Mısırda Ekonomik Kalkınma Çabaları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. no:41*.183-194.

Türkmen, S. (2012). *Sosyal Medyanın Politik Yaşama Etkisi: Arap Baharı Çerçevesinde Mısır ve Libya Örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.

UNWATER, (2015). The United Nations Word Water Development Report Water ForA Sustainable World. *Part 3* 78-81.

UNWATER, (2015). Birleşmiş Milletler Dünya Su Gelişim Raporu. Sürdürülebilir Bir Dünya İçin Su Yönetici Özeti. https://www.suhakki.org/wp-content/uploads/2015/08/BM-Su2015-ozet-web.pdf . e.t. 22.6. 2018.

Uysal, A. (2011). Orta Doğu'da Türkiye algısı: Mısır Örneği. *SDE yay. Sayı.27* .58.

Uysal, A. (2014). Mısır'da Değişimin Buruk Tadı Ya Da Çıkmaz Sokak? Stratejik Düşünce Dergisi (54): 58-61.

Uzmen, R. (2007). *Küresel Isınma ve İklim Değişikliği İnsanlığı Bekleyen Büyük Felaket Mi?* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Vurmay, H. M. (2011). Bir İhtimal Daha Var (Mı?) "Arap Baharı" Gergefinde Suriye'ye Dair Bir Sistem Analizi. Mülkiye Dergisi XXXV Sayı: 272.

Wagner, G. & Weitzman, M. (2015). *Climate Shock The Economic Consequences ofThe Hotter Planet,* New Jersey: Princeton University Press.

Walker, G. & King D. (2010). *Dünyamız Isınıyor! Küresel Isınma İle Nasıl Başa Çıkabiliriz*?: İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

World Bank Groups, https://data.worldbank.org/ e.t. 12.7.2018.

Yalçın, C. (2008). *Aklını Kaçıran Dünya. Dünya Gerçekten Aklını Kaçırıyor Mu?*: Ankara, Arkadaş Yayınevi.

Yavuz, C. (2005). *Geçmişten Geleceğe Suriye- Türkiye İlişkileri:* Ankara. Nadir Kitap.

Yerasimos, S. (2000). *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkaslar ve Orta-doğu*: İstanbul, İletişim Yayınları, Çev. Şirin Tekeli.

Yıldırım, Y.& Atlıoğlu, Y. (ed.)(2014). *Değişen Orta Doğu'da Değişmeyen Sorunlar (Irak İşgali'nden Arap Baharı'na*), Bursa: Dora Yayınevi.

Yıldız, D. (2008). *Tarihi Geçmişi, Stratejik Önemi Ve Su Sorunu Açısından Akdeniz'ın Doğusu.* İstanbul: Bizim Kitaplar.

Yılmaz, M. E. (2011). Devrim Sonrası Mısır'da Siyasal Dönüşüm. *Orta Doğu Analiz* Cilt 3 30-32.

Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Orta Doğu,* Ankara: Barış Platin Yayınevi.

Zeitoun, M. (2011). The Global Web of National Water Security Policy 2.

Zehir, C. (2003). *Orta Doğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına* İstanbul: Su Vakfı Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı :Nurefşen KAMARI
Medeni durumu :Bekâr
Doğum tarihi :01.01.1989
Doğum Yeri :Yüreğir
Uyruk :T.C.
E-mail :kamarinurefsan@gmail.com
Telefon :0507 057 36 63

EĞİTİM BİLGİLERİ

2014-2018: Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

2007-2013: Lisans, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

2003-2007: Ortaöğretim, İncirlik Lisesi (YDA)

1996-2003: İlköğretim, Kiremithane İlköğretim Okulu